**T.C.**
**CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ**
**EDEBİYAT FAKÜLTESİ**
**TÜRK HALKBİLİMİ BÖLÜMÜ**
**LİSANS TEZİ**

# HALKBİLİMİ BAĞLAMINDA TÜRK HALK TAKVİMLERİNİN YAPISI, İŞLEVİ ve İLGİLİ HALK BİLGİSİ ÜRÜNLERİ

Tez Danışmanı
Öğr. Gör. Adil ÇELİK

Hazırlayan
Aytekin ALPASLAN

SİVAS
2018

# HALKBİLİMİ BAĞLAMINDA TÜRK HALK TAKVİMLERİNİN YAPISI, İŞLEVİ ve İLGİLİ HALK BİLGİSİ ÜRÜNLERİ

Aytekin ALPASLAN

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK HALKBİLİMİ BÖLÜMÜ

LİSANS TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır

Sivas

Mayıs 2018

# TEŞEKKÜR

Başta merhum babam Gültekin ALPASLAN'a, annem Şükriye ALPASLAN'a, ablam Aydan ALPASLAN'a, yoldaşım Özge YILMAZ'a, Sivas Göktürk Okçuluk Kulübü kurucu başkanı Murat BEYSUN ağabeyime, bilgi ve kişilik bakımından değerli bir örnek olan tez danışmanım Adil ÇELİK'e maddî ve manevî destekleri için teşekkür ederim.

Aytekin ALPASLAN

# ÖZET

Genel ve kapsayıcı adıyla “halk takvimi” olarak bilinen takvim sisteminin genel olarak insanlığın kültür tarihi içinde, özel olarak Türk kültürü içinde bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda halk takvimlerinin ortaya çıkışı, kökeni, köken mitleri, yapısı, işlevleri, kullanım alanları, diğer takvim sistemleriyle ilişkisi, ilgili inanma ve uygulamalar; fal, kehanet, melheme gibi büyülük işlevleri, uygulamalı halkbilimi açısından önemi, Türk birliği ve kültürü için son derece uygun bir ortak çalışma konusu olduğu gibi çeşitli meseleler ele alınmıştır.

*Anahtar Sözcükler: takvim, halk takvimi, kocakarı takvimi, halk meteorolojisi.*

# ABSTRACT

There has been an assessment about dating system known as “folk calendar” -in it’s general and inclusionary name- in the cultural history of humanity for generally and in the Turkish culture exclusively. In this context, matters such as the occurance of public calendars, their origins, origin myths, structures, functions, areas of utilization, relationships with other dating systems, related beliefs and practies; sorcerous functions such as fortune-telling, prophecy and melheme, it’s importance in terms of applied folklore and being a very suitable common study for Turkish solidarity, are addressed.

*Key Words: calendar, folk calendar, folk meteorology.*

# İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... i
ÖZET ..... ii
ABSTRACT ..... iii
İçindekiler ..... iv
Tablo Listesi ..... vi

**Bölüm Bir**
**TAKVİMİN NELİĞİ**

1.1. Takvime Halkbilimsel Bir Bakış ..... 1
1.2. Takvime Teknik Bir Bakış ..... 19
1.3. Türklerin Kullandığı Takvimler ..... 21

**Bölüm İki**
**HALK TAKVİMİ**

2.1. Halk Takvimi Üzerine ..... 26
2.2. Halk Takviminin Kullanılırlığı ..... 26
2.3. Halk Takviminde Adlandırmalar ..... 28
2.3.1. Çeşitli Halk Takvimlerinde Ay Adları ..... 28
2.2.2. Dış Türklerde Ay Adları ..... 29
2.2.3. Gün Adları ..... 31
2.3.4. Türkiye'de Halk Arasındaki Rüzgâr Adları ve Özellikleri ..... 32
2.4. Halk Takviminde Zaman Kümelenişi ..... 33
2.4.1. Yıl Kümelenişi ..... 33
2.4.2. Özel Zaman Kümelenişi ..... 34
2.5. Halk Takviminde Özel Zamanların İşlevleri ..... 37
2.6. Halk Takvimine Bağlı Deyişler, Anlatılar ve Halk İnançları ..... 42
2.6.1. Mart Dokuzu, 21 Mart Nevruz Bayramı ..... 42
2.6.2. Hıdırellez Bayramı (M. 5/6 Mayıs) ..... 51
2.7. Halk Meteorolojisi ..... 73
2.7.1. Kış (Kasım Devresi) İle İlgili Halk Meteorolojisi ..... 76

2.7.2. Yaz (Hızır Devresi) İle İlgili Halk Meteorolojisi ..... 77
2.7.3. Yağışla İlgili Halk Meteorolojisi ..... 77
2.7.4. Ekim Dikim İle İlgili Halk Meteorolojisi ..... 78

SONUÇLAR..... 80
KAYNAKLAR..... 82

# TABLO LİSTESİ

Tablo 1. 12 Hayvanlı Türk Takviminde müçel devreleri ..... 23
Tablo 2. 12 Hayvanlı Türk Takviminde ay adları ..... 23
Tablo 3. Hızır devresindeki özel zamanlar..... 35
Tablo 4. Kasım devresindeki özel zamanlar..... 36
Tablo 5. Halk takviminde iklim ve hava olaylarına bağlı atasözleri ve deyişler.... 63
Tablo 6. Halk takviminde mevsim ve aylarla ilgili atasözü ve deyişler..... 65
Tablo 7. Halk takviminde iklimle ilgili atasözü ve deyişler..... 67
Tablo 8. Halk takviminde ekonomiyle ilgili atasözü ve deyişler ..... 68

# Bölüm Bir
# TAKVİMİN NELİĞİ

## 1.1 TAKVİME HALKBİLİMSEL BİR BAKIŞ

Takvim, zamanın taksonomisidir. Zamanı belli kümelere ayırarak onun periyodik döngü olarak kendini tekrarladığını veya düz bir çizgi olarak ileriye doğru ilerlediğini tanımlar. Geleneksel, diğer bir deyişle sözlü kültür içindeki toplumlarda zaman, periyodiktir. Bu toplumlarda zaman, her yıl veya 12 Hayvanlı Türk Takviminde olduğu gibi belli yıl aralıklarıyla kendini tekrarlar. Modern, diğer bir deyişle yazılı kültürdeki toplumlarda ise zaman, düz bir çizgi hâlinde geri dönmeksizin ileriye doğru akıp gider.

Üretim şekli avcı toplayıcı, konargöçer, hayvancı, tarımcı, sanayi toplumu, bilgi ve bilişim toplumu olması fark etmeksizin bütün topluluklar için takvimler olmazsa olmaz bir yaşam düzenleyicisi ve kolaylaştırıcısıdır. Stephen Jay Gould, takvim için şunları demişti: "*Neden takvim yapmalı? Doğanın yaslarını önceden bildirmek için. Bir tarım toplumunda ekime uygun dönemleri bilebilmek için bir güneş takvimine ihtiyacınız vardır. Bir balıkçı toplumunda gelgitleri bilebilmek için bir ay takvimine ihtiyacınız vardır. Buna karşın, bu takvimlerin aralarında, onları birbirlerine uyumlu hale getirecek basit bir bağlantı kurmak olanaksızdır*." (Bourgoing, 2015:13)

Birçok başka sosyal faaliyet gibi, zaman belirleme anlamındaki faaliyetler de, bugünkü durumuna, belli sosyal taleplerin artması ile ortaya çıkan toplumsal bir etkileşim sürecinden geçerek ulaşmıştır. Bu ihtiyaç ve taleplerin başında da insanları koordine ve senkronize etme, öteki deyişle kendi faaliyetlerinin oluşturduğu art ardalıkları, gerek birbirleriyle gerekse gene doğa olaylarının akışındaki art ardalıklarla karşılıklı bir uyum içine sokmak gelir. Böyle bir sosyal ihtiyacın bütün toplumlarda duyulması hiç de söz konusu değildir. İnsanların bir araya gelerek oluşturdukları

toplum ne kadar büyük, insan sayısı bakımından ne kadar zengin, fonksiyon ve faaliyetler ne kadar farklılaşmış, uzmanlaşmış ve karmaşıklaşmışsa bu ihtiyaç da o ölçüde artmış demektir. Avcıların, çobanların ve köylülerin oluşturdukları ilkel topluluklarda, olayları aktif müdahalelerde bulunarak "zaman" ile ilintilendirmek ya da onları "tarihlemek" ihtiyacı yok denecek kadar azdı. Büyük, kentleşmiş devlet toplumlarında, özellikle de sosyal işlevleri, uzmanlaşmalar bakımından çok ilerlemiş toplumlarda, bu işlevleri yerine getirenleri birbirlerine bağlayan bağların hem uzun hem de alabildiğine çeşitlenmiş olduğu ve günlük çalışmanın yükünün büyük ölçüde insan ürünü enerjilere ve makinelere devredildiği durumlarda, zaman belirlemeye duyulan sosyal ihtiyaç da çok büyük ölçüde artar; bu ihtiyaçla birlikte zaman belirleyecek araçların, ortak sosyal zamanı gösterecek mekanik işaretlerin vazgeçilmez gereklilikler arasına girmesi, bu doğrultuda da, bu toplumlardaki insanların belli, ortak bir zaman duygusuna sahip olmaları kaçınılmazdır (Elias, 2000: 158-159).

Takvim, zamanın insan zihnini baştan çıkarmasıdır. Baudrillard'a göre "Yalnızca boş, tuhaf, saçma, gönderimsiz imler bizi içine alır" (Baudrillard, 2014). Yine Baudrillard, "Anlamın boş bıraktığı yerin zihni büyülediğini" (a.g.e) dile getirir. Zaman da tıpkı ölüm gibi bizatihi olarak boşluk, karanlık ve kaosla özdeştir. İnsan zihni bu karmaşayı gidermek için zamanı önce "şimdi", sonra "geçmiş" ve daha sonra büyü, fal ve kehanet gibi birçok kültür oyununun[1] oluşmasını sağlayacak "gelecek" şeklinde üç ana kümeye ayırmış ve böylece karmaşa, belirsizlik, bilinmezlik dolu bu şeye karşı ilk kozmoslaştırma çalışmasını yapmıştır. Bu çalışmayı takvimin oluşumu izler. İnsanın evreni, başlangıç konularını, kökenleri, bitiş konularını kurma ve mantığa bürüme çabalarından biri olan mitlerin oluşumunda, zamanın belirsizliğinin insan zihnini baştan çıkarmasının etkisi gözden kaçırılamaz. Mit türlerinden biri olarak özel mitler başlığı altında takvim mitlerinin de olması bu ilişkiyi güçlendirir. Takvimler, insan belleğindeki boşluk korkusunun ve boşluğu örgütleme arzusunun yaşam ve zaman üzerindeki yansımasıdır. İnsan, hâkim olamadığı zamana karşı kontrol ve denetleme imkânını takvim ile sağlar. Onu yıl, mevsim, ay, hafta, gün, saat,

[1] HUIZINGA, Johan (2017, Ekim), Homo Ludens. çev. Mehmet Ali Kılıçbay, haz. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

dakika, saniye, salise gibi bölümlere ayırır ve her birine yüklediği işlev ve anlam ile zamana karşı kontrol ve denetim kurma imkânına erişir.

Kant'a göre zaman ve mekân, a priori, yani her türlü deney öncesi bir sentezin temsilcileriydiler. Sade bir dille söylemek istersek, Kantçı geleneğin "zamanı", bir tür doğuştan gelen deneyimden başka bir şey değildir; yani insan doğasının mutlak, değişmez bir öğesi, bir parçasıdır (Elias, 2000: 16-17).

İnsanoğlu, günün eşit ölçüde parçalara ayrılma işini bir çırpıda bulmuş değildir. Bu parçalardan her birinin benimsenişi, kullanılışı, adlandırılışı, sürelerinin saptanışı uzun zaman almış ve ayrı toplumlara göre değişiklik göstermiştir. Gece ile gündüz, kış ve yaz gibi etkili ve sert değişiklikler yüzünden, can ve mal güvenlikleri bakımından, soğuktan, sıcaktan, açlık, susuzluk kaygısından dolayı insanlar çok eskiden beri zaman kavramının bilincine varmışlardır. Hizmet süreleri, ücretler, vergiler vb. şeyler nedeniyle bu zaman kavramı ve takvim ölçeği özellikle hükümdarlar ve üst düzeydeki yöneticiler katında bilinmesi, göz önünde tutulması gerekli, hatta zorunlu bir şey olmuştur (Çağatay, 1978).

Takvim, bireyi kültürlemenin, sosyalizasyona tabi tutmanın ve regüle etmenin araçlarından biridir. Takvim bir toplumsal kimlik pekiştirme aracıdır. Ritüeller, törenler, ritüel kökenli festival ve şenliklerin tarihi, onu icra eden halk tarafından belirlenmiş kendi zamanlarında icra edilir. Bu etkinliklerin en büyük işlevlerinden biri, toplumsal kimliği kurması ve pekiştirmesidir. Bu etkinlikler takvime göre belirlenmiş kendi zamanlarında toplu katılım ile icra edilir. Bunu sağlayan kültür aracı takvimdir. Dolayısıyla bu etkinliklerin yapılmasını sağlayan zamanlayıcı olan takvim, bu etkinliklerin taşıdığı tüm kültürel işlevleri de bünyesinde barındırır.

Gelişmiş toplumlarda, bir insanın kaç yaşında olduğunu bilmesi kadar olağan bir şey yoktur. Bu türden ileri toplumların üyeleri, kendilerininkine göre daha az karmaşık, basit toplumlarda, "Yaşın kaç?" sorusuna kesin bir cevap veremeyecek kimselerin yaşamış olduğuna şaşabilirler. Ama işte, bir insan topluluğunun mevcut bilgi olanakları ve haznesi içinde bir takvim bulunmuyorsa, o topluluktaki kişilerin, geçen yılların sayısını belirleyebilmeleri çok güçtür. Bir ömrün belli bir kesitinin uzunluğunu bir başka kesitin uzunluğuyla doğrudan karşılaştırıp buradan yaşımız

bakımından bir sonuç çıkartamayız. Böyle bir karşılaştırma yapabilmek için, olay dilimlerini periyodik olarak tekrarlanan ve uzunlukları sosyal düzlemde standartlaşmış başka olaylara ve bunlardan çıkarılmış, edinilmiş birimlere, kısacası, takvim dediğimiz şeye ihtiyaç vardır. Bu takvimde, yılların bir daha geri gelmemek üzere birbirini izleyişleri sembolik olarak, gerek sosyal dünyanın gerekse doğa olaylarının akışını temsil eder. Bu yönüyle de takvim, bir araç olarak, hem doğal hem de sosyal nitelikli dünyamızın o büyük dönüşümlerinin sürekliliği içinde, zamansal konumumuzu belirlememize yardımcı olur. Ama öte yandan, bir takvimin aylarını ve günlerini gösteren sayılar, aslında tekrarlanamaz olan sosyal ya da doğal olaylar sırasının tekrarlanabilirlik arz eden bir modelini temsil ederler. Gelişmiş, karmaşıklık düzeyi yüksek toplumlarda, bu takvim sembollerinin hepsi birlikte alındığında, insanlar arası ilişkilerin düzenlenmesi, örneğin tatil günlerinin, sözleşme sürelerinin vb. belirlenmesi bakımından vazgeçilmez birer araçtırlar (Elias, 2000:18).

Zamanı düzenleme uğraşı bütün toplumları ilgilendirmiştir. Gerçekten de birlikte yaşayabilmek adına zaman kaynaklarını herkes için aynı olacak bir çerçeveye oturtmak zorunludur. Böylece insan ilişkileri düzene girer. Takvim, zamanın günlere, aylara, yıllara bölünme sistemi olarak, gökcisimlerinin dönüşlerinden yola çıkarak hazırlanmıştır ve toplumların bu hayatî gereksinimini karşılamıştır. Felsefeci Paul Ricoeur'ün söylediği gibi, evrensel zamanla her bireyin yaşadığı zaman arasında bir köprü oluşturup evrensel zamandan, yaşanılan zamandan farklı, herkesçe anlaşılabilecek, toplumsal bir zaman yaratır. İki temel işlevi vardır: zamanı düzene koymak ve ölçmek. Zamanı düzene koymak demek, bir yaşam ve bayram çerçevesi oluşturmak, iş ve tatil günlerini belirlemek, gelenekleri sabitlemek ve böylelikle bir toplumun üyeleri arasında simgesel bir bağlantı kurmak demektir. Her toplumun kendi kimliğini açığa vuran bir takvimi vardır. Zamanı ölçmek demekse yılın, ayın, ara dönemlerin uzunluğunu, olabilecek en nesnel yaklaşımla süreleri belirlemek ve bunları doğrulamak demektir. Başka bir deyişle seçili zamansal yaslardan oluşmuş bir düzen sağlamak ve o düzeni korumak demektir (Bourgoing, 2015:14).

Geleneksel kültürde toplu katılımla icra edilen ve katılımcıların toplumsal kimliklerini kuran, pekiştiren ve gelecek kuşaklara aktaran periyodik törenler, insanlığın çok eski çağlarına dayanır. İnsanoğlu en ilkel zamanlardan beri çeşitli

konularda kendilerine bir merkez aramışlardır. Bu arayış, örneğin, mekân konusunda axis-mundi olarak kendini gösterdiği gibi "zaman" konusunda da kendini göstermiştir. İnsanoğlu bu merkezi belirlemek için evreni, doğayı, güneş, ay, yıldız gibi gökcisimlerini, zaman içinde sürekli tekrarlanan gündüzün aydınlığını ve gecenin karanlığını, mevsim döngülerini, doğanın değişimlerini gözlemlemiş ve bir sistematik kurmayı denemiştir. Böylece zamanın bir döngüsünün, ritminin olduğunu anlamış ve bunu yakalamıştır. Bunun sonucunda zaman içinde büyükten küçüğe doğru yılı, ayı, haftayı, günü, saati (vakit, öğün…); yani takvimi; yani zamanı sınıflandırmayı öğrenmiştir. Böylece insanların zaman algısı, artık belirli ve sağlam bir merkeze oturmuştur.

İşte bu bilgiler doğrultusunda insanoğlu bir yılın bitip yeni bir yılın başladığı zaman olarak iki temel astronomik merkez bulmuştur. Bunlara "ekinoks" denir. Ekinoks, gündüz ile gecenin eşitlenmesi demektir. Bunlar 21-22 Mart'taki bahar ekinoksu ile 22-23 Eylül'deki güz ekinoksudur. Yani, bahar ve güz ekinokslarında gündüz ile gecenin süresi birbirine eşittir.

İnsanlığın zaman konusunda bulduğu periyodik merkezlerden biri de "gündönümü" tarihleridir. Bunlar 21-22 Haziran'daki yaz gündönümü ile 21-22 Aralık'taki kış gündönümüdür. Yaz gündönümünde en uzun gündüz, en kısa gece yaşanır; kış gündönümünde ise tersi olarak en uzun gece, en kısa gündüz yaşanır. Ancak yılbaşı olarak gündönümleri değil, ekinokslar seçilmiştir.

Kültür tarihimizde periyodik bayramlarda mevsim olarak çoğunlukla ilkbahar ve sonbahar (güz) seçilmiştir. Konargöçer olan ve hayvancılık yapan toplumlar ilkbaharı, yerleşik olan ve tarım yapan toplumlar da sonbaharı seçmiştir. Bahar ekinoksunda ve mevsiminde gündüzler uzamaya, iklim ılınmaya başlar. Doğa yeşillenir, canlanır. Güz ekinoksunda ve mevsiminde ise hasat olur. Ekilen ürünler toplanır, yenir, depolanır, satılır, ekonomik gelir elde edilir. Bütün bunlar ilkel insan için çok önemli belirtilerdir. Köklü Batılı halklardan tarımcı ve pagan Keltler (Keltik, Celtic) aracılığıyla Hıristiyanlığa, oradan da popüler kültüre yerleşen 31 Ekim Cadılar Bayramı, güz ekinoksuna bağlı yılbaşı ve toplumsal uygulama konusuna güzel bir örnektir. Türklerdeki en büyük örnek ise bahar ekinoksu olan 21-22 Mart'tır. Türklerin en eski

bayramları periyodik zaman ekseninde kurgulanan bayramlardır. 21 Mart bayramı, Türklerin en eski bayramıdır ve görüldüğü üzere bir yılbaşıdır. Bunda elbette Türklerin konargöçer yaşamı ve hayvancılığa dayalı üretim şekli etkilidir. Türk kültürünün oluşmasında bu iki unsurun oldukça etkili olduğu bilinmektedir.

Gelişmenin daha önceki basamaklarındaki insanlar, belli bir olayın ya da olayların, bütün bir değişimler silsilesinin oluşturduğu süreklilik içindeki pozisyonunu ya da kapsadıkları süre dilimini bulma zorunluluğu dayattığında, doğal olayların akışı içinden seçtikleri -*sözgelimi birbirini izleyen mevsimler ve kuşların göçü gibi*- belli birkaç sabit süre dilimini bir olay akıp birimi olarak kullanmışlardır. Diğer deyişle, aslında birbiri ardından gerçekleşen her şey gibi, bir kezlik, geri gelmez ve tekrarlanamaz olduğu halde, her ortaya çıkışı bir öncekine benzeyen ya da aynı süre kalıbını temsil eden doğal süreçlere başvurmuşlardır. Sözgelimi gelgit olayı, insanların kendi nabızlarının atışı, ya da Ay'ın ve Güneş'in doğuş ve batışları, ardıl kalıplar oluşturduklarından, bunları gerek kendi faaliyetlerini birbirlerine göre ayarlayıp uyumlama, gerekse de kendi dışlarındaki doğal, fiziksel süreçler ile sosyal faaliyetlerini bir uyum içine sokma amacıyla kullanmışlar. Daha sonraki gelişmişlik düzlemlerinde ise insan buluşu olan saatlerin kadranlarındaki rakamların oluşturdukları sembolleri ardıl birimler olarak aynı yolda değerlendirmişlerdir. Bugüne kadar ortaya koyduğu görünümüyle, bilim sosyolojisi kapsamında bilginin, insanların sosyal faaliyet ve ilişkilerini düzenlemelerine yardımcı olan bu aracın gelişimi üzerinde yeterince durulduğu söylenemez. İnsanların içinde yaşadıkları dünyada faaliyet ve ilişkilerini nasıl düzenledikleri ve yüzyıllar içinde bunu gittikçe nasıl daha iyi başardıkları sorusuna verilecek cevap, insanların daha iyi anlaşılmasına da yardımcı olacak önemli bir sorudur. Olayların sürekli akışı içinde, neyi ne zaman, nasıl yapması gerektiğine karar verebilmek için zaman belirleme çabası ve bu konuda kaydedilen gelişmeler insanı anlamaya da yardımcı olacak ipuçları verebilir. Günümüzde fizik bilimlerinin oynadığı önemli rol yüzünden "zaman", insanın dışındaki doğal, fiziksel alanın içinde kalan, dolayısıyla da zaten bu alanca incelenmesi gereken bir olgu gibi algılanmıştır (Elias, 2000: 14-15).

Komşu topluluk veya uluslarla ilişkiler, vergi zamanları, savaş ve askerlik süreleri, dinî günler ve bayramlar, sel, sert yel, büyük yangınlar, depremler, kıtlık, bolluk

olayları, devlet büyüklerinin, aile ileri gelenlerinin doğum, ölüm, nişan, evlenme vb. törenleri, ay ve güneş tutulmaları gibi doğa olayları çok eskiden beri insanoğlunun unutamadığı, belleklerinde yer eden belirgin anıları oluşturuyor, insanlar bunları zaman zaman anımsamak istiyorlardı (Çağatay, 1978).

Eski çağlarda insan toplulukları, başlarından geçenleri veya değer verdikleri, belleklerinde saklamak istedikleri önemli anıları çoğu kez doğal olaylara göre sıralarlardı. Eski dönemlerdeki halkların olayları, özellikle ay ve güneş tutulmalarına göre kronolojik sıraya koymaları, günümüzde onların tarihlerini inceleyenlere büyük yardımı olmuştur. Çünkü astronomi, kozmografya, fizik ve matematik gibi bilimler, ay ve güneş tutulmalarının günümüzden binlerce yıl önceki ve sonraki oluş zamanlarını kesinlikle bize bildirebiliyor (Çağatay, 1978).

Tarihî süreç içinde geçen çağlar boyunca her toplum, zaman olgusunu sosyal, kültürel, iktisadî vb. birçok yönden daha iyi değerlendirebilmek ve yorumlayabilmek için çeşitli takvimler oluşturmuştur. İlk takvim arayışları incelendiğinde, zamanı belirleme ihtiyacının öncelikle üretim faaliyetlerini düzenlemek için tanzim edildiği görülür. Daha sonraki süreçlerde tarihî birtakım olaylar başlangıç kabul edilerek astronomiye dayanan takvimler takip edilmeye başlansa da halkın üretime bağlı takvime bağlılıkları hemen her yerleşim bölgesinde iklim, coğrafya ve tarım olgularına bağlı olarak yakın dönemlere kadar yaşatılmaya devam etmiştir (Düzgün, 2014).

Türkler tarih boyunca Asya'nın doğusundan, Doğu Avrupa ve Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bugün başta Anadolu olmak üzere hâlâ bu geniş coğrafyanın önemli toplumlarının başında gelmektedirler. Türklerin yaşadığı bu bölgelerde değişik iklim tiplerinin görülmesine rağmen, karasal iklimin daha yaygın olduğu söylenebilir. Örneğin, Anadolu makroklima olarak Akdeniz İklim Bölgesi içinde yer almasına rağmen çeşitli fizikî coğrafya faktörlerinin etkisi ile karasal iklimin etkilerinin hissedildiği bir coğrafyadır. Karasal iklim yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk ve kar yağışlarının görüldüğü bir iklim tipidir. Bu iklim tipinin görüldüğü coğrafyalarda canlı hayatı olumsuz etkileyebilecek dönemler bulunmaktadır. Yaz ayları kuraklıktan, kış ayları da soğuk ve kar yağışlarından dolayı insanlar, hayvanlar ve bitkiler için olumsuz koşulları barındırmaktadır. Bu bölgelerde

özellikle geçimini tarımdan sağlayan insanlar, bahar ve yaz dönemlerinde tarımsal faaliyette bulunurken, sonbahar sonları ve kış aylarında faaliyetlerini sınırlandırmak zorunda kalmaktadırlar. Hatta kararsız hava hareketlerinin görüldüğü yani hava durumunun kısa aralıklarla değişebildiği geçiş dönemlerinden de oldukça fazla etkilenmektedirler. Bu yüzden karasal iklim koşulları insanlarda çoğunlukla doğal şartlarla mücadele etmeyi gerektiren bir hayat tecrübesinin oluşmasına sebebiyet vermiştir (Başıbüyük vd. 2010:868).

Çevreci determinizm insanın doğanın kontrolünde olduğunu, doğal çevre faktörlerinin insanı ve insana ait olan bütün unsurları etkilediğini savunan bir bakış tarzıdır. Orta çağlarda çevresel etki ve çevreye uyarlama fikri, ırk ve kültür bakımından farklılıkları ortaya koymada kullanılmıştır. Bu uygulama sadece Batı'da değil, İbni Haldun'da olduğu gibi Doğu toplumlarında da hayat bulmuştur. Gerçekten de belli bir coğrafî çevrede yaşayan insan, çoğu zaman onun doğal süreçlerinin denetiminde faaliyet gösterir ve mücadele eder. Giyeceğinden yiyeceğine, barınacağı yerden davranış biçimine kadar çevresel faktörler, insan hayatı üzerinde belirleyici olur (Doğanay, 1999:49). Bu doğrultuda takvim de elbette bu çevre koşullarına bağlı olarak gelişmiştir.

Halk takvimlerinin belirlenmesinde çoğunlukla yaşanan bölgenin iklim ve yüzey özellikleri etkilidir. Özellikle tarıma bağlı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve üretim sürecinde dikkat edilmesi gereken hususların belirlenmesinde halk bu takvimi kullanır. Dolayısıyla bölgelerin kendine has üretim faaliyetleri sonucunda oluşan çeşitli sosyokültürel etkinlikler de halk takviminde kendilerine yer bulmuştur. Mesela hasat zamanından sonraki dönem hemen her bölgede düğün zamanı olarak kabul edilir. Ancak üretimin farklılığına istinaden her bölgede hasat zamanı farklıdır. Dolayısıyla Karadeniz'de eylül ve ekim aylarında düğün yapılırken; İç Anadolu'da düğün zamanı genellikle buğday hasadından sonraki ağustos ayıdır (Düzgün, 2014).

Halk takviminin kullanımı ile tarım faaliyetlerinin doğrudan ilişkilendirilmediği dönemlerde ise özellikle Durkheim'in kuruculuğunu yaptığı Fransız Sosyoloji Okulunun üyeleri takvimin toplumsal bir ihtiyaç şeklinde ortaya çıkıp özellikle ritüellerin periyodik oluşumlarının düzenlenmesi ihtiyacından doğduğunu ileri

sürmüşlerdir (Erginer, 1984:5). Bu yorumdan hareketle, ritüellerin çoğunun bereket, bolluk ve huzur için icra edildiği düşünüldüğünde dolaylı da olsa takvimin, büyük ölçüde tarım yani üretime dayalı bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Mesela ay esasına göre düzenlenen Mısır takviminin Nil nehrinin sularının kabarıp alçalması ve dolayısıyla Mısır'daki tarım faaliyetleri ile doğrudan ilgisi vardır. Eski Mısır tarımı Nil'in yıllık taşmalarına bağlıydı. Tarıma, Nil'in sularının çekilmeye başladığı kasım ayından itibaren başlanırdı. Zamanla Nil'in taşma zamanı ile yıldızların konumu izlenerek Sirius yıldızına bağlı ay esaslı bir takvim oluşturmuşlardı. Eski Roma takvimi de doğrudan tarım faaliyetlerine bağlı olarak düzenlenmişti (a.g.e, 6-7).

Yılbaşı, tarihten buyana takvim kullanan her toplum tarafından üzerine birtakım özel anlamlar, kültürel inanma ve uygulamalar yüklenmiş bir döngü günüdür. Kullanılan takvimde yeni bir yılın başlangıcı hangi gün ise o güne ait büyük törenler, ritüeller, bunlara bağlı inançlar, uygulamalar, eğlenceler vb. kültür unsurlarıyla örülmüştür. Tarih boyunca yılbaşı, yeryüzündeki insanların tamamına yakınının yaşadığı Kuzey Yarım Küre'de çoğunlukla 21 Mart olarak seçilmiştir. Bundan başka, sıcak günlerin başladığı 5-6 Mayıs (Hıdırellez) gününün de yılbaşı olarak kabul edildiği görülür. Kimi Türk halkları bu tarihi yılbaşı olarak belirlemiş, kimileri ocak ayı içindeki Kalandar'ı yılbaşı belirlemiştir. Günümüze gelirsek, dünyanın çoğu ülkesinde kullanılan güneş esaslı Miladî takvimde (Gregoryen takvim) 31 Aralık'ı 1 Ocak'a bağlayan gece, yeni yıla geçişi belirten yılbaşı gecesidir.

Zaman ve takvimin, tarih disiplini dışında bu tezin bağlamında değerlendirildiğinde, halkbilimi hariç en çok astronomi bilimiyle ve astroloji ilmiyle yakından ilişkili olduğu görülür. Eski çağlarda astronomi ile astrolojinin aynı şey olduğunu, astronominin daha sonradan sözdebilim veya önbilim olan astrolojiden ayrılarak modern bilime dönüştüğünü bilmekteyiz. Astronomi ve astroloji, tarih boyunca birçok bilgi alanının kaynağı olmuş ve birçok alanın bilgi üretmesini sağlamıştır. Kültür tarihimiz boyunca bu iki alandan, yani astronomi ve astrolojiden numeroloji, ebcet, fizyonomi (kıyafet ilmi), renkbilim, ezoterizm, okültizm ve ilişkili birçok başka alana ilişkin bilgi üretilmiştir. Takvimlerin oluşumunda ve temellendirilmesinde astronomi alanından faydalanmayan bir takvim sistemi yoktur. Bu alana ilişkin başlıca yöntem, gözlem olmuştur.

Astronominin etkin unsur olduğu zaman, mekân ve takvim konularında formülistik sayılar da etkili olmuştur. Bu bağlamda en çok 4, 7 ve 12 sayıları kullanılmıştır. Bu sayılar hemen her toplumda başka meselelerle ilgili kullanılsa da daha çok astronomik meselelerle ilgili bir rolde karşımıza çıkar. Ögel, bu sayılarla ilgili şu bilgileri verir: Bu 12'li düzen içinde saatler, günler, aylar ve hatta yıllar hesaplanırdı. Bundan dolayı Türklerde 12 sayısı çok önemli bir birimdi. 12'nin bölümleri bütün toplum yaşamını idare etmiştir. Türklerde ikinci bir önemli sayı da 4'tür. Bu da önemini, dört mevsim veya dört yönden alırdı. 12 ay doğal olarak 4 mevsime ayrılmıştı. Bu bölümden ortaya çıkan 3 sayısı bir mevsimin sembolüdür. Mevsimlerin 3 ay olması bundandır. 12 hayvanlı Türk takviminde hayvanlar, bir dairenin etrafında eşit aralıklarla dizilmişlerdi. Bu eşit aralıklar 12 saati, 12 ayı ve yıllar devresini gösterirdi. Bu aralıklar aynı zamanda dünyanın ve uzayın yönlerini de göstermekte idi. Böylece zaman ve mekân anlayışı birleşmiş oluyordu (Ögel, 1993: 291-293).

İnsan zihnindeki boşluğu örgütleme, belirsizliği giderme, kaosu kozmosa çevirme, bilinmeyeni mantığa bürüme çabalarının zaman üzerindeki yansıması olarak takvimler, ilk başta dünyanın kendi ekseni ve güneş çevresi hareketlerine dayanan sağlam astronomik temeller üzerinden periyodik olarak temellendirilmiştir. Bu periyodik zamanın axis-mundisi olarak yılbaşı günleri seçilmiş ve diğer zaman sınıflandırmaları ile özel zaman tarihleri buna göre belirlenmiştir. Yılbaşı günleri güz ve bahar ekinoksları üzerinden kurgulanmıştır. Bu iki ekinokstan hangisinin seçileceğinde o topluluğun üretim şekli, yaşam biçimi etkili olmuştur. Daha sonraki zamanlarda bu iki ekinoks dışında başka yılbaşı tarihleri de belirlenmiştir. Ancak bu iki ekinoks tarihi hiçbir zaman boş geçirilmemiş, mutlaka o günlerle ilgili bir etkinlik, anlatı, deyiş vb. bir kültür unsuru varlığını sürdürmüş ve halen sürdürmektedir.

Zamanın axis-mundisi olarak seçilen yılbaşı günlerinden sonra diğer zaman sınıflandırmaları ortaya çıkmıştır. Bunların ortaya çıkışında yine doğa gözlemi, astronomik olaylar, iklim, mevsim döngüleri gibi unsurlar etkili olmuştur. Bu unsurların üzerine teolojik, kozmogonik, kozmolojik inşalar yapılmış ve böylece somut doğaya kültür entegrasyonu kurulmuştur. Doğada insandan önce ve ondan bağımsız olarak var olan nesnel gerçekliğe karşı insan tarafından kültür aracılığıyla çeşitli işlevler, anlamlar, yorumlar, anlam inşaları, metafizik yapılandırma, yani

kısacası kültür giysisi giydirilmiş, aşısı yapılmıştır. Doğanın, canlılar için hayatta kalma ve soyunu sürdürme amaçlarından başka verili bir anlamı olmadığı için geriye kalan maddî ve manevî, soyut ve somut diğer her şeyi kültür aracılığıyla insanoğlu yaratmıştır.

Uzaklık-yakınlık, uzunluk-genişlik, oylum (hacim) vb. gibi şeylerin ölçülerinde olduğu gibi, zaman ve onun ölçeği de itibaridir. İnsan olmasaydı zaman kavramı da olmazdı. Örneğin, ayda insan ve başka canlı yok, zaman kavramı da yok. Oraya ait ölçüleri biz kendi normlarımıza göre nitelemekteyiz. Orada da düşünen canlı varlıklar olsaydı belki ölçüleri de başka olacaktı. (...) Bugün bizim kullandığımız zaman ölçüleri ve takvim, üzerinde yaşadığımız yeryuvarlağının koşulları ve olanakları için geçerlidir. Bu yeryuvarlağı ise doğal yasaları ve kuralları ile zorunlu olarak sıkı sıkıya bağlı olduğumuz ve etkisi altında bulunduğumuz güneş sisteminin küçük bir parçasıdır (Çağatay, 1978).

İnsanlık tarihi boyunca tüm insan topluluklarının takvim kullandığını bilmekteyiz. Tabiatı anlamak, algılamak ve buna bağlı olarak her an tükenmekte olan hayatı planlamak üzere insanoğlunun, akıp geçen zamanı sistemleştirmesi sonucu ortaya çıkan kavrama "takvim" denir. Bilinen ilk takvimlerden Babil takvimi ay esasına dayanmaktayken, Mısırlılar takvimini Türkçedeki adı ile Demirkazık'a, yani Sirius yıldızına göre oluşturmuşlardı (Kıyak, 2010: 190-193). Sümerlerin ve Mayaların da bugünkü takvim sistemine çok benzeyen takvim sistemleri oluşturdukları bilinmektedir. (Ayan, 2011: 115-116) En eski takvimlerden biri de Türklere ait 12 Hayvanlı Türk Takvimi'dir. 12 Hayvanlı Türk Takvimi uzun asırlar boyu Türk boyları arasında kullanılmış hâlâ da kullanılmaya devam etmektedir. Orhun Anıtlarındaki ifadelerden bu takvimin Türkler arasında çok eski çağlardan itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır (Biray, 2009:671).

Takvim kullanan topluluklar arasında kendi takvimini kendi üretenler olmakla birlikte var olan takvimleri ödünçleyip düzenleyerek kullananlar da vardır. Türkler bu bakımdan iki gruba da girer. Türklerin kendi ürettikleri takvimlerde 12 Hayvanlı Türk Takviminin köken meselesi tartışmalıdır. Bu tartışmada gözden kaçırıldığını düşündüğüm nedenlerden biri, Çin halkının kültür anlayışının derlemeci ve toplamacı

bir nitelikte olmasıdır. Çinliler tarih boyunca çevre ve komşu halkların kültür ve dil unsurlarını "etkileşim dışı" olarak siyasî, ekonomik vb. birtakım nedenlerden dolayı bilinçli bir şekilde almış ve kendine göre düzenlemiştir. 12 Hayvanlı Türk Takviminin kökeni tartışmalarına bu açıdan bakmakta fayda vardır. Ancak şunu da hatırlamak gerekir ki bu tür köken tespit uğraşları, yani "urform" denen dipsiz ve büyülü kuyuya ulaşma anlayışı artık bilim camialarında geçerliliğini yitirmiştir. Günümüzde bir kültür unsurunu yaşatan, icra eden, uygulayan, yerelden ulusala, ulusaldan uluslararasına taşıyabilen[2], bu yolda medya, kültür endüstrisi, kültür turizmi alanlarında o kültür unsurunu işleyebilen halklar, söz konusu kültür unsuru üzerinde söz sahibi olmaktadır. Bu açıdan baktığımızda, Çinlilerin takvim festivalleri de göz önüne alındığında, bu konuda Türklerden daha ileride olduğunu kabul etmek gerekir. 12 hayvanlı takvimi köken meselesi dışında kültürel etkileşim ve "kültürleşme (acculturation)" bağlamında değerlendiren araştırmacılar (Tavkul, 2007) da olmuştur.

Türklerin diğer takvim üretimleri ise hemen her toplumda ve kendine has coğrafyada karşımıza çıkan halk takvimleridir. Halk takvimleri, bir topluluğun üretim şekline, yaşadığı coğrafyaya ve oranın iklimine göre şekillenen, o coğrafyanın meteoroloji bilgisinde periyodik yöntemle bilgi üreten, ürettiği bu bilgiyle kıyaslama, benzetme ve analoji kurarak yeniden bilgi üretebilen esnek ve dinamik bir takvim sistemidir. "Uzun süreli deneyim ve bilgi birikiminin ürünü olan halk takvimlerine uymamak, onun gösterdiği doğrultuda hareket etmemek bireyin büyük zararlara uğramasına neden olur. Çünkü halk takvimleri oluştukları doğal ve kültürel ortamın ürünüdürler." (Erginer, 1984, s.22).

Halk yaratımı olan halk takvimlerinin durumu ile sözlü anlatı türleri, halk hekimliği, halk oyunları, çocuk oyun ve oyuncakları, halk inançları, halk edebiyatı, halk mutfağı gibi bilgi alanların durumu, içerik, yapı ve dönüşüm olarak birbirleriyle çok benzerlik göstermektedir. Bunların hepsi halk yaratımı olup geleneksel kültürde saygı gören, folklorun dört işlevine ve beşinci işlevine uyan, halk bilgisini içeren halk yaratımlarıdır. Bununla birlikte, bu yaratımlar modernizm ve küreselleşme karşısında uğradıkları zorunlu dönüşüm, yozlaşma, kaybolma ve değersizleşme yönünden de aynı

[2] OĞUZ, Öcal (2002), Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi. Ankara: Akçağ Yayınları.

kaderi paylaşmaktadır. Sözlü anlatı türlerinde yer alan mitler, efsaneler, masallar, halk hikâyeleri vb. türler, küreselleşmenin en etkili silahı olan medyada yer alan televizyon dizileri, yeni sinema filmleri, çizgi filmler karşısında "kocakarı masalları", "köylü hikâyeleri" gibi nitelendirmelerle değer kaybına uğramış ve birkaç kuşak sonra da unutulmuştur. Postmodernizm etkisiyle geleneksel kültürde yer alan anlatılar yeniden kurgulanarak bu alanlara yansıtılmış, yeni çekilen ilgili yapıtlarda bu anlatılardan motif ve olaylar alınmış olsa da doğal bağlamı dışında kalan bu geleneksel ürünler yozlaşmış, aslına uygun olmayacak şekilde hatalı kullanışmış ve sonra da değer yitimine uğramıştır.

Aynı bunun gibi, halk hekimliği de benzer durumları daha farklı biçimde yaşamıştır. Modern tıp, geleneksel tıbbın, yani halk hekimliğinin reddi üzerine temellenerek kurulmuştur. Tıp ile ilgili kurumlar, eski ve geleneksel deneyimleri, bilgileri, uygulamaları araştırmak, incelemek, bilim süzgecinden geçirerek faydalı ve bilimsel olan yanlarını kullanmak, geri kalan yanlarını psikoloji bilimine bırakmak seçeneği olmasına rağmen bunu seçmedi. Binlerce yıl içinde deneme yanılma yöntemiyle öğrenilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan bilgiler, derlenerek arşivlerde kayıt altına alınmaya bile gerek görülmeden toptan reddedildi ve yok sayıldı. Dolayısıyla halk hekimliği kapsamındaki bilgi ve uygulamalar zamanla yozlaşmış ve yok olmuştur. Bununla birlikte, resmî kurumlar da halk hekimliğiyle ilgili tüm bilgi ve uygulamalara toptan karşı çıkmış, yasaklamış ve halk hekimliğine karşı mücadele etmiştir. Bu mücadelenin odağına gelenek icracısı olan halk hekimleri, yani ocaklılar, muskacılar, efsuncular vb. alınmıştır. Tıp kurumları ve resmî kurumlar el ele vererek halk hekimliğine ve halk hekimlerine karşı küçümseme söylemleri olarak kocakarı ilaçları, cahillik, üfürükçülük gibi nitelendirmeler kullanmışlardır. Bu baskı, halk hekimlerini ötekileştirerek yeraltı faaliyetlere girişmelerine, el altından tedavi yapmalarına, bu da gerçek gelenek icracıları ile şarlatanların birbiriyle karışmasına, bu karışma nedeniyle dolaylı olarak halk hekimliğinin iyice olumsuzlaşmasına neden olmuştur. Halk hekimliğinde yaşanan bu durumun benzeri, halk inançları alanında da yaşanmıştır. Orada da psikoloji biliminin derleme, araştırma, inceleme yapması gereken binlerce yıllık bilgi birikimi toptan reddedilmiş, yok sayılmış, olumsuzlanarak yasaklanmış ve şarlatanların çoğalmasına, geleneğin yozlaşmasına ve yitimine neden

olmuştur. Elde kalanların pek çoğu eski kitaplarda yer alanlar, halk kültürü derlemecileri tarafından kayda alınanlar, yolunu halk tıbbı ve ilaçları ile kesiştirme öngörüsüne sahip birkaç sağlık bilimcinin tespitleri olmuştur.

Tüm bunlar modernizmin bilim anlayışından kaynaklanan ve dolayısıyla devlet eliyle desteklenen durumlardır. Bu durumun kendi zamanı içinde değerlendirilmesi gerekir ve haklı olduğu yanları da yok değildir. Geleneksel bir toplumu dönüştürmek, onu çağa uyarlamak, medyanın ve basın yayının günümüzdeki kadar bilinir, kullanılır ve güçlü olmadığı bir dönemde elbette zordur. Gerekli görülen dönüşümün uygulaması zor ise elbette cebrî ve katı yollara başvurmak kaçınılmaz olacaktır. Bu duruma nesnel bakıldığında geleneksel tarafın hataları da ortaya çıkar. İnsan sağlığı gibi son derece önemli ve temel bir konuda, üstelik tüm canlı organizmaların genetik kodlarına işlenmiş olan hayatta kalmak ve soyunu sürdürmek gibi en temel amaçlarıyla doğrudan bağlantılı olan sağlık konusu temelinde oluşan halk hekimliği geleneğinde, bugün kaybolup giden yüzlerce, binlerce bilgi ve tedavi yöntemine haklı olarak üzülürken acaba bunda halk hekimlerinin ve destekçilerinin sorumsuzluğunun payı da yok mu diye sorgulamamız gerekmez mi? Halk içinde doğru düzgün hiçbir karşılığı olmayan havas bulmacası, maddî çıkar sağlama aracı ve boş zaman öldürme uğraşı divan edebiyatı ürünleri bile divanlara yazılıp elden ele çoğaltılmış ve okunmuşken halk hekimliğiyle ilgili yazılan eserlerin sayısı bunlara oranla neden çok daha azdır? Üstelik modernizm öncesi dönemlerde sağlık alanlarında halk hekimliğine ve hekimlerine yönelik hiçbir dışlama ve ötekileştirme söz konusu değilken, aksine bu bilgi alanı ve icracıları toplum içinde son derece saygı görmekte ve her fırsatta başvurulan kaynak kişilerken tüm bu bilgilerin kayda alınmaması, biraz da onların kendi sorumsuzluğundan kaynaklanmaz mı? Geleneksel kültür içinde bu kadar çok halk hekimi, bu kadar "derin hoca" diye adlandırılan halk inançları uzmanları varken, bunların bizzat kendileri, kendi mesleklerinden kazandıkları paranın bir kısmıyla bir kereliğine bir yazıcı tutup tüm bilgi ve deneyimlerini yazdırarak kayda alıp kuşaktan kuşağa sürdüremez miydi? Bildiklerini yazanlar ve sonraki kuşaklara aktaranlar yok değildir. Ancak bunlar genelde döneminde az veya çok ünlü olan ve toplum tarafından saygı gören kimselerdir. Geleneksel toplumlarda yazı karşısında sözlü kültür insanının takındığı tavrı bilmekteyiz. Konuyla ilgili çeşitli araştırmacıların alanında otorite

eserlerinden[34] sözlü kültür insanının zihin yapısı, psikodinamiği ve yazılı kültür insanının zihin yapısı ile bu iki kültürün karşılaştırması, farkları artık bilinen bir durumdur. Ancak bir gelenek icracısı, kendi bilgisini mesleği yapmışsa, yani onda profesyonelleşmişse o bilgisini kayda alacak kadar önemsemesi gerekmez mi? Yoksa bu düşünce, şimdiki zamanın düşüncesi ile geçmişi değerlendirmeye çalışmak mı? Eğer böyle ise, yani bir anakronizm ise geçmişte kendi bilgi ve deneyimlerini yazıya alıp kaydedenleri nereye koymalıyız? Durum böyleyken sistematik, kurallı, rasyonel bir yapıda olan modern bilim ve onu destekleyen devlet, kendi yaratımına gerektiği gibi sahip çıkamayan halk hekimliği, halk inançları gibi alanlarla mücadeleye giriştiğinde onları yıkıp geçmesi doğal karşılanmalıdır.

Günümüzde halk hekimliği kendini toplamış ve artık bilim çevreleri tarafından toptan yadsınmadan araştırılmaya ve incelenmeye değer görülmüştür. Bugün artık "geleneksel tıp", Batı'da "alternatif tıp" veya "tamamlayıcı tıp" adıyla gelişmeye, "her konuda ve durumda operasyon gerekmez" anlayışı da modern tıpta yer bulmaya başlamaktadır. Gelenekten günümüze ulaşabilmeyi başaran "kocakarı ilaçları", artık medyada ve basın yayında kendine geniş yer bulmakta ve geniş bir takipçi kitlesi edinmektedir. Eski yöntemlerden olan hacamat, sülük ve şişe çekme gibi neredeyse her evde uygulanan, ancak yeni kentte modern tıbbın kurumlaşmasıyla yasaklanan, ayıplanan, cehalet olarak tanımlanan pek çok geleneksel tıp uygulaması, bugün yasal düzenlemelerle birlikte tıp uzmanlığı olarak geri dönmüştür. Hızla bu tür tedaviler yapan klinikler ve hastaneler açılmaktadır. Ancak geçmişteki tedavi yöntemleri ve ilaçları hakkındaki birçok bilgi, büyük ölçüde kaybolduğu için bu klinik ve hastaneler elde kalanlarla yetinmek veya dışarıdan gelen alternatif tıp uygulamalarını tatbik etmek zorunda kalmaktadır. Tüm bu gelişmelere çok iyimser bakmamalı, bunda kültür endüstrisinin de rolünün olduğunu unutmamalıyız. Bugün tekrar itibar gören halk hekimliği içinde yer alan pek çok şarlatanın varlığı, ilgililerince bilinmektedir. Postmodernizmin zamanla kapitalizmin ulaşamadığı geleneksel, mistik ve otantik alanlara ulaşma aracına dönmesi ve kapitalizmin yeni pazarlar kurma çabasında bir yol

[3] ONG, Walter J. (2014), Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi. İstanbul: Metis Yayınları.
[4] SANDERS, Barry (2016), Öküzün A'sı: Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

olması, birçok alanda olduğu gibi halk hekimliği gibi alanlarda da kültür endüstrisi bağlamında kendini göstermektedir.

Halk takviminin durumu da halk hekimliğiyle aynıdır. Halk takvimi için kullanılan adlandırmalar başlığında da ele alındığı gibi, bu takvime verilen adlardan biri, halk hekimliğindeki ilaçlara "kocakarı ilaçları" denmesiyle aynı işlevde olan "kocakarı takvimi" adlandırmasıdır. Bu takvim, günümüzde eski saygınlığını yavaş yavaş yakalamakta, ancak saygınlığınla eşit olmayan oranda bilinmektedir. Halk takvimi eski saygınlığını kazanırken içeriğini öğrenme ve onu kullanma noktasında aynı başarının olduğu söylenemez. Yine de halk takviminin kullanımına yönelik şahsî isteklerin toplumda canlı olduğunu söylememiz mümkündür. Bugün medyada bu takvimle ilgili sosyal medyadaki içeriklerde olumsuz görüş ve yorumlar neredeyse yok gibidir. Bu durum, halk takviminin yeniden düzenlenerek ve geliştirilerek resmî takvim ile entegre edilmesinin Türk kültürünün birçok alanı açısından faydalı olacağı yönündeki dileğimize umut olmaktadır.

## 1.2. TAKVİME TEKNİK BİR BAKIŞ

Takvimler temelde güneş, ay, çeşitli yıldızlar gibi gökcisimlerinin dünyaya göre hareketlerine dayanır. Bu gökcisimleri arasında şimdiye kadar en çok güneş ve ay temel alınmıştır. Bununla birlikte, kimi yıldızların veya yıldız kümelerinin dünyaya göre hareketlerini temel alan takvimler de olmuştur. Bu durumu biraz daha açarsak, günümüzde pek çok devletin kullandığı ve uluslararası kabul görmüş Gregoryen (miladî takvim) takvimiyle birlikte ölçü ve ağırlık birimleri, sıcaklık dereceleri gibi pek çok uluslararası ölçüt, geçmişte yoktu. İnsanlığın doğal ve fizikî olmayan, itibari, öznel olan, ancak aynı zamanda temel meselelerden olan bu gibi konularda bir ortaklığa varması kuşkusuz herkes için faydalı olacaktır. Örneğin trafik hemen her ülkede sağdan akar, direksiyonlar soldadır, cankurtaran ve itfaiye araçları kırmızı renklidir, bu araçlarla birlikte polis, jandarma gibi resmî kurum araçlarının sirenleri vardır. Bu örnekler artırılabilir. Bu ortaklıklar giyim, beslenme, barınma, müzik, akademi, kaynak gösterimi, video tuşları vb. akla gelebilecek pek çok alanda pek çok ayrıntıda dünya genelinde ortak kullanım olarak kendini gösterir. Bunların hemen

hepsi de özneldir, itibaridir. Yani aslında bugün uluslararası çapta kullanılan ortak bir unsur, vaktiyle o haliyle değil de daha başka bir şekilde, durumda, işlevde kullanılmış olsa ve o haliyle kabul edilseydi, bugün hiçbir sakınca olmadan o halini kullanıyor olacaktır. Örneğin yukarıda verilen örnek arasında trafik sağdan değil de soldan aksaydı, bugün o halini doğallaştıracaktık. Cankurtaran ve ambulanslar kırmızı değil de yeşil olsaydı, sirenlerinin melodisi daha farklı olsaydı bugün o halini doğallaştıracaktık. İşte insanlığın temel bazı meselelerde birtakım ortak kabullere varması, uzlaşması ve kullanması pek çok açıdan faydalı, yaşamı kolaylaştırıcı ve iletişimi artırıcı bir durum olarak apaçık şekilde ortadadır. Aynı durum, bugün takvimler konusu için de geçerlidir. Takvim konusunda zaman sınıflandırmasını doğal ve öznel olarak ikiye ayırabiliriz. Doğal sınıflandırma, gökcisimlerinin dünyaya göre hareketlerine dayanan nesnel, gözlemlenebilir, her yerde aynı sonuçları veren astronomik ölçütlere dayanır. Dünyanın güneş çevresindeki dönüşü, ayın dünya çevresindeki dönüşü, ekinoks ve gündönümleri bu doğal astronomik ölçütlerin başlıca olanlarıdır. Öznel sınıflandırma ise doğada karşılığı bulunmayan, ancak insan için kolaylaştırıcı olup insan tarafından belirlenen hafta ve saat gibi birimlerdir.

Zamanın ölçümündeki itibari durum, zamanla ilgili bütün ölçümlerde etkili değildir. Yukarıda da değinildiği gibi bu ölçümlerde belli başlı sabit astronomik ve periyodik temeller vardır. İşte zaman kümelenişindeki bu türden temeller arasında gün, ay ve yıl da vardır.

Güneşin sabah ufuktan doğup akşam battıktan sonra ertesi sabah yeniden doğuşuna dek geçen, yani bir gün ve bir gecelik zamana “gün” diyoruz. Bir başka deyişle gün, bizim kafamızın uydurduğu bir zaman ölçümü değil, bizim dışımızda, yani biz olsak da olmasak da oluşan ve akıp giden bir zaman birimidir (Çağatay, 1978).

Ay ise gökteki ay’ın, yeryuvarlağının çevresinde 15 gün, küçücük biçimden, her gün büyüyerek tam bir bütün olduktan sonra on beş gün de küçülerek en küçük duruma gelişine dek geçen süreye “bir ay” diyoruz. Daha doğru bir deyişle ay bu şekilde büyüyerek ve küçülerek yaptığı iki dolanımı 59 günde tamamlar. Bir gök ayı 29,5306 gün, yani 29 gün 12 saat 44 dakika ve 3 saniyedir (a.g.e).

Yıla gelince, insanlar önce on iki gök ayının geçmesi ile oluşan 354 günlük yılın bilincine vardılar. Yani her 12 ay geçtikçe yılın aynı mevsiminin aynı günlerine gelindiğini anladılar. Ancak bu gök ayına dayanan yıl (lunar year) 354 gün 8 saat 48 dakika 36 saniye sürer. Dünyanın güneş çevresindeki bir dönüşünden oluşan güneş yılı (solar year) ise 365 gün 5 saat 47 dakika 48saniye olduğundan, ay yılı güneş yılından 10 gün 20 saat 59 dakika 12 saniye daha kısa, yani eksiktir. Bu eksiklik her 33 yılda 1 yıl eder; yani 32 güneş yılı yaklaşık olarak 33 ay yılına eşittir. İşte insanlar bu iki tür yıl arasındaki değişikliğin bilincine çok geç, milattan bir kaç yüzyıl önce vardılar (a.g.e.).

Zaman sınıflandırmasında itibari, öznel bölümler saat, dakika, saniye ve salisedir.

Saat dediğimiz aygıtların gösterdiği süre dilimleri, eşit aralıklı tekrarlarla karşımıza çıkıp dururlar; saatler, insanların normlaştırdığı, bu anlamda sosyal düzlemde belirlenmiş süre dilimlerini temsil ederler; aynı şey dakikalar, saniyeler için de geçerlidir. Toplumsal gelişmişlik düzeyinin elverdiği ölçüde, bu süre kalıpları bütün bir ülke genelinde, hatta birden fazla ülkede ortak ölçü birimi olarak kabul edilip kullanılabilirler. Böylelikle, saatlerin yardımıyla, dünyanın farklı yerlerinde eşit mesafeyi uçan iki ayrı uçağın hızlarını karşılaştırabiliriz. Saatleri kullanarak, sözgelimi birbiri ardına söz alan iki tartışmacının konuşmalarını eşit süreyle sınırlayabilir, birkaç ay, hafta ya da gün önceki süreçleri, senkronize süreçler gibi karşılaştırabiliriz. Doğal karakterleri gereği birbirleriyle karşılaştıramayacağımız farklı düzlemlerdeki ya da art arda süreçleri karşılaştırabilir kılıyoruz. İnsanlar böyle bir karşılaştırma yapmayı gerekli gördüklerinde, yan yana getirilip doğrudan karşılaştırılamayacak olayları dolaylı yoldan, standartlaşmış birimler kullanarak karşılaştırabilmek için, toplumsal uzlaşımla standartlaştırılmış herhangi bir olay süresini kullanmışlardır (Elias, 2000:13).

Günün 24'e bölünüp her birine saat denmesi ve bir saatin 60 dakikaya, bir dakikanın 60 saniyeye, bir saniyenin 60 saliseye bölünmesi öznel ölçülerdir. Çünkü 24'e bölünen bir gün aslında 23 saat 56 dakika ve 4,09 saniyedir.

Yılın 365 gününün yedişer günlük 52 parçaya bölünmesi (7x52=364), yani hafta da itibaridir. Dilimize, Farsçadaki "yedi" sayısını bildiren sözcükten gelme "hafta", yedi

günü değil de daha çok veya daha az günü içine alabilirdi Mesela Asurlularda hafta 5 gündü. Onlar haftaya "hamuştym" derlerdi. Bu sözcük, Asurca gibi Sami bir dil olan Arapçada "beş" sayısının adı olan "hamse" sözcüğüyle aynıdır. Asurlular bu "hamuştum" terimini, dilleri de kendileri de Sami olmayan Sümerlerden alıp kendi dillerine çevirmişlerdir.

Asurlular (M.Ö. 1900-612) saati bilmiyorlardı. Oysaki Mısır Firavunları çağının (M.Ö. 3000-332) XII. sülalesi (M.Ö. 2000-1900) devrinde "kum saati" kullanılıyordu. Anadolu'da hüküm sürmüş olan Etilerin takvimden pek haberleri yoktu (Çağatay, 1978).

İnsanların kullandığı takvimlerde çoğunlukla ay ve güneşin temel alındığını belirtmiştik.

Güneş esaslı takvim, Dünya'nın Güneş'e göre dönme ekseninin açısını temel alır ve bir tam dönüşü, yani 1 yıl, 365 gündür. Şemsî takvim olarak da bilinir. Şems, Arapçada "güneş" demektir.

Ay esaslı takvim, Ay'ın tam devrelerini (sinodik ayları) temel alır. "Mevsim yılı" da denilen bir Güneş yılında 12,37 sinodik ay, 354 gün bulunur; yani ay yılı daha tez tamamlanır. Bu nedenle Ay takvimlerini, Güneş takvimine çevirirken belirli bir sürenin eklenmesi (periyodik interkalasyon) gerekir. Kamerî takvim olarak da bilinir. Kamer, Arapçada "Ay" demektir.

Eski zamanlardan beri bir yılın 365 gün sürdüğü birçok halk tarafından biliniyordu. Ancak bu 365 günlük bir yıl hesaplaması, zamanına göre çok karmaşık olduğu için pek tercih edilmiyor, bunun yerine hesaplaması daha kolay olan 354 yıllık ay takvimi kullanılıyordu. Doğu'da ay temelli takvimlerin kullanılmasının çok yaygın olmasının nedenlerinden biri de hesaplamadaki bu kolaylık ve pratiklik idi. Tabii bu durum, zaman içinde hükümdar değişmelerinde, siyasî ve kültürel hâkimiyet dengelerinin değişiminde karışıklık yaratıyor, mevcut takvimlerdeki hatalar düzenleniyor veya hatasıyla birlikte kullanılmaya devam ediliyordu. Söz konusu hata, 354 günlük ay yılının (lunar year), 365 günlük güneş yılından (solar year) 10 gün kısa sürmesinden ve bunun da bilinmesinden dolayı kaynaklanıyor, tarih yazımında pürüzler oluşturuyordu. Hesaplaması daha karmaşık olan güneş temelli 365 günlük yıl

hesaplaması üzerine ilk doğru adımı atarak başarılı ve tutarlı takvim denemesi, Batılılarca yapılmıştır. Bu 365 günlük takvim düzenlemesi doğrultusunda sırasıyla Jülyen ve bunun üzerine inşa olan Gregoryen takvimleri oluşturulmuştur.

Jülyen takvimi, Roma şehrinin M.Ö. 754 yılında kuruluşunu başlangıç alan ve yılbaşı mart ayının ilk günü olan bir takvimdi. Bu takvim, siyasî ve ekonomik bazı tarihî nedenlerden dolayı büyük bir düzensizliğe saplanmıştı. Mısır'ın İskenderiye şehrinde yerleşmiş olan Yunan astronom Sosigenes'in (M.Ö. 1. yüzyıl) öğütlemesi üzerine Roma İmparatoru Jül Kayzer, yaptığı takvim reformunun temellerini M.Ö. 46 yılında saptadı. Roma İmparatoru Caius Jül Kayzer (M.Ö. 101-44), M.Ö. 46 yılında giriştiği takvim düzenlemesinde M.Ö. 45 yılının yılbaşını, ocak ayının birinci gününe aldı. Bu düzenlemede kendisinin çok emeği geçtiği için takvime "Jülyen Takvimi" adı verildi. Bununla birlikte takvimde yapılan bu düzenleme, sonradan yine bozuldu. 325 yılında İznik'te toplanan ilk Hıristiyan dinî kongresinde de Jülyen takvimi düzenlenmeye çalışılmış, ancak kesin, sağlam ve bilimsel bir düzenleme yapılamadığı için yıllar geçtikçe yine değişikliğe uğrayıp düzensizleşmiştir.

M. 325 yılında İznik'te toplanan dinî konseyde yapılan başarısız takvim düzeltmesinin üzerinden 1250 yıl geçtiği halde yeni bir düzenleme yapılmadı ve bu yüzden yeni sorunlar ortaya çıktı. Güneş temelli 365 günlük takvimin düzenlenmesi işini kez bir Hıristiyan din adamı üslendi. Asıl adı "Vgo Bon Compagni" olup 1572-1585 yılları arasında papa olan 13. Gregorius (M. 1502-1535), 1582 yılında takvimin yeniden düzeltilmesini üstlendi. Gregor bu işi yaparken, dünyanın diğer yerlerindeki halkların her biri kendilerine veya bölgelerine ait olup sağlam astronomik temellere dayanmayan çeşitli takvimler kullanmaktaydılar. Papa 13. Gregor takvimi düzenlerken bilimsel ilkelere dayalı, doğru ve ortak bir temel kurup bunun bütün uluslar tarafından benimsenmesini ve böylece ortak, bilimsel, tutarlı, sağlam bir takvim kullanma amacını güdüyordu. Bu doğrultuda fizik, astronomi, kozmografya bilginlerinden oluşan bir kurulu 1582 yılında Roma'da topladı. Disiplinler arası bir çalışmayla sağlam ve tutarlı bir düzenleme yapıldı. Tüm düzenlemeler tamamlandıktan sonra Jülyen takvimi olan bu takvimin yeni düzenlenmiş hâline büyük katkılarından ve girişiminden dolayı "Gregoryen takvimi" adı verildi. Günümüzde bu takvime "miladi takvim" de denmektedir. Gregoryen takvimi ortaya konduğu sırada

Osmanlı İmparatorluğu tahtında III. Murad (saltanatı: 1574-1595), sadrazam olarak da (1579'a kadar) ünlü vezir Sokollu Mehmed Paşa (1505-1579) vardı. Bu takvim, Türkiye'de 1926'dan beri kullanılmaktadır. Milat, Arapçada "doğmak, bir şeyin başlangıcı" anlamlarına gelir.

Günümüzde 1 ekinoks yılı, 365,242375365 gündür ve tam olarak 365 gün 5 saat 49 dakika 12 saniye etmektedir. Gregoryen (Miladî) takvimde 1 yıl, ortalama 365,2425 gündür ve gerçek ekinoks yılı uzunluğuna oldukça yakındır. Yılda "ortalama" 0,000125 günlük bu ufak hata, 10,8 saniyeye karşılık gelir. Takvim hesaplamasında 1 günlük hatanın ortaya çıkması için yaklaşık 8 bin yıl geçmesi gerekir. Bununla birlikte 8 bin yıl içinde bir ekinoks yılının uzunluğu da sabit kalmayacaktır ve hangi uzunlukta olacağı tam olarak bilinemeyecektir. Bu yüzden Miladî takvim yeterli hassasiyete sahip bir takvimdir ve yeniden düzenlenmesi çok uzun bir süreliğine gereksizdir.

24 saatlik gün ölçeğini hesaplamaya yarayan saatleri geleneksel ve modern olarak ikiye ayırabiliriz. Yıldız saati, güneş saati, ortalama güneş saati, GMT saati modern saatlerdendir. Su, kum ve güneş saatleri, eski zamanlarda kullanılmış geleneksel saatlerdir. Türkler bu eski saat çeşitlerinden üçünü de kullanmışlardır.

Çeşitli takvimlerin ardı sıra veya birlikte kullanılması, geçmişteki olayların zamanını belirlemede birtakım karışıklıklara ve zorluklara neden olduğundan dolayı takvimler arasında matematiksel zaman hesaplamaları kurulmuştur. Buna göre, Miladî yılı, Rumî yıla çevirmek için Miladî tarihten "584" çıkarılır. Tersi için Rumî tarihe 584 eklenir. Hicrî yılı, Miladî yıla çevirmek için Hicrî yıl önce 33'e bölünür; elde edilen sayı Hicrî yıldan çıkarılıp 622 sayısı eklenir. Jülyen takvimini Gregoryen takvime çevirmek için günümüzde 13 gün eklenir. 2100 yılından sonra bu fark 14 güne çıkacaktır. Bunun gibi diğer takvimler arasında da pek çok hesaplama belirlenmiştir.

Hicrî yılı milâdî yıla çevirmek için, hicrî yıl 33'e bölünerek, bölüm asıl sayıdan çıkartılır, sonra kalan sayıya 622 eklenir. Örnek olarak 1378 yılını alalım: 1378/33=41, 1378-41=1337, 1337+622=1959. Bir milâdî yılı hicrî yıla çevirmek için de önce eldeki milâdî tarihten 621 sayısı çıkartılır, kalan sayı 33'e bölünür. Bölüm kalan sayıya eklenir: 1969-621=1348, 1348/33=40, 1348+40=1388. Bir Rumî yıldan milâdî yılı bulmak ya da milâdî yıldan Rumî yılı bulmak için 584 sayısı ya eklenir, ya da çıkartılır.

Milâdî 1963 yılından, 584 çıkartılınca 1963-584=1379 yılı bulunur. Rumî 1330 yılına 584 eklenince 1330+584=1914 yılı çıkar (Sezen, 2016).

## 1.3. TÜRKLERİN KULLANDIĞI TAKVİMLER

Türkler, On İki Hayvanlı Türk Takvimi, Celâlî takvimi, Hicrî ve Rumî takvimleri kullanmışlardır. Bunlardan başka, Doğu'da kullanılan takvimler arasında Eski İran Takvimi, Arap takvimleri, Tufan takvimi, Eski Kıptî (Kopt) takvimi, Filip takvimi, Kıptî takvimi, Nabat takvimi gibi daha pek çok takvim kullanılmıştır. Bu takvimlerden kimileri bugün uluslararası olarak kullanılan Gregoryen takvimine çok yakındır, kimileri ise hata oranı yüksek takvimlerdir.

Orta Asya halkları zamanı on iki dilime ayırarak on iki yıllık zaman dilimlerini fare, inek, kaplan, tavşan, ejderha, yılan, at, koyun, maymun, horoz, köpek ve domuz yılı olarak tanımlamışlardır. Kenarları çepeçevre bu hayvan sembolleriyle süslü küçük metal aynalar (toli), bu bölgelerde yaygın eşyalar arasında olup şamanların giysilerine taktıkları metal nesnelerdendir (Harva, 2014:165).

Türkçede Yitiken (yedi hanlar) denen Büyükayı yıldız takımının, hükümdarın arabası sayılıp, Kutup Yıldızı'na bağlı olarak mevsimler boyunca gökyüzünde dairesel şekilde hareket ettiği ve yıllık takvimi belirlediği kaydedilmişti. Böylece gök tanrısının veya arabasının yıllık bir hareketi olduğu farz ediliyordu. Aynı düşüncenin, Türklerde on iki yıllık bir zaman aralığı şeklini de aldığı, şu Kök Türk kitabesini akla getirmektedir: "Üze kök-tengri han lu yılka (Üstte gök tanrısı han ejder yılında)" (Esin, 2001:41).

Çu takvimi kış gündönümünde başlamakta ve aylara 1-12 sayılarıyla işaret edilmekteydi.51 Kök Türk takviminin de kış gündönümünde başlayıp, baharda başlayan sonraki Çin takvimine göre 2 ay önce başladığı ve böylece ay sayılarında 2 adet ileride olduğu, Pritsak tarafından tespit edilmiştir. Bu dönemde hem Kök Türkler, hem Çinliler, yılları on iki hayvan sırasıyla adlandırıyordu. Uygurlar, genellikle Çin takvimlerine uymaktaydı ve ayları da bazen on iki hayvan sırasıyla sayıyorlardı. (On iki hayvan: Sıçgan veya Küskü, Ud [Öküz], Bars [Pars], Tavışgan [Tavşan], Luu

[Ejder], Yılan, Yond [At], Kon veya Koy [Koyun/Koç], Biçin [Maymun], Takıgu [Horoz/Tavuk], İt, Tonguz [Domuz]). Türklerde ve Çinlilerde ay, yeni hilâl ile başlıyordu (Esin, 2001: 105-106).

Budist Uygurlarda yıl resmen birinci Çin ayının 14. gününde, fakat Altun Yaruk'a (589/9, 590/5) göre Zieme'nın kaydettiği gibi olasılıkla Türk geleneğine uygun olarak, Çeçeklig aylarda başlıyordu. Belki de bu konu Burkan'ın (Buda) 4. Çin ayının 8. gününde doğmuş sayılmasıyla ilgiliydi. Uygurlar on iki ayı altı kesin'e ayırıyordu: Çeçeklig (Çiçekli), Isıg (Sıcak), Yagmurlıg (Yağmurlu); Kuz (Güz); Tumlıg (Soğuk), Karlıg-buzlug (karlı buzlu) (a.g.e, 106).

Kutadgu Bilig'de yıl, baharda başlamakta ve Zodyak ayları kullanılmaktadır. Ayların adları şöyledir: Kozı (Kuzu), Ud (Öküz), Erentir, Sacu, Aslan, Buğday, Ülkü (Kâşğarî'de Erentüz, yani Jüpiter), Çadan (Akrep), Ya (Yay), Oğlak, Könek, Balık. Kâşgarî ise Türk yılının yine baharda başladığını söylemekte ve on iki hayvan sırasının hem yıllar, hem aylar için kullanıldığını şu sözlerle anlatmaktadır: "On iki yıl, ayların sayısına şu andaki ayların ve takımyıldızların sayısına uygundur." Nitekim on iki hayvan sırasının, Zodyak sırasının aşağı yukarı karşılığı olduğu tespit edilmiştir. Kâşgarî ayrıca şu ay isimlerini de vermektedir: Nîrûz'dan (22 Mart yangı-kün'i) sonra, bahar başına Oğlak-ay, sonrakine Ulug-oğlak ay, yani Büyük-oğlakayı denir (22 Nisan-22 Mayıs). Çünkü oğlak büyümüştür. Sonrakine Ulug-ay (22 Mayıs-22 Haziran: yaz gündönümü), yani Büyük-ay denir; çünkü onda süt çoğalır; sürülerin ve dünyanın bütün nimetleri başlar. (Kâşğarî, varak 175) (a.g.e. 106-107).

12 Hayvanlı Türk Takvimini çok eski zamanlardan beri en çok kullananlar, Türkler olmuştur. Farklı coğrafyalarda yaşadıkları için değişik medeniyetleri daha fazla tanıyan, onları etkileyen ve onlardan etkilenen Türk boyları, bu takvimi ya bağımsız kullanmışlar ya da yabancı medeniyetlerle gelen takvimle değiştirmişlerdir (Turan, 2016). Her yılın başı Nevruz (mart) ayının 22'sidir. Her on iki yıla, farklı Türk lehçelerinde "müçe, müçel, müçöl, müşel" gibi adlar verilmektedir. Bu on iki yılın her biri hayvan adları ile anılmaktadır. Bu sistem, Türkmenler arasında "yıl övürmek" (yıl çevirmek); Kazak Türkleri arasında "jıl sürüw" (yıl sürmek); Kırgız Türklerinde de "cıl sürüü" (yıl sürmek) adını almaktadır. Türk boyları arasında kullanılan 12 Hayvanlı

Türk Takviminde, “müçe / müçel / müçöl / müşel” adı verilen 12 yıllık devreler vardır. Türk toplulukları arasında yaş hesapları ve dönemleri de bu sisteme göre yapılmaktadır. Bu takvimde müçel sayımı 13 yaştan itibaren başlatılır. Şecere uzmanları ve yaşlı Kırgızların verdikleri bilgilere göre çocuğun yaşı on iki yıllık devrede on iki olur. Buna anne karnındaki 9 ay, bir yıl olarak eklenir. Böylece ilk devre olan Çagalık (Bebeklik) müçeli 13 olarak belirlenir. Bu takvimin kullanıldığı topraklarda bir kişi, yaşını değil, içinde bulunduğu müçeli söyler. Mesela 49 yaşındaki biri, yaşını “dördüncü müçel” şeklinde ifade eder (Biray, 2009).

Tablo 1. 12 Hayvanlı Türk Takviminde müçel devreleri.

| | | |
|---|---|---|
| 1. Müçe | 13 yaş | Çagalık / Bebeklik müçesi |
| 2. Müçe | 25 yaş | Cahıllık / Çocukluk müçesi |
| 3. Müçe | 37 yaş | Yigitlik müçesi |
| 4. Müçe | 49 yaş | Orta yaş müçesi |
| 5. Müçe | 61 yaş | Aksakallık müçesi |
| 6. Müçe | 73 yaş | Gartaŋlık / İlk yaşlılık müçesi |
| 7. Müçe | 85 yaş | Garrılık/yaşlılık müçesi |
| 8. Müçe | 97 yaş | |

Güney Sibirya Türklerinden Tıvalar, insanlarla hayvanların yaşını ifade etmek için Moğolcadan alıntıladıkları “nazı” ve Tıvada olan “har (kar, yaş)”, “harlıg (karşı, yaşlı, yaşında)”, “çaş (yaş)” sözcüklerini de kullanmaktadır. “Yaş, yaşam, ömür” anlamlarına gelen nazı ve nazın, Tıvacada “kar, yaş, çağ, yıl” anlamlarına gelen har ile yine “yaş” anlamına gelen çaş sözcükleriyle birlikte ikileme halinde de kullanılmaktadır: nazı-har, har-nazın, nazı-çaş (Aça, 2017: 19-20).

Tablo 2. 12 Hayvanlı Türk Takviminde ay adları.

| **Türkmen** | **Kazak** | **Kırgız** | **Moğol, Tatar** | **Anlamı** |
|---|---|---|---|---|
| 1. sıçan | Tışqan | Çıçkan | Sıçkan | Sıçan |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 2. sığır | Sıyır | Uy | Ud | Sığır |
| 3. bars | Barış | Bars | Bars | Pars |
| 4. tovşan | Qoyan | Koyon | Tışkan | Tavşan |
| 5. luv | Uluw | Uluu | Luy | Balık |
| 6. yılan | Jılan | Cılan | İlan | Yılan |
| 7. yılkı | Jılqı | Cılkı | Yunt | At |
| 8. goyun | Qoy | Koy | Quy | Koyun |
| 9. bicin | Mäşin | Meçin/maymıl | Piçin | Maymun |
| 10. takık | Tawıq | Took | Thagu | Tavuk |
| 11. it | İyt | İt | İt | İt |
| 12. doŋuz | Doŋız | Doŋuz | Tunguz | Domuz |

Kaşgarlı Mahmut'a göre yılların sırası şu şekilde verilmektedir: Ud (öküz) yılı, pars yılı, tawışgan yılı, nek (timsah) yılı, yılan yılı, yund (at) yılı, koy (koyun) yılı, biçin (maymun) yılı, takagu (tavuk) yılı, it yılı, tonguz yılı (Atalay, 1986).

Hicrî takvim, İslâmî takvim ve Müslüman takvimi adlarıyla da bilinir. 1 yılı 354-355 gündür ve 12 aydan oluşur. Takvimin miladı, yani başlangıcı, Muhammed bin Abdullah'ın Mekke'den Medine'ye göçünü temel alır. Bu olay, İslamiyet'te Arapça "hicret" olarak bilinir. İki çeşit Hicrî takvim vardır. Biri, Güneş esaslı olup miladı 20 Eylül 622 olan Hicrî-Şemsî takvimdir; diğeri de Ay esaslı olup miladı 16 Temmuz 622 olan Hicrî-Kamerî takvimdir. Fakat Hicrî takvimden kasıt, çoklukla Ay esaslı olan Hicrî-Kamerî takvimdir.

Hicrî takvimde 12 ay adı şöyledir: Muharrem, safer, rebiülevvel, rebiülahir, cemaziyelevvel, cemaziyelahir, receb, şaban, ramazan, şevval, zilkade, zilhicce.

Rumî takvim, Hicrî-Şemsî takvimin Osmanlı'daki adı idi. Hicrî-Şemsî takvim ile bunun Osmanlı'daki kullanımı olan Rumî takvimin milatları farklıdır. Güneş esaslı Rumî takvimde milat, Osmanlı'da bu takvimin yürürlüğe girdiği 1 Mart 1256 Cuma (M. 13 Mart 1840) tarihidir. Önceden Hicrî takvimi (yani Ay esaslı Hicî-Kamerî takvim) kullanan Osmanlı, Tanzimat döneminde Rumî takvimi de kullanmaya başlayarak, 1870'e kadar çift takvim kullanmış oldu. Hicrî-Kamerî takvimde yılın son

günü, Rumî takvimin çakışan yılından her yıl 11 gün geride idi. İkiliğin önlenmesi için o tarihten sonra yalnız Rumî takvim kullanıldı. Rumî takvim, Batı'nın Gregoryen Miladî takviminden 13 gün geride idi. İkisi de güneş esaslı olan Rumî ile Miladi takvim arasında 13 günlük sabit fark olduğu için Hicrî-Kamerî takvimin aksine, mevsimler hep aynı aylara denk gelmiş oluyordu. Yıl farkı da takvimin miladındaki fark olan 584 yıla sabitlendi. Bu fark Rumî takvimin, Jülyen takvimini, Miladî takvimin de Gregoryen takvimini esas almasından kaynaklanmaktadır. 8 Şubat 1332 (M. 1917) tarih ve 125 sayılı kanunla Jülyen esaslı Rumî takvim yürürlükten kaldırılarak, Gregoryen esaslı Rumî takvime geçildi.

Rumî takvimde 12 ay adı şöyledir: Mart, nisan, mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül, teşrin-i evvel (birinci teşrin), teşrin-i sani (ikinci teşrin), kanun-ı evvel (birinci kanun), kanun-ı sani (ikinci kanun).

# Bölüm İki
# HALK TAKVİMİ

## 2.1 HALK TAKVİMİ ÜZERİNE

Halk takvimi, sıcak ve soğuk devirler, günler, aylar ve mevsimler gibi salt bir zaman sınıflandırması değil, bunlarla birlikte o coğrafyanın tarım, hayvancılık ve meteoroloji bilgisini içeren, uzun yılların tecrübeleriyle ve bilgisiyle yoğrulmuş bir takvim sistemidir. Bununla birlikte yıllık hava tahmini, fal ve büyülük işlemlerde de kullanılmasıyla çok yönlülüğünü gösterir. Bölgeden bölgeye, yöreden yöreye iklim, kültür, üretim şekli, yaşam biçimi gibi özelliklere göre uyumludur. Tarım ve hayvancılığa ilişkin bütün işler bu takvime göre işleyen bir disiplin içindedir. Türkiye'deki halk takvimi, Rumî (Hicrî-Şemsî) takvime, yani Jülyen takvimine dayanır.

Halk takvimi, resmî takvimden (Gregoryen, Miladî) 13 gün geridir. Yani halk takviminde her ay, resmî takvimde karşılık geldiği aynı ayın 14. günü başlar ve resmî takvimde bir sonraki ayın 13. günü biter. Sözgelimi, halk takvimindeki kasım ayı, resmî takvimde M. 14 Kasım'da başlar, M. 13 Aralık'ta biter. Mart ayı, 14 Mart ile 13 Nisan arasıdır. Ocak ayı, 14 Ocak ile 13 Şubat arasıdır. Temmuz ayı, 14 Temmuz ile 13 Ağustos arasıdır.

## 2.2. HALK TAKVİMİNİN KULLANILIRLIĞI

Halk takvimi yapısı gereği her toplumda görülen, o topluluğun yaşadığı coğrafyadaki iklime ve topluluğun üretim dinamiklerine göre kendine özgü yapısıyla şekillenen bir takvim sistemidir. Bir topluluk resmî olarak Miladî (Gregoryen) takvim kullansa da halk takvimi arka planda resmî takvimle birlikte kullanılmaya devam etmiştir. Amerika'daki kovboylardan denizci toplumlara, Batılı tarımcı paganlardan

Anadolu'ya kadar her yerde aynı durum karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla günümüzde görünürde çok sık karşılaşılmasa, kullanılmasa da halk takvimleri kültürel bellekte her zaman varlığını sürdürmüş ve belirlediği özel zamanlarda gerçekleşen doğa olayları ile kendini hatırlatmıştır. Havalar sıcak giderken birden bire soğuk olduğunda veya bu durumun tam tersi olduğunda, çiçekler açarken esen bir rüzgâr sonucu açan çiçeklerin yanmasında vb. birçok merak uyandıran doğa olaylarında toplum, bu olaylara açıklama olarak uzun yılların birikimi olan bilgi ve tecrübelerle yoğrulmuş halk takvimi üzerinden sorularına yanıtlar bulmaktadır. Toplum, zihnindeki sorulara halk takvimi üzerinden yanıt bulduğu müddetçe ve aynı zamanda halk takvimindeki sayılı zamanlar denen özel zamanlar doğru işlediği müddetçe halk takvimleri varlığını sürdürmeye kuşkusuz devam edecektir.

Halk takvimlerinin eskisi kadar görünürde, gündemde, kullanımda olmamasının nedenlerinden biri de günümüzdeki üretim dinamiklerindeki değişimlerdir. Artık eskisi gibi tarım ve hayvancılık, bunlardan daha eski dönemlerdeki avcılık ve toplayıcılık türünden üretim dinamikleri hayatımızda yer edinmediği için doğaya bağlı, doğa olaylarıyla ilişkili bu üretim dinamikleriyle şekillenen halk takvimlerinin kullanımı da azalmış ve büyük ölçüde unutulmuştur. Günümüz dünyasındaki sanayi toplumu, bilgi ve bilişim toplumu düzeni doğal olarak artık eskisi kadar ihtiyaç duymadığı bir unsuru "art zamanlı folklor ürününe" (Demir, 2012b) dönüştürmüştür.

Halk takvimi ile paganlık arasında bir analoji kurmak mümkündür. Paganlık nasıl ki bir halkın kültürel kodlarında çok derinlerde yer edinmişse ve o halkın sonradan benimsediği Semitik geleneği dinler içinde kendi varlığını Semitik geleneğe göre dönüştürerek veya açık bir biçimde sürdürmüşse aynı bunun gibi, halk takvimi de sonradan belirlenen uluslararası resmî takvimle bütünleşerek veya onunla birlikte, yer yer arka planda, gerektiği zamanda kendini hatırlatarak varlığını sürdürmektedir.

Aktif olarak kullanılmasa da Türkiye için halk takvimi, unutulma tehlikesinden çok uzaktadır. Yenigün, Hıdırellez, kocakarı soğukları, karakış gibi zaman ve tabirler, toplum belleğinde hâlâ canlıdır. Dolayısıyla halk takvimine gönderme yapan pek çok zaman, tabir, deyim, anlatı vb. olduğu için bu halk bilgisi belleklerde diri tutulmakta ve istendiği zaman bellekten rahatça çağrılabilmektedir.

## 2.3. HALK TAKVİMİNDE ADLANDIRMALAR

Türkiye'de ve dış Türklerde kullanılan halk takvimlerinde bu takvimin kendisine verilen ad, ay adları, gün adları, özel zaman adları vb. her zaman ortak olmayıp küçük veya büyük değişiklikler gösterebilmektedir. Bu kurumsallaşmamış yapı bize bu halk bilgisinin tümüyle sözlü kültür içinde doğduğunu ve yaşatıldığını, dolayısıyla tümüyle bir halk yaratımı olduğunu göstermektedir.

Adlandırmadaki bu çeşitliliğin en önemli nedenleri ise takvimlerin kullanıldığı coğrafyanın başta iklim ve üretim şekli özellikleri olmak üzere ağız özelliklerinin de birbirinden farklı olmasıdır. Sözgelimi, aynı halkın üretim şekli konargöçer hayvancılık olan kolunun yaşadığı yerde kullanılan halk takvimi ile yerleşik tarımcı olan kolunun yaşadığı yerde kullanılan halk takviminde kullanılan adlandırmaların farklı olması kaçınılmazdır. Dört mevsim yedi iklim yaşayan ülkemizde bu farklılıklar oldukça kolay şekilde kendini göstermektedir.

İklim, üretim şekli ve ağız farkından kaynaklanan çeşitlenmeye karşılık belirtmek gerekir ki tüm bu değişiklik potansiyeline rağmen bir ülkedeki halk takviminde sabit ve ortak zamanlar da vardır. Bunlar başta ekinoks zamanları, en uzun ve en kısa günler olmak üzere mevsimlerin başlangıç zamanlarıdır.

Bu takvim halk arasında eski takvim, eski hesap, baba hesabı, ana hesabı, kocakarı takvimi, sayılı, hesaplı, çoban hesabı (Veren, 2009), halk takvimi, gayrı resmî takvim, yerel takvim gibi adlarla da anılır. Bu çalışmada "halk takvimi" adlandırması kullanılacaktır.

### 2.3.1. Türkiye'deki Çeşitli Halk Takvimlerinde Ay Adları

**Hava Olaylarına Göre:** Yelen ayı (mart), açar ayı (nisan), kırçan ayı (mayıs), uraş ayı (haziran), biçen ayı (temmuz), bozar ayı (ağustos), söken ayı (eylül), budan ayı (ekim), karaş ayı (kasım), kırlaş ayı (aralık), buğdan ayı (ocak), akpan ayı (şubat) (Karakurt, 2012: 371).

**İklim Değişikliğine Göre**: Tuluğan ayı (mart), açan ayı (nisan), kandık ayı (mayıs), ısık ayı (haziran), tozaran ayı (temmuz), bozaran ayı (ağustos), kısık ayı (eylül), koçan ayı (ekim), bolağan ayı (kasım), aralık ayı (aralık), çağan ayı (ocak), güçük ayı (şubat) (Karakurt, 2012: 371).

**Tarım ve Hayvancılığa Göre**: Sürüm ayı (mart), dikim ayı (nisan), saçım ayı (mayıs), kırkım ayı (haziran), biçim ayı (temmuz), derim ayı (ağustos), verim ayı (eylül), ekim ayı (ekim), söküm ayı (kasım), katım ayı (aralık), sağım ayı (ocak), üsüm ayı (şubat) (Karakurt, 2012: 371).

**Tarım Araçlarının Adına Göre:** Külek ayı (mart), köten/kotan ayı (nisan), sapan ayı (mayıs), kosak ayı (haziran), orak ayı (temmuz), diren ayı (ağustos), döven ayı (eylül), tapan ayı (ekim), dibek ayı (kasım), kazan ayı (aralık), ocak ayı (ocak), kirmen/eğirmen ayı (şubat) (Karakurt, 2012: 371).

### 2.3.2. Dış Türklerde Ay Adları

**Kazaklar:** Kökek ayı (mart), mamır ayı (nisan), otamalı ayı (mayıs), şilde ayı (haziran), tamız ayı (temmuz), kırküyek ayı (ağustos), kazan ayı (eylül), karaşa ayı (ekim), caltoksan ayı (kasım), kantar ayı (aralık), akpan ayı (ocak), birtin ayı (şubat) (WEB_1).

Kazakistan'ın halk takvimiyle ilgili derli toplu çalışması olan Biray, ay adlarını tespit ettiği tüm adlarla birlikte şöyle vermiştir (Biray, 2013):

**Mart** (bes toğıs, kökek, navrız, otamalı, hamal, äz ayı, eki ağayındı), **nisan** (üş toğıs, navrız, kökek, sapar ay, sävir, otjaqpas), **mayıs** (bir toğıs, mavsım, kökek, mamır ay, saratan, quralay, mamır), **haziran** (şilde, zavza, saratan, mavsım, ara ayı, sarşa-tamız, mamır), **temmuz** (jıyırma üş toğıs, sarşa, äset, tamız, şarşa-tamız), **ağustos** (jıyırma bir toğıs, tamız, äset, şilde, sümbile, äzire, sarşa), **eylül** (on toğız toğıs, qırküyek, sarşa-tamız, miyzan, qazan), **ekim** (on jeti toğıs, qazan, qaraşa, aqırap, miyzam, qaraşaqavıs, jeldi, jut şaşqan, qazan), **kasım** (on bes toğıs, qaraşa, jeltoqsan, qavıs, toqsan, qaraşaqavıs, qırküyek, miyzam), **aralık** (on üş toğıs, qantar, jeddi, qaraşa, jeltoqsan), **ocak** (on bir toğıs, qantar, jeltoqsan, aqpan, dälüv, üştiŋ ayı, qıstıŋ

ayı), **şubat** (jeti toğıs, aqpan, aqpan-toqpan, birdiŋ ayı, üş jut, üş ayı, navrız, otamalı, navrız qıstıŋ ayı).

**Gagavuzlar:** Babu Marta (mart), çiçek ayı (nisan), ederlez (mayıs), kirez ayı (haziran), orak ayı (temmuz), lobut/harman/deli ayı (ağustos), ceviz ayı (eylül), canavar ayı (ekim), koç katımı (kasım), kırım ayı (aralık), büyük ay (ocak), küçük ay (şubat) (Sezen, 2009).

**Hakaslar:** an ayı (mart), pes ayı (nisan), ölen ayı (mayıs), piçen/biçen ayı (haziran), orgak ayı (temmuz), ürtün ayı (ağustos), kurtuyak ayı (eylül), kırlaş ayı (ekim), kiçig ayı (kasım), cel ayı (aralık), azığ ayı (ocak), körük ayı (şubat) (Karakurt, 2012: 371).

**Şorlar:** Şın ayı (mart), sabın ayı (nisan), odağ ayı (mayıs), piçen ayı (haziran), orgak ayı (temmuz), ürtün/urtun ayı (ağustos), kus ayı (eylül), kırlaş ayı (ekim), kiçik ayı (kasım), çel ayı (aralık), çaskı ayı (ocak), koruk ayı (şubat) (Gölgeci, 1997).

**Sagaylar:** Namıs ayı (mart), tartçan ayı (nisan), par ayı (mayıs), tos ayı (haziran), ot ayı (temmuz), alçan ayı (ağustos), çarıs ayı (eylül), hırlas ayı (ekim), alay ayı (kasım), çil ayı (aralık), hıra ayı (ocak), körik ayı (şubat) (Karakurt, 2012: 371).

**Altaylar:** koskar ayı (mart), silker ayı (nisan), çulug ayı (mayıs), toz ayı (haziran), kisçen ayı (temmuz), ürten ayı (ağustos), kişkerek ayı (eylül), soh ayı (ekim), alay ayı (kasım), kürgen ayı (aralık), pozug ayı (ocak), kang ayı (şubat) (Karakurt, 2012: 371).

**Kumandılar:** Örteng ayı (mart), kezel ayı (nisan), olan ayı (mayıs), toz ayı (haziran), çızıg ayı (temmuz), tayga ayı (ağustos), küçkerek ayı (eylül), sok ayı (ekim), kitig ayı (kasım), küzer ayı (aralık), argan ayı (ocak), kerek ayı (şubat) (Karakurt, 2012: 372).

**Saka-Yakutlar:** Ustar ayı (mart), ıyam ayı (nisan), ıhıyah ayı (mayıs), vot ayı (haziran), atırdah ayı (temmuz), balağan ayı (ağustos), altınnı ayı (eylül), ahsınnı ayı (ekim), bilide ayı (kasım), tohsunnu ayı (aralık), olunnu ayı (ocak), tutar ayı (şubat) (Kirişçioğlu, 1995:16; 2004:359-363).

**Balkarlar:** Hıçavban ayı (mart), lukur ayı (nisan), yaynı ayı (mayıs), kırkar ayı (haziran), kırkavuz ayı (temmuz), güznü ayı (ağustos), kaçnı ayı (eylül), endirevük ayı

(ekim), başıl ayı (kasım), bayıça ayı (aralık), avuznu ayı (ocak), toturnu ayı (şubat) (Karakurt, 2012: 371).

### 2.3.3. Gün Adları

**Türkiye'de**

Pazartesi: Geçeği, Odgün, Gürgegün.

Salı: Ortağı, Orgün, İnegün.

Çarşamba: Uğrağı, Yeygün, Barasgün.

Perşembe: Gideği, Aragün, Tozagün.

Cuma: Toplağı, Elgün, Bayrıgün.

Cumartesi: Gireği, Başgün, Giregün.

Pazar: Direği, Dergün Diregün.

**Karaçay-Balkarlarda**

Pazartesi: Başgün.

Salı: Kürgegün.

Çarşamba: Barasgün.

Perşembe: Ortagün.

Cuma: Bayrımgün.

Cumartesi: Kıyavgün.

Pazar: Iyıkgün.

**Özbek ve Türkmenlerde**

Pazartesi: Doşenbe, Düşembi, Duşem, Duşenbe, Düşenbe, Düyşembi.

Salı: Seşenbe, Sişembi, Seşem, Sişenbe, Seyşenbe, Şeyşembi, Seysenbi.

Çarşamba: Çeherşenbe, Çerşembi, Çerşem, Çerşenbe, Çarşenbe, Şarşembi, Sersenbi.

Perşembe: Pençşenbe, Pencişembi, Pencşem, Penşenbe, Peyşenbe, Beyşembi.

Cuma: Cuma, Cüme, Cumga, Coma, Yoma, Juma

Cumartesi: Şenbe, Şimbe, Şemi, İşembi, Senbi.

Pazar: Yekşenbe, Yekşembi, Yekşem, Cekşembi, Ceksenbi.

**Moğollarda**

Pazartesi: Gal, Guluvun (Ateş).

Salı: Uha, Usun (Su).

Çarşamba: Mod, Modun (Ağaç).

Perşembe: Alt, Altan (Altın).

Cuma: Şor, Şoron (Toprak).

Cumartesi: Nar, Nara (Güneş).

Pazar: Sar, Sara (Ay).

### 2.3.4. Türkiye'de Halk Arasındaki Rüzgâr Adları ve Özellikleri

**Sarıyel:** Doğudan batıya eser. Aşırı derecede yakıcı bir soğuk yapar. Kelkit ırmağını bile dondurduğu görülmüştür. Ocak ayından şubat sonuna kadar eser.

**Karayel:** Kuzeyden güneye eser. Kasım ayı sonlarında başlar. Bazen de aralık ayında başladığı görülür. Kuru soğuk yapar. Karın yağacağını haber verir.

**Kabayel:** Çoklukla kuzeydoğudan eser. Yönü kesin olarak belli değildir. Kış ortasında esmeğe başlar. Bu rüzgâr, karın erimesinde, çiçeklerin açmasında etkili olur.

**Ağyel:** Batıdan doğuya eser. Mart başından ekim ayına kadar sürer. Meyvelerin oluşmasına, ekinlerin başak tutmasına yardım eder. Esince serinlik verir.

**Tersyel (Samyeli):** Güneyden eser. Mart ayında esmeğe başlar. Çiçekleri yakar. Hasat mevsiminde ekinleri ve meyveleri olumsuz yönde etkiler. Tarım ürünlerine büyük zarar verir.

**Poyraz:** Kuzeydoğudan esen sert bir rüzgârdır. Serinleten özelliktedir. Yüksek yerlerde ekili alanlarda su ihtiyacını karşılar, çiseyi getirir.

Türkiye'de kullanılan resmî takvimde ay adlarından ocak, ekim ve aralık adları dışında Türkçe yoktur. Gün adlarından ise pazar dışında hiçbiri Türkçe değildir. Gün adlarında Türkçenin daha az olmasının nedeni olarak, Türklerin konargöçer yaşamları

gereği gün kavramına çok önem vermedikleri şeklinde görüşler (Karakurt, 2012:385) mevcuttur.

## 2.4. HALK TAKVİMİNDE ZAMAN KÜMELENİŞİ

Türklerde 1 tam gün, süresi 2 saat olan 12 çaktan (çağ); yani toplamda 24 saatten oluşur. 2 saatlik her çak, süresi 15 dakika olan 8 keh'ten oluşur (Karakurt, 2012: 374). Bununla birlikte çak/çağ, güneş esaslı 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde 60 yıla karşılık gelir. 1 gün, "kün" (gün, gündüz) ve "tün" (dündüz) olarak iki devreye ayrılır. Gün, saat 6.00'da, tün ise 18.00'de başlar. Bu sınıflandırma güneşin doğuşu ve batışı ile ilgilidir.

### 2.4.1. Yıl Kümelenişi

Türklerde, her birinde ortalama 90 gün olan üç aylık mevsim kümelenişi şu şekildir:

21 Mart'ta ilkbahar mevsimi başlar. Bu tarih ilkbahar ekinoksudur.

21 Haziran'da yaz mevsimi başlar. Bu tarih, yaz gündönümüdür. Güneş en üst düzeydedir. En kısa gece, en uzun gündüz yaşanır.

23 Eylül'de güz mevsimi başlar. Bu tarih güz ekinoksudur.

21 Aralık'ta kış mevsimi başlar. Bu tarih, kış gündönümüdür. Güneş en alt düzeydedir. En uzun gece, en kısa gündüz yaşanır.

Mevsim adlarında, yalnızca Batı Türklerinde, 15. yüzyıldan beri "yay" adı, öteki anlamıyla (ok-yay'daki yay) karıştığından olsa gerek kaybolmuş, yerini "yaz" almış, yaz'ın bıraktığı boşluğu da Farsça "bahar" doldurmuştur. Dış Türklerde halen bu adlar kullanılır. Her mevsim, kendi adıyla anılan üç aya bölünür: İlk (ön), orta ve son (geriki) ay. Mesela kışın ön (ilk) ayı, kışın orta ayı ve kışın son (geriki) ayı gibi. Temür'ün Kazakistan kitabesinde görülen bu takvimin ay adları, yüzyıllar boyunca Türkler arasında yaşamıştır. Mevsimler bazen 3 aya değil, 45 günlük iki aya da bölünmüştür.

Bununla birlikte -özellikle Türkiye'de- 40 (erbain) ve 50 (hamsin) türünde 90'lık bölümlemeler de görülür (Baykara, 2001).

Türkiye'deki halk takviminde üç aylık dörder mevsim şeklindeki yıl kümelenişiyle birlikte kullanılan bir başka yıl kümelenişi, sıcak günler için Hızır (Eyyam-ı Ruz-ı Hızır), soğuk günler için Kasım (Eyyam-ı Ruz-ı Kasım) olmak üzere iki devreden oluşur.

Hızır devresi, M. 5 Mayıs'taki Hıdırellez toyundan başlayıp 7 Kasım akşamına kadar olan 186 günlük kısımdır. İlkbaharın ikinci yarısı, yazın tümü, güzün ilk yarısını kapsar.

Kasım devresi, M. 8 Kasım'dan, 5 Mayıs akşamına kadar olan 179 (Şubat 29 çekerse 180) günlük kısımdır. Güzün ikinci yarısı, kışın tümü, ilkbaharın ilk yarısını kapsar. Kasım devresi aynı zamanda kendi içinde 40 anlamına gelen "erbain" ile 50 anlamına gelen "hamsin" adlı iki bölüme ayrılır. 40 günlük erbain dönemi, M. 21 Aralık'ta başlar. 50 günlük hamsin dönemi, M. 31 Ocak'ta başlar ve oldukça soğuktur. 186 günlük Hızır ve 179 günlük Kasım devrelerinin toplamı tam 1 yıl olan 365 gün eder.

Türkiye'deki halk takviminde, Hızır ve Kasım gibi yılın 2 devreye bölünmesi durumu, başka Türk halklarında da vardır.

### 2.4.2. Özel Zaman Kümelenişi

365 günlük bir yıl, 4 mevsim, 2 devre, 12 ay şeklindeki standart sınıflandırma dışında halk takvimlerinde özel zamanlar da vardır. Halk takviminin kendi yapısı gereği bu özel zamanlar 2 devre şeklindeki küme üzerinden hepsi birlikte gösterilecektir.

Tablo 3. Hızır devresindeki özel zamanlar.

| **HIZIR DEVRESİ (5 Mayıs - 7 Kasım)** | | |
|---|---|---|
| **#** | **M. Tarihi** | **Özel Zamanın Adı** |
| | 5/6/7 Mayıs | Hıdırellez |
| | 16 Mayıs | Filizkoparan Fırtınası |
| | 20 Mayıs | Mayıs Yedisi |
| | 21 Mayıs | Ülger/Ülker Doğumu Fırtınası |
| | 3 Haziran | Filizkıran fırtınası |
| | 21 Haziran | Hızır gündönümü (yaz gündönümü), gündönümü fırtınası |
| | 1 Temmuz | Kuyruk Doğumu |
| | 8 Temmuz | Çardak Dönümü Fırtınası |
| | 25 Temmuz | Kara Erik Fırtınası |
| | 31 Temmuz | Terazi Doğumu |
| | 14-21 Ağustos | Ağustos Sıcağı, Eyyâm-Bâhûr, Eyyâm-ı Bâhûr, Ayampuhur, Ehemmur… |
| | 28 Ağustos | Mihrican Fırtınası |
| | 31 Ağustos | Mercan Fırtınası |
| | 14 Eylül-14 Ekim | Bostan Bozan |
| | 30 Eylül | Turna Geçimi Fırtınası |
| | 2 Ekim | Kuş Geçimi Fırtınası |
| | 5 Ekim | Koçkatımı Fırtınası *(Bu, fırtınanın adıdır. Asıl koçkatımı zamanı 8 Kasım'da başlar)* |
| | 11 Ekim | Yaprak Dökümü Fırtınası |
| | 14 Ekim | Meryemana Fırtınası |
| | 19 Ekim | Bağbozumu Fırtınası |
| | 27 Ekim | Balık Fırtınası |

Tablo 4. Kasım devresindeki özel zamanlar.

| **KASIM DEVRESİ (8 Kasım - 5 Mayıs)** | | | |
|---|---|---|---|
| **#** | **M. Tarihi** | **Özel Zamanın Adı** | |
| | 8 Kasım | Koçkatımı | |
| | 21 Aralık | Kasım gündönümü (Kış gündönümü) | |
| **Sayılı Doksan (Erbain + Hamsin)** | | | |
| **A. Erbain Dönemi (22 Aralık - 31 Ocak)** | | | |
| **#** | **M. Tarihi** | **Özel Zamanın Adı** | |
| | 4 Ocak - **22 Şubat** *(Hamsin'e kadar uzanmakta)* | Amansız Elli | |
| | 21 Şubat | Güçük Yedisi | |
| | 12-13 Ocak / 14-15 Ocak | Kalandar | |
| **B. Hamsin Dönemi (31 Ocak - 22 Mart)** | | | |
| **#** | **M. Tarihi** | **Özel Zamanın Adı** | |
| | 20 Şubat | Birinci cemrenin havaya düşüşü | **Cemreler** |
| | 22 Şubat | Leyleklerin gelişi | |
| | 27 Şubat | İkinci cemrenin suya düşüşü | |
| | 6 Mart | Üçüncü cemrenin toprağa düşüşü | |
| | 3-6 Mart | Vade Yeli, Bade Yel | |
| | 11-18 Mart | Kocakarı Soğukları (Berdü'l-Acûz) | |
| | 21/22 Mart | Mart Dokuzu (bahar ekinoksu), Dokuzların Birincisi / Birinci Dokuz **(1/3)** | **Dokuzlar (3 tane)** |
| | *Sayılı Doksan (Erbain + Hamsin) bitişi.* | | |
| | 23 Mart | Kozkavuran Fırtınası | |
| | 25 Mart | Çaylak Fırtınası | |
| | 30 Mart | Mart On Sekizi, Dokuzların İkincisi / İkinci Dokuz **(2/3)** | |
| | 7 Nisan | Kırlangıç Fırtınası | |
| | 9 Nisan | Dokuzların Üçüncüsü / Üçüncü dokuz **(3/3)** | |

| | | |
|---|---|---|
| | 18 Nisan | Abril Beşi |
| | 20-25 Nisan | Sitte Sevir, Sitte-i Sevir |

Tekrar belirtmekte fayda var ki yukarıdaki sınıflandırma Türkiye için ortalama bir sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmada asıl vurgulanmak istenen nokta, başlıkta belirtildiği üzere halk takviminde bir ayın son haftası ile sonraki ayın ilk haftası, iki ay, altı ay, bir hafta, iki hafta vb. gibi örnekleri verilen özel zamanların varlığı ve bunların hangileri olduğudur. Yani halk takviminde, resmî takvimdeki 365 günlük bir yıl, dört mevsim, on iki ay şeklindeki standart zaman kümelenişi dışında iklim özellikleri ve halk meteorolojisi bilgileri temelinde çok çeşitli ve işlevsel farklı zaman kümelenişleri de vardır. Bu özel zamanlar, standart zaman kümelenişiyle iç içedir, onunla birliktedir, çok yönlü ve çeşitlidir. Bir sonraki başlıkta bu özel zamanların özellikleri ve işlevleri incelenecektir. Ayrıca, yukarıda verilen tarihlerde iklime, meteorolojik durumlara bağlı bir günlük, bazen iki günlük oynamalar olabilmektedir.

## 2.5. HALK TAKVİMİNDE ÖZEL ZAMANLARIN İŞLEVLERİ

Halk takviminin kendi yapısı gereği bu özel zamanlar, Hızır ve Kasım şeklindeki 2 devrelik küme üzerinden sırasıyla ele alınacaktır.

**A. Hızır Devresi (M. 5 Mayıs - 7 Kasım):** Sıcak günlerin ayrıldığı 186 günlük kısımdır. Yılı ikiye bölen kümelerden sıcak günleri kapsayan bölümün adıdır.

**Hıdırellez (M. 5/6/7 Mayıs):** 6 Mayıs'ta artık yaz mevsimi gelmiş, soğuklar bitmiştir.

**Ülger/Ülker Doğumu Fırtınası (M. 21 Mayıs):** Mayıs 18'inde Ülger yıldızı doğar. Gün doğusundan şiddetli bir yel eser. Bu yel insanlara, hayvanlara ve bostanlara zarar verir. Bu yüzden Ülger doğacağı gün hayvanlar dışarı çıkarılmaz; ahır ve ağılların pencereleri, kapıları kapatılır.

**Hızır Gündönümü (M. 21 Haziran):** 21 Haziran'daki gündönümünde, güneş ışıkları Yengeç Dönencesine dik gelir. Kuzey yarıkürede en kısa gece (GYK'de en

kısa gün) yaşanır ve gölgelerin en kısa olduğu gündür. Kuzey yarıkürede günler kısalmağa, Güney yarıkürede uzamağa başlar.

**Kuyruk Doğumu (M. 1 Temmuz):** Haziran 18'inde kuyruk doğar. Kuyruk Yıldızı da Ülger Yıldızı'nın doğuşu gibi insanlara, hayvanlara ve bostanlara zarar verir.

**Ağustos Sıcağı, Eyyâm-Bâhûr,Eyyâm-ı Bâhûr, Ayampuhur, Ehemmur (M. 14-21 Ağustos):** Halk takviminde ağustosun ilk haftasında (M. 14-21 Ağustos) bunaltıcı ve kavurucu sıcaklar olur. Çobanlar, sürülerini gölgelere çeker. Eyyambahurdan sonra yaz meyve sebzesi yerini kış meyve sebzesine bırakır. Bu zamana İngilizcede "dog days" adı veilmektedir.

**Bostan Bozan (M. 14 Eylül - 14 Ekim):** İlkgüz (Eylül) ile Ortagüz (Ekim) arasında (M. 14 Eylül-14 Ekim) görülen fırtınadır. Ülger yeli gibi, çok soğuk eser ve ürünlere zarar verir. Mihrican değen patates, salatalık, kabak gibi bostan mahsulleri yanar.

**B. Kasım Devresi (M. 8 Kasım - 5 Mayıs):** Soğuk günlerin ayrıldığı 179-180 günlük kısımdır. Yılı ikiye bölen kümelerden soğuk günleri kapsayan bölümün adıdır.

**Kasım Gündönümü (M. 21 Aralık):** 21 Aralık'taki gündönümünde, güneş ışıkları Oğlak Dönencesine dik gelir. Kuzey yarıkürede en uzun gece (GYK'de en uzun gün) yaşanır ve gölgelerin en uzun olduğu gündür. Kuzey yarıkürede günler uzamağa, Güney yarıkürede kısalmağa başlar.

**Amansız Elli (M. 4 Ocak - 22 Şubat):** Karakış ayının 20'sinde (M. 4 Ocak) başlayıp Güçük ayının 9'una (M. 22 Şubat) kadarki 50 gün boyunca soğukların aralıksız sürmesiyle bu adı almıştır. Karakıştan son 19 gün, Zemheri'den 31 gün, Güçük'ten ilk 9 gün, amansız elliyi oluşturur.

**Güçük Yedisi (M. 21 Şubat):** İlk cemrenin düşmesinden önce vakit yeli eser. Güçük Ayı havası kararsızdır. Hava tahminiyle ilgili özel günlerdendir. O gün hava ya çok iyi, ya çok kötü olur.

**Leyleklerin Gelişi (M. 22 Şubat):** Kasım devresinin yüzüncü gününde leylekler gelir (M. 22 Şubat). Leylek için "*yüzde indi ovaya, yüz elli de yuvaya*" diye bir söz vardır (Sezen, 2009).

**Kalandar (M. 12/13 Ocak veya 14/15 Ocak):** M. 14 Ocak ile 13 Şubat arasındaki kalandar (ocak) ayının adı olan "kalandar" sözcüğünün kökeniyle ilgili iki görüş vardır. Kalandar adının tıpkı mart (march), april (yörede abrul, abril), ağustos (august) gibi Latin kökenli bir kelime olduğu anlaşılmaktadır. Latince "calendae"den (ayların birinci günü) geldiği yönünde görüşler de vardır. İngilizcede calendar "takvim", Fransızcada calendrier "takvim, gün bilgisi; program, zaman çizelgesi", Rusça kalendar "takvim", İtalyanca kalandarya "takvim" anlamındadır (Demir, 2012a).

Kelime, Trabzon yöresine I. Dünya Savaşı'nda Rusların Trabzon ve çevresini işgalleri sırasında getirdikleri kartol, kartubu (<kartofel) "patates", boşga (<boçka) "yayık", istikan (<stakan) "bardak" gibi gelmiş olmalıdır. Şimdiye kadar I. Dünya Savaşı'ndan önce Trabzon ve yöresinde ocak ayına kalandar denildiğine ve bu adla kutlama yapıldığına ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır (Demir, 2012a).

Kalandar ayında M. 12 Ocak'ı 13 Ocak'a bağlayan gece veya 13'ü 14'e bağlayan gece, yani bu ayın birinci gününde kendi adıyla anılan bir uygulama vardır. Kalandar geleneği Trabzon, Samsun ve Ordu iline bağlı Akkuş, Aybastı, Çaybaşı, Çamaş, Çatalpınar, Fatsa, İkizce, Korgan, Kumru, Ünye ilçe merkezleri ve köyleri ile Gölköy ve Gürgentepe ilçelerinin kimi köylerinde bilinmektedir. Ayrıca Güney Azerbaycan Türklerinde de görülür.

Kalandar benzeri başka uygulamaların örnekleri, Türkiye Türklerinin halk kültüründe çoktur. Örneğin çiğdem pilavı, şivlilik, saya gezme bunlardan birkaçıdır. Bütün bu uygulamaların hepsi toplu katılımlı törensel oyunlardır. Bu oyunlarda yapılan yemekler kolektif katılımla üretilir ve tüketilir. Böylece birlik beraberlik güçlenir ve pekişir, sosyal dayanışma sağlanır. Bütün bu uygulamalar, temelde aynı mantığa dayanır ve hepsi birbirinin varyantıdır.

**Sayılı Doksan (M. 22 Aralık - 22 Mart):** Erbain (kırk gün) ve hamsin (elli gün) günlerinin toplamı anlamında bir tabirdir. Erbain ve hamsin zamanlarının ikisine birden bu ad verilir.

**a. Erbain (M. 22 Aralık - 31 Ocak):** Kışın çok şiddetli geçtiği 40 günlük zamandır. Açıkta kalan canlılarda ölüm olayları zemheride daha çok görülür.

**b. On İki Gün Arası (M. 31 Ocak - 15 Mart):** Erbainin son 6 günü ile hamsinin ilk 6 günü arası olan 12 günlük zamandır. Kış mevsiminin en şiddetli soğuklarının olduğu sayılı günlerdir. Bu tarihler arasında yola çıkmanın ölümle sonuçlanacağı eskiden sıkça dile getirilir idi.

c. Hamsin: M. 31 Ocak - 22 Mart

**Cemrelerin Düşüşü:** Cemre, Arapçada "kor halindeki ateş" anlamına gelir. Türkçesi imre, imere, emire'dir (Beydili, 2004:263). Emre adı ile bağlantılı olduğu düşünülür. Cemreler, yedişer gün ara ile havaya, suya ve toprağa düşerek, düştüğü yeri ısıtır. Cemrelerin düşüş sırası bilimsel olarak yanlıştır. Halk arasında önce havanın, en son toprağın ısındığı inancı, gerçekte tersidir. Buna kanıt olarak dağ doruklarındaki karlar gösterilebilir.

**a. Birinci Cemre (M. 20 Şubat):** Güçük ayının 7. gününde (M. 20 Şubat) havaya düşer. Havalar ısınmağa başlar.

**b. İkinci Cemre (M. 27 Şubat**): Güçük ayının 14. gününde (M. 27 Şubat) suya düşer. Sular ısınmağa başlar.

**c. Üçüncü Cemre (M. 6 Mart**): Güçük ayının 21. gününde (M. 6 Mart) toprağa düşer. Toprak ısınmağa başlar.

**Kocakarı Soğukları (Berdü'l-Acûz, M. 11-18 Mart):** Güçük Ayının 26'sı ile Mart ayının 5. günleri (M. 11-18 Mart) arasındaki, yaşlıların dayanmakta zorlandıkları sayılı fırtınadır.

**Mart Dokuzu, Dokuzların Birincisi / Birinci Dokuz (M. 21 Mart):** Bahar ekinoksu olan bu gün, hemen her toplum tarafından bilinen ve kendisine yer edinen bir gündür. Mart Dokuzunda ilkbaharın gelişi kutlanır. Güneşin Koç burcuna girdiği bugün, çoğu Türk yurdunda yılbaşı olarak da kutlanır. Farsça "Nevruz (Nev: yeni, rûz: gün)" adıyla da bilinir.

21 Mart'ın geniş coğrafyalara yayılmış Türklerin bütün boylarında ve yurtlarında kutlandığını biliyoruz. Dolayısıyla bu günün Balkanlarda, Türkiye'de, Türkistan'da, Sibirya'da velhasıl bütün Türk yurtlarında birçok benzer ve farklı adı bulunur. Yerellere de inilse yüzlerce ad tespit etmek mümkündür. Bu günle ilgili

adlandırmalardan birkaçı şunlardır: Bahar bayramı, gün dönümü, gün sırtı, kurt kızanı, mart bozma, mart bozumu, mart dokuzu, mart dutma, mart kırma, mevris, nevrus, nevruz, Oğuz toyu, sultan-ı nevrus, ulus günü, yaz (bahar) toyu, yeni gün, yılbaşı, yılsırtı… Nevruz Azerbaycan'da Novruz, Norus-Noyrus, Başkurtistan'da Noyruz, Çuvaşistan'da Naurus, Doğu Türkistan'da Naruz, Kazakistan'da Nawrız, Kırgızistan'da Noourus, Kırım'da Nawres-Navrez, Özbekistan'da Nayruz, Tataristan'da Nayruz, Türkiye'de Sultan Nevruz, Türkmenistan'da Nayruz, Uygur Türklerinde Novruz olarak adlandırılır (Uca, 2007a). Yine Türk Dünyasının çeşitli yerlerinde Nevruz, Ulusun Ulu Günü, Ergenekon, Erken Gün, Baba Marta, Bozkurt, Çağan, Yeni Gün, İlk Yaz Yortusu, Kürklü Marta, Mart Dokuzu, Mereke, Meyram, Mevris gibi adlarla da anılır (a.g.m.).

Bugünde şiddetli fırtınalar görülebilir. Bugünden sonra kışın etkisi geçmeğe başlasa da havanın durumu net değildir. Alçaklarda havanın ısındığı, yükseklerde çetin soğukların sürdüğü bir gündür. Mart ayında kar yağabilir. Abril (nisan) beşinden (M. 18 Nisan) sonra kışın tehlikesi biter. Hıdırellez'de ise kış tamamen biter ve sonraki günler yaz mevsiminden sayılır.

**Mart On Sekizi, Dokuzların İkincisi / İkinci Dokuz (M. 31 Mart):** Hava aldatıcıdır, fırtınalı geçebilir.

**Abril Beşi (M. 18 Nisan):** Mart Dokuzundan (M. 21 Mart) sonra havalar biraz ısınınca, Abril Beşinde birden bastıran şiddetli soğuklar ve don olayları olur. Önceki sıcaklara aldanarak yaylaklara göçenler, geri döner. Abril Beşi geçince ekim-dikim işleri başlar.

Halk takvimindeki özel zamanlarda "dokuzlar" adı verilen bir sayılı zaman vardır. Dokuzlardan ilki, 9 Mart (M. 21 Mart) günüdür. İkinci dokuz 21 Mart (M. 30 Mart) günüdür. Son dokuz ise 30 Mart (M. 9 Nisan) günüdür. "*Mart dokuzu, dokuzun dokuzu, o da olmazsa otuzu*", atasözünde görüldüğü gibi dokuzlar bitmeden kışın çıkmayacağı, bahar geldi sanılarak tedbiri elden bırakmamak gerektiği vurgulanır (Veren, 2009: 146-189).

**Sitte Sevir, Sitte-i Sevir (M. 20-25 Nisan):** Abril (nisan) ayının 7. günü ile 12. günü (M. 20-25 Nisan) arasında 6 gün süren sayılı fırtınadır. Bu fırtına "Sitte Sevir, her saati bir devir" deyimiyle, bir anı bir anını tutmayan şeklinde tanımlanır.

Halk takvimine göre yeni bir devreye girilirken ilgili yerleşim yeri, barınak, giyecek, yiyecek, ısınma gibi unsurlarda düzenlemeler yapılır. Yaylak ve kışlak yaşayışı bunlara göre düzenlenir.

## 2.6. HALK TAKVİMİNE BAĞLI DEYİŞLER, ANLATILAR ve HALK İNANÇLARI

Halk takvimindeki özel zamanlar arasında inanç, uygulama, bilinirlik, yaygınlık ve tarihî derinliği bakımından en öne çıkan iki gün, 21 Mart Nevruz Bayramı ile 5-6 Mayıs Hıdırellez Bayramıdır. Bu iki bayram kimi Türk yurtlarında ve halklarında birbiriyle birleştirilmiştir. Genişliği nedeniyle bu iki günle ilgili içerik, kendi başlıkları altında verilecektir.

### 2.6.1. Mart Dokuzu, 21 Mart Nevruz Bayramı

Mart Dokuzu, yani M. 21 Mart ile ilgili "Mart kapıdan baktırır, kazma, kürek yaktırır" ve "Mart dokuzuna 9 kütük 9 harar saman hazırla" şeklinde deyişler vardır.

Anadolu'da uzun kışların sonunda halk "Mart Dokuzu", yani Nevruz'u hasretle bekler. Özellikle kırsal alanlarda yaşayanlar, İlkbaharın ve yeni yılın müjdecisi olan leylekleri sevgiyle, heyecanla karşılar. Birçok yerleşim yerinde Bu hayvanların yuva yapmaları için ağaçlara sepetler, yiyecekler konur ve onların geliş tarihleri, "*Sekize Gelmez, Dokuza Kalmaz*" sözüyle hafızalara kaydedilir (Yanbey, 1951).

Türk kültüründe Yenigün/Nevruz ile ilgili uygulama ve etkinlikler oldukça çoktur. Yenigün ile ilgili oldukça faydalı ve derli toplu çalışması olan Uca (Uca, 2007a & 2007b), bunları on başlık altında şöyle sıralar:

1. Kırlara Çıkma, Eğlence, Şenlik ve Oyunlar Düzenleme
2. Yiyecek Hazırlama

3. Temizlik Yapma ve Giyim Kuşamdaki Değişiklikler
4. Hediyeleşme, Akraba Ziyareti ve Sosyal Dayanışma
5. Ad Verme
6. Ateş Yakma ve Üzerinden Atlama
7. Hızır Baba İnancı
8. Kabir Ziyareti, Kurban, Dua vd. Dinî Motifler
9. Bolluk ve Bereket Gelmesi İçin Yapılanlar
10. Sağlık, Mutluluk, Baht Açıklığı İçin Yapılanlar ve Tutulan Dilekler

Bu on başlıktaki etkinliklerin tümü, neredeyse bütün Türk yurtlarında, bölgelerinde, şehirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunları ayrı ayrı ele almak çalışmayı kendi bağlamından uzaklaştıracağı için mesele ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Başkurt Türkleri, Nevruz günü kırlara çıkarlar. Özellikle kadınlar burada "Kargatuy" töreni düzenlerler. Ağaçları çeşitli renklerde bezlerle, gümüş ve bakır paralarla, boncuk ve mendillerle süslerler. Çocukları ağaçlara tırmandırırlar. Onlar ağaçlardan karga gibi bağırdıkça kadınlar, çocukların ağızlarına birer kaşık "karga bulamacı" verirler ve bu arada çeşitli tekerlemeler söylerler. Artan lapayı da ağaçların dallarına ve gövdelerine sürerler (Tacemen, 1993).

Karaçay-Malkar Türkleri de Nevruz kutlamaları sırasında ve tarla işlerine çıkılan ilk günlerde Sapan Toy, Teyri Toy, Hardar, Erireg, Davle, Guguk dedikleri seyirlik oyunları oynarlar (Şamanov, 1995).

Nevruz günü güneşin doğuşuyla birlikte Kazak erkekleri ellerinde kürek ve kazma, genç kızlar ise süt ve sütten yapılmış yiyecekler olduğu halde kıra çıkarlar, yiyip içip eğlenir ve bu arada su kaynaklarını temizlerler. Kazaklar Nevruz günü çeşitli oyunlar da oynarlar. Bunlardan Kol Tujak (Kol Tuzak), genç kız ve erkekler tarafından oynanır. Almak-Salmak adlı oyun ise biraz daha yaşlı kişilerce oynanır. Oyuncular teraziye oturtulur. Bayanların tarafı yense halk bunu yeni yıl için iyiye, erkek tarafı yense kötüye yorumlar. Nevruz günü Kazaklar Kökpar (Gök Börü oyunu), Kız Kuvuv (Kızın erkeği kovalaması oyunu), Böyge (At yarışı), Canbı almak, Gümüş almak, Avdarıspak (At üzerindeki güreş) gibi oyunlar da oynarlar. Kazaklar ayrıca Nevruz

günü fidan dikerler. Şiirler söyler, destanlar anlatırlar. Millî kıyafetler içinde Nevruz kutlamalarına katılırlar. Millî danslar icra ederler (Uca, 2007a).

Yüzyıllardır tabiatla iç içe yaşayan Kırgız Türkleri için de Nevruz günü tabiattaki uyanış, büyük bir sevinç kaynağıdır. Bu gün Kırgızlar, köklü geçmişlerinden süzülerek günümüze kadar gelebilmiş millî oyunlarını sergileme imkânı bulurlar. Genellikle at üzerinde ve hatta at ile bütünleşmişçesine gerçekleştirilen geleneksel oyunlar izleyenleri adeta büyüler. Kök Börü / Oğlak Tartış (Oğlak Kapmaca), Kız Kuumay (Kız Kovalama), Er Eniş (Eri yıkmak, yenmek), Er Sayış (Kargı ile yapılan karşılaşma), Manas adlarını taşıyan bu oyunlar tabii ki sadece Kırgızlara has olmayıp Türk Dünyasının pek çok yerinde de oynanmaktadır (Akmataliev, 2000).

Kırım Türkleri arasında da Nevruz gelenekleri yaşatılır. Nevruz günü, Dobruca bölgesinde gençler dalı budağı çok olan bir ağaç parçasını Nevruz çiçekleri ile donatıp üçerli veya sekizerli gruplar halinde evleri dolaşırlar. Her gidilen evin önünde Nevruz türküleri söylenir. Daha sonra gençler ev sahiplerine Nevruz çiçeği takdim ederler. Onlar da baharı temsil eden bu çiçeğe karşılık gençlere para, yumurta gibi şeyler verirler. Ayrıca, gezdirilen ağaç parçasına da şal, mendil gibi armağanlar bağlanır. Toplanan şeyler daha sonra paylaşılır. Genç kızlar da başlarına Nevruz çiçekleri takarlar (Çay, 2012: 101-102).

Kıbrıs Türkleri de Nevruz günü kırlara çıkarlar. Ağaçlık yerlerde ve su kenarlarında toplanarak yer, içer, eğlenirler.59 İlkokul öğrencileri öğretmenler nezaretinde Nevruz günü kırlara çıkarak bu eski geleneği yaşatırlar. Ayrıca, ip veya halat çekme, uzun atlama, koşu, güreş gibi yarışmalar da yaparlar. Mahalli olarak kral ve kraliçe adı verilen bahar çiçeklerinden bulmak için çocuklar çok gayret sarf ederler. Bazı köylerde ise şölenler tertip edilir ve halka ikramlarda bulunulur (Çay, 2012: 116-117).

Nogaylar da Nevruz günü çeşitli sportif yarışmalar yaparlar. Güreş, at yarışları, uzun mesafe taş atma gibi faaliyetler bunlar arasında yer alır. Yarışmalarda birinci olanlara kuzu, buzağı, para gibi şeyler ödül olarak verilir. Yarışmalar esnasında halk türküleri söylenir. En iyi Nogay türküsü söyleyene de ödül verilir. Türküler kobız, kılkobız, zurna, dombra, sıbızgı gibi milli çalgılar eşliğinde söylenir. Dostluk ve kardeşlik için danslar yapılır. Özellikle halk danslarına büyük önem verilir

(İndiraliyev, 1995:249). Nogay gençleri de Kırım gençlerinin yaptığı gibi, Nevruz günü gruplar oluştururlar. Her gruptan en iyi şarkı ve türkü söyleyenler seçilir. Gençler yeşillenmiş bir ağaçtan kestikleri dal ellerinde olduğu halde ev ev dolaşırlar. Ev sahiplerine bu daldan birer parça vererek, şarkılar söyleyip, kardelen çiçeklerini de duvarlara takarlar. Şarkılar ve şiirler her köyde farklı farklıdır. Ev sahipleri bu gençlere para, kuru et, ekmek gibi şeyler vererek çeşitli ikramlarda bulunurlar. Bu şekilde toplanan yiyecekler hep birlikte yenilir. Sonra oyunlar oynanır, salıncaklarda sallanılır (Kereytov, 1995:234).

Tatarlarda da Nevruz'da şiir söyleme geleneği vardır. Bu şiirlere "takmak" denir. Kutlamaların önemli etkinliklerinden biri de günümüz Uygurlarında olduğu gibi ev ev dolaşıp Nevruz takmakları okumaktır. Gençlere, söyledikleri şiirler karşılığında "küçteneç" denilen bir çeşit hamur işi ya da para gibi ödüller verilir (Özkan, 1995: 177-178).

Türk Dünyasının hemen her yerinde görülen en eski Nevruz geleneklerinden biri de örs üzerinde çekiçle demir dövmedir. Çünkü Türklerin Ergenekon'dan çıkışı da 21 Mart gününe, yani Nevruz'a tekabül eder. Bu yüzden Hun yabguları, hatta daha da öncesinde Sakalar döneminden beri her yıl Ergenekon'dan çıkış günü millî bayram olarak kutlanırken, Türk kağanları da Ergenekon'dan çıkışı sağlayan demirci, örsünün üzerinde temsilî olarak bir parça demiri çekiçle döğer, atlar, develer, koçlar kurban ederek, ziyafet verir, şölen yaparlardı. Aynı gelenek Gök Türklerde de vardı. Oğuzlar ise düşmanla savaşlardan sonra, dönüşlerini mart ayının son günlerine denk getirirler ve bu günlere "özgür/bağımsız gün" derlerdi. Bu arada büyük bir ateş yakıp içine demir parçası atar ve bu demiri çekiçle döğerlerdi. Böylece su ve toprağı etkilediklerine, soğuğu uzaklaştırdıklarına inanırlardı. Demir döğme geleneği günümüzde de yaşatılmaktadır. Nevruz günü devlet erkânının katıldığı büyük şenliklerde ileri gelen bir devlet adamı, üst düzey bir yönetici veya Türk Dünyasında sevilen, sayılan ya da tanınmış bir kişi tarafından eskiden olduğu gibi örs üzerinde demir döğülür ve bu gelenek bu gün de Türklerin Ergenekon'dan çıkışını simgeler (Uca, 2007a).

Trabzon'da Mart Dokuzuna bir hafta kala evdeki eşya, tamamen dışarı çıkarılır. Ev baştan ayağa temizlenir ve süpürülür. Ev eşyası temizlenerek içeri alınır ve yeniden yerleştirilir. Evin çevresi de çalı süpürgeleriyle süpürülür. Ev sahibi, gençlerin istediği veya uygun gördüğü hediyeyi onlara verir. Bu hediyeler ekseri yiyecektir. Sonra gençler uygun bir yerde toplanırlar. Büyük bir meydan ateşi yakıp çevrisinde eğlenceler düzenlerler. Eğlencede bölge türküleri ve maniler okunur, seyirlik oyunlar oynanır. Eğlence gece geç saatlere kadar devam eder. Mart Dokuzu sabahı gün doğmadan kalkılması, en güzel ve en yeni elbiselerin giyilmesi esastır. Erken kalkılması, o yıl her sabah erken kalkmak için bir başlangıç sayılır. Erken kalkmak, bir bereket ölçüsüdür. En güzel ve en yeni elbiselerin giyilmesi, o yıl rahat ve güzel günler geçirme temennisiyle ilgilidir (Demir, 2012a). Mart Dokuzunda eve ilk gelen kişinin uğur veya uğursuzluk getireceğine inanılır. Yıl boyunca hanenin işleri yolunda giderse her yıl Mart Dokuzunda eve aynı kişi getirilir. Bu gelen kişiye yemek ikram edilir, hediyeler verilir (a.g.m.). Evin en yaşlısı çeşmeden su alır, dökerek eve kadar gelir. Eve kuzu veya en yeni doğmuş buzağı getirilir. Eşikten geçerken ayağına dikkat edilir. İlk adımını sağ ayağı ile atarsa uğur, sol ayağı ile atarsa uğursuzluk olarak kabul edilir. Kuzu veya buzağı evde doyurulur. Şayet o yıl hanenin işleri yolunda gitmezse, uğursuzluğun Mart Dokuzunda eve ilk gelen kişiden kaynaklandığına inanılır. O şahıs bir daha o gün eve alınmaz. Uğuru denenmiş kişiyi başkaları da evine götürür (a.g.m.).

Trabzon'un Şalpazarı ilçesindeki Ağasar ırmağının doğu tarafında Mart Dokuzu ile ilgili en yaygın inançlardan biri kurt ile ilgilidir. Hatta bu güne kurt kızanı da denilmektedir. İnanışa göre kurtlar Mart Dokuzu kızan olurlar, çiftleşirler ve temizlenmek üzere suya girerler. Sudan çıktıklarında eğer sırtları kurursa o yıl havalar iyi olacaktır. Kurumazsa o yıl iyi geçmeyecek demektir. Kurtların Mart Dokuzunda çiftleştiğine inanıldığı için bu günde evlenenlerin çocuklarının olmayacağına inanılmaktadır. Evli çiftlerin bu güne dayalı çocukları olursa sakat doğacağı da bir başka inançtır. Trabzon'un Şalpazarı, Düzköy ve Tonya ilçelerinin bazı köylerinde bir yıl içerisinde doğmuş çocuklar, Mart Dokuzunda köyün kenarından akan bir dereye götürülür ve dere suyu ile yıkanır. Yıl boyunca suya giren yabani hayvanların gücünün suya, oradan da çocuğa geçeceğine, bunun da çocuğun sağlığını olumlu olarak etkileyeceğine inanılmaktadır. Ordu'nun Ulubey ilçesine bağlı Şeyhler köyünde de her

yıl mart ayının dokuzuna rastlayan günde yeni doğmuş çocuklar değirmene getirilip oluğun altında yıkanır. Burada yıkanan çocuğa yıl boyunca suya giren kurtların gücünün geçeceğine ve hasta olmayacağına inanılmaktadır. Buna benzer bir uygulamaya Terme ilçesine bağlı Oğuzlu köyünde ve Giresun'un Şebinkarahisar ilçesinin ba'zı köylerinde rastlanmıştır. Bir yıl içinde doğmuş çocuklar, Mart Dokuzunda köyün kenarından akan bir dereye götürülür ve dere suyu ile yıkanır (Demir, 2012a).

Nevruz günü Anadolu'nun çeşitli yerlerinde boyalı yumurtalar tokuşturulur. Kırılan yumurta karşı tarafa verilir. Belki de o gün bazı yörelerde en çok tüketilen yiyecek boyanmış yumurta olur.

Manisa'da Nevruz denilince ilk akla gelen mesir macunudur. Eskiden Nevruz günü kutlanan Mesir bayramı, havaların o günlerde iyi olmaması nedeniyle günümüzde, nisan ayının son haftası içinde yer alan bir pazar günü kutlanır (Özönder, 1970). İzmir'de yaşayan Tahtacı Türkmenleri Nevruz günü ıspanaklı börek, soğan kabuğu ile boyanmış yumurtalar, yufka, sarı burma, şeker, leblebi, lokum gibi yiyecekler bulundururlar ve bunları eşe dosta ikram ederler (Özarslan, 2000). Batı Trakya'da da Nevruz dolayısıyla, kırlara çıkmadan önce hazırlıklar yapılır. "Soğanlı karmaca" ve "döndürme" denilen mahalli yemekler hazırlanır. Burada da yumurtalar haşlanır ve soğan kabuğu ile boyanır (Çay, 2012: 112-113). Başkurt Türklerinde Nevruz'un geleneksel yemeği "Eümele" adı verilen ve kaymakla kaynatılmış buğday lapasıdır (Uca, 2007a). Kafkasya'da yaşayan Nogay Türklerinin bir kısmı ise, Nevruz bayramında evlerinde yemek yapmazlar. Köyün kenarına çıkarak, sadece getirdikleri sütleri içerler. İhtiyacı olanlara bu gün süt dağıtırlar. Birbirlerine süt ile saygı gösterisinde bulunurlar. Süt dolu tas iki elle havaya kaldırılır. Güneşe bakılarak dua edilir. Birkaç damla süt yere damlatılır. Sonra tastaki sütün bir miktarı içilir kalanı da etrafta bulunanlara ikram edilir. Bayramdan birkaç gün önce de at ve koyun kesilerek, etleri ihtiyaç sahiplerine dağıtılır (a.g.m.). Karaçay-Malkar Türklerinde ise Nevruz günü hemen her evde yumurta pişirilir, taze peynir yapılır. Ayrıca, "kara sıra" adı verilen içki hazırlanır (Tavkul, 1999). Kazaklar, Nevruz'da yaptıkları özel yemeğe "Nevruz-Köcö/Köje" adını verirler. Nevruz çorbası veya lapa denilen başka bir yemek de yaparak komşularına dağıtırlar. Bu günün özel yemeği Nevruz-köje, tuzlanmış et,

koyun kellesi, peynir, buğday, soğan, kurut ve havuç katılarak pişirilir ve bayram sofralarını süsler. Nevruz-köje her obada veya evde ayrı ayrı hazırlanır. Ancak ana maddeleri buğday, pirinç, arpa, darı, kuru üzüm, mısır ve fasulyedir. Kazakistan'da Nevruz günü her evin sofrasına aktan, kızıldan ve gökten yiyecekler konur. Ak, süt ürünlerini; kızıl, et ürünlerini; gök ise sebze ve meyveyi temsil eder. Nevruz köjesindeki et ve koyun başı, kışın bitişini, süt ürünleri ise yeni yılın gelişini ifade eder (Uca, 2007a). Kırgızlar da Nevruz'da "Sümölök" veya "Nooruz Köcö" adını verdikleri bir yemek hazırlarlar (Çay, 2012:71). Bayram sofrasında yedi çeşit yiyecek bulundurmaya özen gösterirlerken, sümölöke de yedi çeşit malzeme katarlar (Cumakunova, 1998). Türklerin millî içkisi kımız, her zaman her yerde olduğu gibi Nevruz etkinliklerinde de tüketilir.

Azerbaycan'da Nevruz öncesinde evler baştanbaşa silinip süpürülür. Yıkanılacak şeyler yıkanır. Buna "ev dökmek" denir. Her evde mutlaka bir temizlik faaliyeti görülür. Evin durumuna göre, duvarlar kireçlenir veya boyanır. Tamir işleri yapılır. Son çarşambada temizlik yapmak Azerbaycan'da gelenek haline gelmiştir. Ev hanımları gelenek haline gelen bu temizliği yaptıktan sonra, bayram hamamına giderler. Benzer gelenekler İran'da yaşayan Güney Azerbaycan Türkler arasında da görülür (Uca, 2007a). Bulgaristan Türkleri, Nevruz öncesinde temizlik yaparlar. Hanımlar her yeri süpürür, temizler, lazım olmayan şeyleri atarlar. Evin içinde zerre kadar toz bırakılmaz (Tacemen, 1993:27). Gagavuz kadınlar da Nevruz yaklaşırken evlerinde esaslı bir temizliğe girişirler. Gagavuzların sıkça kullandığı "*Mart içeri, pire dışarı*" sözü, bu temizlik faaliyetinden kaynaklanır. Yani Nevruz'un geldiği mart ayında temizlik yapılacağına dikkat çekilir. Kadınlar temizlik yaparken, birisi eve gelirse hemen elbiselerini silkeleyip ayakkabılarını temizlemesi ve bir süre dışarıda dolaşması gerekir ki pireler onun üzerine konup tekrar eve girmesin (Tudorka, 1998). Sibirya'nın güneyinde yaşayan Hakas Türkleri de "Çılpazı" adını verdikleri yılbaşı ya da Nevruz bayramını 20-22 Mart tarihleri arasında kutlarlar ve bu kutlamalar öncesinde de evlerde temizlik başlar, bütün çöpler yok edilir. Çamaşırlar yıkanır, yeni elbiseler ve hediyeler alınır (Davletov, 2000). Kırgızlar ise Nevruz gelmeden yedi gün önce temizliğe başlarlar. Evler, ağıllar, bahçeler kısacası her yer temizlenir. Boya badana işleri yapılır. Çamaşırlar yıkanır. Herkes temizliğine dikkat eder

(Cumakunova, 1998). Hatta sokak ve caddeler temizlenir, resmî daireler süslenir (Doğan, 2002). Yugoslavya Türklerinde ise bu konuda çok ilginç adetler vardır. Nevruz'dan bir gün önce, kuzu paçası ile yapılmış kuru fasulye yenir. Kemikler ise evin hanımı tarafından ya bir dolaba saklanır ya da mutfağın duvarına asılır. Ertesi sabah, yani Nevruz günü, gün ağarmadan bu kemikler dışarı atılır. Bu sırada "*Tahtakuruları ve pireler bizde kışladı, dışarıda yazlasınlar!"* temennisinde bulunulur. Yine arefe günü, bulaşık bezi güneş görmemesi için tavan arasına atılır. Böylece zararlı haşaratın yok olacağına inanılır (Çay, 2012:114). Azerbaycan'da Nevruz bayramı öncesinde yapılan temizlik faaliyetleri çerçevesinde, kırık kap kaçak çöpe atılırken eski elbiseler de aynı şekilde atılır veya yakılır. Genç ihtiyar herkes, yeni elbiseler giyer. Özellikle çocuklara, kızlara, gelinlere mutlaka yeni elbiseler alınır (Nabiyev, 1995). Kısacası tüm Türk yurtlarında Nevruz, bir yenilenme ve temizlenme etkinlikleri yapılır.

Nevruz günü tüm Türk Dünyasında hediyeleşmeye çok önem verilir. Hem halk, hem devlet erkânı arasında eskiden beri bu doğrultuda hediyeleşilirdi. Konu hakkında Dingeç'in çalışmasında (Dingeç, 2009) tarihten örnekler verilmiştir.

Anadolu'da Nevruz Köyü, Nevruz Yaylası (Direkli Bucağı, Yıldızeli / Sivas); Navruz Köyü (Yenice / Çanakkale); Körnevruz Köyü (Taşlıçay / Ağrı); Navruzlu Köyü (Pazarcık / Kahramanmaraş); Navrus Yaylası (Merkez Bucağı, Yıldızeli / Sivas) gibi adlar taşıyan yerler bulunur. Ayrıca Iğdır'ın Cennetabat Bucağının Nevruz Köyü'nde yaşayan oymak da Nevruz adını taşır. Tunceli'nin Çemişgezek ilçesi Hastek köyü yakınlarında Nevruzbey mevkii bulunmaktadır. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi, Erzurum'da 2001 yılında Belediye tarafından Gez mahallesinde yaptırılan çeşmenin adı "Nevruz Çeşmesi"dir. Doğu Türkistan'da Kaşgarlı Mahmut'un doğum yeri olan Kaşgar vilayetine bağlı Tokkuz Azak ilçesinde, onun kendi eliyle diktiği Hay-hay direk yanında bulunan ve Nevruz günü, etrafında şiirler okunup şarkılar söylenen çeşmenin adı "Nevruz Çeşmesi"dir (Uca, 2007a). Nevruz adı Türk dünyasında kişi, yer, boy, kurum, grup vb. birçok alanda kullanılmıştır. Bu örnekler çoktur.

Nevruz, yüzlerce yıldan beri, Türk milletinin sevinç kaynağı ve yeni bir yılın umudu olarak görülür. Dolayısıyla Türklerin sosyal hayatında çok önemli bir yeri vardır. Nevruz günü eğlencelerle, törenlerle kutlanıp gelecek için planlar yapılırken geçmişe de dönülür ve vefat etmiş büyükler, eş dost ve tanıdıklar da hatırlanır (Aytaç, 1995). Bu eskiden beri devam eden bir gelenektir. Mesela Hunlarda ve Gök Türklerde Nevruz törenleri yüksek tepelere kurulmuş mezarlıklarda başlatılır ve bu törenlerde ölüler için dualar edilir ve onların hayrına yiyecek dağıtılırdı (Turan, 1998).

İzmir'de yaşayan Naldöken Tahtacı Türkmenleri ise Nevruzu, yaylaya çıktıkları 22-23 Mart günlerinde kutlarlar. Bunlar, Nevruzu ölülerin yedirilip içirildiği gün olarak kabul ederler (Kırhan, 1995). Ölülerin ruhları için kahve ve katmer pişirirler (Yılmaz, 1948). Burada da eski Türk inanç sisteminin atalar kültü kendini gösterir. Tahtacı Türkmenleri, yukarıda belirttiğimiz günlerde sabah erkenden kalkarlar. Yeni elbiseler giyerek, önceden hazırladıkları yiyecekleri de yanlarına alıp mezarlığa giderler. Mezarların başında bulunan ocaklarda kahve pişirip sohbet ederler. Mezarlar ziyaret edildikten sonra topluca yemek yenir. Bu arada sazlar çalınır, şarkılar, türküler söylenir. Salıncaklar kurulur. Çocuklar da "bayrak" adı verilen uçurtmalar uçurtur. Öğlenden sonra ise kadınlar mezarlıkta çerez dağıtırlar. Bu işe "hak üleştirme" denir (Karaman, 1999). Mezarlıktan ayrılırken de mezar taşları öpülür ve dualar edilir. Kazaklar Nevruz günü erkenden yüksek bir tepeye çıkıp güneşi karşılar. Kazak kadınları eğilerek ve "Nasılsın Güneş Ana?" diyerek güneşi selamlarlar. Ulus günü olarak adlandırılan yılın bu ilk gününde kurban olarak at veya öküz kesilir. Kurbanların kanları çocukların alınlarına sürülür. Aksakallılar kurban etinden bir parça yedikten sonra Nevruz duası okurlar. Ayrıca mevlit de okunur (Uca, 2007b). Nevruz günü evlerdeki bütün odaları tütsüleyen Kırgızlar belalardan, bütün kötülüklerden korunmak, kurtulmak maksadıyla "Alas duası"nı okurlar (Cumakunova, 1998).

Batı Trakya Türkleri ise küçük çocukları çabuk büyüsünler diye Nevruz günü çimenlerin üzerinde yuvarlarlar. Büyükler de yazın çalışırken belleri ağrımaması için çimenlerde yuvarlanırlar. Azerbaycan'da olduğu gibi, Batı Trakya Türkleri de Nevruz günü piknik yaparken yumurta kabukları ile dereden veya pınardan su içerler. Bundan dolayı boğazlarının ağrımayacağına inanırlar. Evlerine dönerken de yazın bol yağmur

yağması dileğiyle (dereden geçerken) birbirlerini ıslatırlar. Ayrıca topladıkları menekşeleri evdekilere getirirler (Gönüllü, 1998). Onlar da koklayıp yüzlerine sürerler. Bunu da sağlıklı olmak için yaparlar.

Kazak Kadınları da Nevruz günü su kaynaklarına giderler. Kaynaklara, pınarlara yağ döküp, yeni dikilen ağaçlara ak boya sürerler (İbrayev, 2000). Ayrıca Kazaklar yine Nevruz kutlamaları esnasında kil kapları duvarlara ya da çeşitli eşyalara vurarak parçalarlar (Çay, 2012). Kırgızlar ise Nevruz günü evde bulunan ve önceden çeşitli kaplara doldurulmuş bütün suları dışarı dökerler. İnanışa göre evde bulunan bütün kötü güçleri suyla beraber dışarı atmış olurlar (Cumakunova, 1998).

### 2.6.2. Hıdırellez Bayramı (M. 5/6 Mayıs)

Hıdırellez, "Hızır" ve "İlyas" adlarının birleşiminden oluşur. Türk pagan inançlarındaki ve Oğuz Kağan destanındaki Irkıl Ata/Koca/Hoca (bu destanın Eski Uygur Türkçesi varyantında bu karakterin adı Uluğ Türük olarak geçer), İslam etkisinden sonra Hızır karakterine dönüşmüş ve birleştirilmiştir. Irkıl Ata, ilk kam (şaman), kamların atası, Türk töre ve yosunlarını ilk koyan bilge kişi olduğuna inanılan efsanevî kişiliktir. Oğuz Kağan destanında Oğuz'un veziri ve bilgesidir. Hızır'ın özelliği Bay Terek, Ulu Kayın gibi adlarla bilinen hayat ağacının köklerinde olduğuna inanılan bengü/bengi suyu, tirlik/dirlik suyu, âb-ı hayat gibi adlarla bilinen ölümsüzlük suyundan içmiş olup ölümsüzlüğe erişmesi ve karada yaşayan insanlar arasında yardıma muhtaç kalanlara yardım etmesidir. Denizde yaşayanlara yardım edeni de İlyas'tır. Ancak İlyas, Hızır'a oranla daha geri planda kalmıştır.

Hızır, Musevî, Hıristiyan ve Müslüman geleneklerinde ortak bir mitolojik kişiliktir. Dolayısıyla bazı özellikleri Gılgamış destanına dayanır. Hızır efsanesi, İskendemame'den sonraki zamana, Musa ve yol arkadaşlarının konu edildiği Musevî efsanesi "Elias ve Rabbi Josue b. Levi"ye ve Kur'an'a (18. Sure, 59-81. ayetler) girmiştir. Hızır, Türk aktarımlarına da birçok efsane ve inanış biçiminde girmiş ve bir peygamber olarak ele alınmıştır (Boratav, 2012:77-79).

Dede Korkut, kitabında aynı kişi olarak bazen Hızır bazen de Hızır-İlyas adıyla boz atı üzerinde ölümcül biçimde yaralanmış olan kahramanın yardımına koşar.

Kahramanın çaresiz annesine sütü ve yabani çiçeklerden oluşan bir merhem hazırlamasını önerir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde bir çağdaşının (muhtemelen hayalî bir kişilik) Hızır ile olan ve Musa ile yoldaşının öyküsünü andıran bir macerasını anlatır. Ancak bu, sonsuz hayat bitkisini arayan Gılgamış macerasının bir yorumudur (Boratav, 2012).

Anadolu'da "*Her vaktini hazır, her geleni Hızır bil*", veya "*her geceyi Kadir, her geleni Hızır bil*", "k*ul sıkışmayınca Hızır yetişmez*", "*Hızır gibi yetişti*", "*Hızır uğramış*", "*Hızır'ın eli değmiş*", "*Hızır neredesin?*", "*Hızır yetiş imdadıma*", "*ey Hızır beni müşkülden kurtar*" gibi, atasözü ve deyim haline gelmiş ifadelerin kullanılması ve pek çok hastanede Hızır Acil Servislerin kuruluyor olması, Hızır inancının güçlenerek yaşatıldığını gösterir (Uca, 2007b).

Hıdrellez'de yaşlılar yeni bir yıla erişmenin, yetişkinler geçimleri için gerekli olan hayvansal, bitkisel bolluk ve berekete kavuşmanın, gençler ve çocuklar da eğlenmenin tadını çıkarırlar. Hızır ve İlyas çevresinde oluşan efsanelerle Hıdrellez adı, sosyokültürel bir sembol halini almıştır. Böylece, pratiklerde ifade edilen dileklerin kabulü için sihri-dini bir zemin yaratılarak eski Türk yaşamının ve dolayısıyla inanç sisteminin dinî-büyüsel pratiklerine İslâmî renkler verilmiştir (Artun, 2007).

Trabzon'da Hıdırellez ile ilgili derlenen (Demir, 2012a) bir efsane şöyledir: "*Muhiddin isminde ermiş bir kişinin iki oğlu vardır. Bunlardan birinin adı Hıdır, diğerininki de Ellez'dir. Babaları bunların peygamberlik mertebesine eriştiğini bilmektedir. Fakat oğulları bu durumdan habersizdir. Durumu bunlara söyleyemez. Anlamaları için başka bir yol takip eder. Bir gün Hızır ve Ellez'in babası, hanımına, Hızır ve Ellez'i gurbete göndereceğini, yol azığı için balık kızartması hazırlamasını ister. Çocuklarına çağırıp: "Sizi gurbete gönderiyorum. Bu kızartılmış balıklar nerede canlanıp göle atlarsa oradan geri dönün." der. Onlar da kızarmış balık hiç canlanır mı diye düşünürler. Fakat babalarına bir şey söyleyemezler. Hızır ile Ellez üç buçuk gün yürürler. İyice acıkırlar. Bakarlar çare yok. Önünde göl olan bir çeşmenin yanına oturup balık kızartmasını yemek isterler. Yemek için tepsiden çıkardıkları her balık ellerinden kurtulup canlanır ve göle atlar. Hıdır ve Ellez'in peygamberlikleri o gün, bu olayla anlaşılır. Bu olaydan beri, o gün Hıdırellez kabul edilmiştir. Anlarlar ki babalarının söylediğinde bir keramet var. Hemen geri dönerler. Gidiş geliş toplam yedi gün sürer. Hızır karada, Ellez de denizde darda kalanlara yardım için görevlendirilir. O*

*günden bu yana her yıl nisan ayının yirmi üçünde karada bir yere gelirler ve hasret giderirler.*"

Hıdırellez'e saygı için o gün hiçbir yeşillik koparılmaz, yaş ağaç kesilmez, ormandan eve herhangi bir şey götürülmez. Götürülmesi durumunda o yıl yılanın çok olacağına ve eve sineklerin hücum edeceğine inanılır. Evlerde bulunan el değirmenlerinde başkasına mısır çektirilmez, değirmen ödünç verilmez. Hanenin bereketinin gideceği düşünülür. Hıdırellez günü türbeler ve mezarlıklar ziyaret edilir. Ziyaret esnasında çocukların önden gitmesi makbuldür. Çünkü onların duası daha iyi kabul görür. Özellikle evde kalmış genç kızlar ve evlenecekler için bu gün çok önemlidir. Geleceğe ait evlilik dileklerini ve dualarını Hıdırellez gecesi yaparlar. Gül ağacının dibine taştan evler kurulur ve yazma bağlanır. Evde kalmış kızlar açarak başlarından üç defa kilit geçirirler. Böylece kısmetlerinin açılacağına inanılır. Akşam tuzlu yiyecekler yerler, su içmeden yatarlar. Rüyalarında ya evlenecekleri kişinin elinden su içerler ya da hiçbir şey göremezler (Demir, 2012a).

Hıdırellez günü doğacak çocuk veya buzağının sakat olabileceği korkusu vardır. Eğrice teriminin kullanılması da bu durumla ilgili olmalıdır. Çocuk veya buzağının sakat doğmaması için "Hıdırellez'in eğrisi, doğrusu için; Eğrice büğrüce, uğurum olsun doğruca." diyerek kabak tohumu ekilir. Çamaşır yıkanmaz, yıkanmak zorunda kalındığında sıkılmaz. Çünkü hamile inek veya kadın varsa doğacak buzağı veya çocuğun kötürüm olacağına inanılır (Demir, 2012a).

Hıdırellez'de yiyecek kapları, ambarlar ve para keselerinin ağzı açık bırakılır. Böylelikle Hızır'ın bu yerlere bereket getirmesi beklenir. Hıdırellez gecesi, gül ağacının altına istenilen şeylerin küçük bir resmi çizilir veya yazılırsa Hızır'ın kendilerine yardım edeceğine inanılır. Dilek yazılan kâğıtlar, aynı zamanda kırmızı kurdeleye bağlayıp gül ağacına asılır. Evlenmek isteyen kişi, özel surette yapılmış tuzlu çöreği 5 Mayıs akşamı yiyerek yatarsa rüyasında evleneceği kişiyi görür. Hıdrellez gecesi ateş yakıp üstünden atlanırsa dilekler gerçekleşir. Baharın ilk kuzusu Hıdrellez gecesi yenirse sağlık ve şifa bulunur. Hıdrellez günü kırlardan toplanan çiçek veya otlar kaynatılıp suyu içilirse bütün hastalıklara iyi gelir. Bu su ile kırk gün yıkanılırsa gençleşip güzelleşilir.

Hıdrellez ile ilgili aynı Nevruz'a benzer birçok inanma ve uygulama vardır. Bunları şöylece sıralayabiliriz (Artun, 2007):

- Hıdrellez gecesi veya üç gün önce sokak kapısının üzerine Mushaf konur. İnsanlar ve hayvanlar bunun altından geçer. Bunun amacı hayvanların sağlıklı olması ve bol süt vermesidir. İnsanlara uğur getirir.

- Hıdrellez gecesi gün doğmadan önce teneke çalınır. Bundan amaç köstebekleri bahçeden çıkarmaktır. Bütün komşular yarış halinde teneke çalarlar. Bahçedeki köstebekleri kovalarken, komşunun kovaladığı köstebeklerin de bahçeye girmesini engeller.

- Hıdırellez'den bir gün önce 40 çeşit ot toplanıp kaynatılır, posaları süzülür. Banyo suyuna katmak için bekletilir. Kına vurulur, buna hıdrellez kınası denir.

- Hıdrellez gecesi bir gülfidanının dibine dilekler adanır, dilekler şekillerle belirlenir. Ev istenirse topraktan, kiremitten ev, bebek istenirse bebek, para istenirse gül dibine gümüş para konur. Dileklerin gerçekleşmesi için Hıdrellez uğuruna içtenlikle inanmak gerekir. İnanmayanların dilekleri gerçekleşmez.

- Bereketli olması amacıyla gece yemekte ilk lokma ısırılıp yutulmadan çıkarılır, kâğıda sarılıp bir saksıya konur. Bu işler yapılırken dua okunur, bereket dilenir.

- Hıdırellez'in uğuruna inananlar mutlaka rüya görürlermiş, sabah bu rüyaları yaşlılar yorumlayarak yılın iyi veya kötü geçeceğini söylerler.

- Hıdrellez gecesi iki tane ekmek mayalanır, kenara konur. Birine varlık diğerine yokluk denir. Sabah niyet tutulan hamur kabarırsa o yılın var yılı eğer kabarmazsa yok yılı olacağına inanılır.

- Hıdrellez gecesi her evin kapısına yeşil otlar, özellikle ısırgan otu asılır. Bundan amaç hayvanların bol süt vermesidir. Diğer bir inanmaysa Hıdrellez gecesi ısırgan asılan eve yapılan büyü tutmaz. Yapılan büyü bozulur.

- Hıdrellez gecesi Hıdırellez'i karşılamak için silahlar atılır. Büyük coşku vardır.

- Hıdrellez gecesi maşalar tuvalete batırılıp hayvanların ayaklarına atılır. O hayvanları çalan olursa işe yaramaz, çünkü sütleri ve eti kötü kokar.

- Genç kızlar ve delikanlılar temiz bir tenekeye ağzına kadar su doldurup bunu evin herhangi bir yerine koyarlar. Sabah herkesten önce kalkıp hiç kimseye görünmeden o suya bakan ve güzelleşmek için dua eden kişinin bir yıla kadar duası kabul olurmuş. Hatta yüzünde bir sivilce bile çıkmazmış. Özellikle cildi bozuk sivilceli gençler Hıdrellezde suya bakma âdetini yaparlar.

- Hıdrellez gecesi dört yol ağzında ateş yakılır, eski hasırlar yakılır, üzerinden en az üç kere atlanır. Hıdrellez gecesi ateşin üstünden atlanınca bir kış boyu insanın üzerine çöken uyuşukluğun ve hareketsizliğin ve atılacağına inanılır. Aynı zamanda inanışa göre atlama anında dertler kederler de dökülürmüş.

- Hıdrellez gecesi ateşten atlayanlara pire gelmez. Ateşten atlamak kötülükleri yok eder. Hıdrellez gecesi yakılan ateş pislikten arındırır, dedikoduları engeller. Yüzler yanmasın diye siyaha boyanır. Hıdrellez ateşine "*Hastalıklar, kötülükler, dağlara taşlara olsun*" diyerek taş atılır. Bu âdete ateş taşlama denir. Hıdrellez gecesi iki ucu iple bağlanan yeşil soğan yaprağı bir boyda kesilir. Bir tanesi dilek dilenir. Dilek tutulan uç uzamışsa dilek yerine gelir.

- Ahır kapısına cadılar girip hayvanlara zarar vermesin diye ısırgan otu asılır.

- Hıdrellez gecesi yaşlı kadınlar birer parça ot alarak kimin daha önce öleceğini anlamak amacıyla bu otları çalılara dizerler. Sabahleyin kimin koyduğu ot canlılığını yitirdiyse onun önce öleceğine inanılır.

- Yaşlı kadınlar hamur yoğurur. Birisine nohut kadar maya katarlar, diğerine hiç katmazlar. Hamurlardan biri seçilir. Sabah seçilen hamur kabarmışsa o yıl ailede varlık olacağına inanılır. Buna var mayası ve yok mayası denir.

- Bolluk bereket için su yalağına buğday atılır. Hıdrellez gecesi bir genç kız rüyasında bir delikanlıyla buğday biçerse o, onun kısmeti olurmuş. Hıdrellez gecesi kapı yanına taş konur. Eğer taşın altı karınca dolarsa o yıl bolluk, bereket olacağına inanılır.

- Hıdrellez gecesi Hızır kimin kapsına gelirse onun bolluk içinde yaşayacağına inanılır. Ayrıca Hızır gökte uçarken sütler maya katmadan mayalanır.

- Hıdrellez gecesi sağlık için gülfidanına eşyalar asılır.

- Hıdrellez gecesi göğün açılacağına inanılır. Yaşlı kadınlar göğün açılışını görmek için uyumazlar.

- Hıdrellez sabahı gün doğmadan kalkılır; dut ağacına kurulan bir salıncakta sallanılır. "*Derdim aşağı, kendim yukarı*" denir. Böylelikle dertlerden silkinileceğine ve bir yıl boyu mutlu olunacağına inanılır.

- Sabah güneş doğmadan kalkılır. Dut ağacının köküne "*Dut, belimin ağrısını yut*" diyerek bel vurulur. Böylelikle bel ağrılarından kurtulacağına inanılır.

- Hıdrellez sabahı dere veya deniz kenarına gidilip sağlık için el yüz yıkanır.

- Hıdrellez sabahı çimenlerde sağlık, uğursuzluktan ve baş dönmesinden arınmak için yuvarlanılır.

- Hıdrellezden bir gün önce toplanan 40 çeşit ot (kekik bol miktarda konur, su kekik kokar) dere suyuyla kaynatılır. Otların posaları süzülür. O suyla Hıdrellez sabahı yüksek bir yere çıkılır. İnanışa göre ne kadar yükseğe çıkılırsa saçların o kadar uzayacağına, sağlıklı ve parlak olacağına inanılır.

- Güneş doğmadan önce kırlara çıkılır, çiçek ve otların üstündeki çiğler toplanır, ele yüze sağlık ve siğilleri yok etmek için sürülür. Bu çiğle mayalanan sütün yoğurt olacağına inanılır. Ayrıca bir gece önceden dışarıya asılan yünden yapılmış giysi ve çorapların üstüne çiğ yağarsa güve tutmayacağı inancı yaygındır. Bunlar güneş doğmadan toplanır. Çiğle el yüz yıkamanın diğer adı tendiriz olma vücudun canlı, diri olmasıdır.

- Genç kızların, akraba delikanlıların veya nişanlıların özel eşyaları Hıdrellez gecesi köyün içinde bir gül dibine gömülür. Delikanlılar bu eşyaları Hıdrellez sabahı gün doğana kadar bulmak zorundadırlar. Aksi halde eşyasını saklayanın dileğini yerine getirmek zorundadır.

- Salıncakta sallanırken bir ağaç dalı kopartılır. Sallanırken "Dağlara, taşlara, ulu ulu ağaçlara hastalık, bana sağlık" diyerek dal atılır. Bu yolla hastalıkların vücuttan atılacağına inanılır.

- Hıdrellez günü sağmal bir hayvanın önünden kötü bir kadın geçerse hayvanın sütünün kesileceğine inanılır.

- Hayvanların sütünün çok olması için Hıdrellez günü süt kaynatılmaz, gece kaynatılır.

- Hıdrellez günü boya badana yapılmaz.

- Unların kurtlanmaması için maya yapılmaz.

- Hıdrellez günü evin bereketinin azalmaması, gelecek yıla kadar devam etmesi için ekmek, hamur, un gibi bereketin sembolü yiyecekler kimseye verilmez.

- Dikiş dikilmez, eğer dikiş dikilirse, dikiş dikenin o yıl çok yılan göreceğine inanılır.

- Çamaşır yıkanmaz, yıkanırsa dolu yağacağına inanılır.

- Un elenmez, elenirse o yıl çok sinek olacağına inanılır.

- Makas tutulmaz, tutulursa hayvanı olanların hayvanlarını kurtların kapacağına inanılır. Diğer bir uygulama da makas ellenmez, dikiş dikilmez; yoksa doğacak çocukların dudaklarının yarık olacağına inanılır.

- Hamile kadının salıncakta sallanmasına izin verilmez. Verilirse dolu yağacağına inanılır.

- Kıra gidilmez, bahçe işi yapılmaz.

- El işi yapılırsa ekşimikler kurtlanır.

- Hıdırellez'e 5 hafta kalana kadar çarşamba günleri çamaşır yıkanmaz.

- Yünlü giyecekler güneşe çıkarılır.

- Yeşil ot, dal veya çimen koparılmaz.

- Eve kuru çalı-çırpı götürülmez.

- Geç kalkılmaz, yoksa kişinin kısmetinin kaçacağına inanılır.

- Sabun ellenmez, çamaşır yıkanmaz. Sabun ellendiğinde eve sümüklüböcek vb. böceklerin geleceği, çamaşır yıkandığında, çamaşırların lekeleneceğine inanılır.

- Süpürge kullanılmaz; yoksa eve karıncaların gireceğine inanılır.

- Ekim yapılmaz; ekim yapılırsa o sene iyi ürün alınamayacağına inanılır.

- Gün doğmadan yazılan dilekler nehre veya suya atılırsa dileklerin kabul olacağına inanılır.

- Bugün salıncakta sallanılırsa hastalıklardan arınıldığına, günahların döküldüğüne inanılır.

- Akarsuya, dilekler bir kâğıda yazılarak bırakılır. İzmir ve çevresinde dilek kâğıtları Hıdrellez sabahı denize bırakılmaktadır.

- Nişanlı çiftler arasında karşılıklı hediyeler gönderilir.

- Hıdrellez günü evler ilaçlanmaz. Nasip süpürülür inancı ile bazı bölgeler de evler süpürülmez.

- Kuru baklagiller bir torba içinde bahçede ağaçlara asılır. Hıdır Baba'nın kamçısıyla bunlara dokunması ve bereket getirmesi dileği tutulur. Buna benzer biçimde ev, araba, çocuk ziynet eşyası resimleri de yapılarak bahçede çeşitli yerlere asılır.

- Hıdrellez günü, açların doyurulması, dargınların barıştırılması, üzüntülü olanların sevindirilmesine çalışılır.

- Hıdrellez günü kırlara gidildiğinde Hıdrellez azığını çalma âdeti yaygındır.

- Hıdrellez akşamı dağlara bakılır. Eğer parlak ışık görülürse orada para, hazine bulunduğuna inanılır.

- Hıdrellez günü gelen leylekler kirli olursa bolluk bereket olacağına inanılır.

- Hıdrellez günü beyaz kelebek görülürse şans ve kısmetin açık olacağına inanılır.

- Hıdrellez günü hayvanlara hastalık gelmesin diye ahır kapısında yakılan ateşten atlatılır.

- Hıdrellez günü komşunun temelinden odun alınıp, onun ateşiyle süt pişirilirse bereket olacağına inanılır. Bu sütle bereket için ayran dövülür.

- Evde evlenmemiş kız varsa kısmeti kapanmasın diye Hıdrellez günü dışarıya kül atılmaz, süpürge süpürülmez.

- Hıdrellez günü ateş üstünden atlayan yılan görmez, onu yılan sokmaz.

- Taş altına iplik bağlanır dilek tutulur.

Artun, Hızır'a yüklenen özellikleri 8 maddede sıralar (Artun, 2007):

1. Hızır zor durumda kalanların yardımına koşarak insanların dileklerini yerine getirir.

2. Kalbi temiz, iyiliksever insanlara yardım eder.

3. Uğradığı yerlere bolluk, bereket, zenginlik sunar.

4. Dertlere derman, hastalara şifa verir.

5. Bitkilerin yeşermesini, hayvanların üremesini, insanların kuvvetlenmesinin sağlar.

6. İnsanların şanslarının açılmasına yardım eder.

7. Uğur ve kısmet sembolüdür.

8. Mucize ve keramet sahibidir.

Artun, Hıdırellez'de yapılan uygulamaları 5 başlık altında toplar (Artun, 2007):

1. Kısmet ve Şans Talebine Yönelik İnanç ve Âdetler

2. Şifa ve Sağlık Talebine Yönelik İnanç ve Âdetler

3. Bereket, Bolluk ve Uğura Yönelik İnanç ve Âdetler:

4. Mal, Mülk ve Servet Talebine Yönelik İnanç ve Âdetler

5. Hıdrellez Günü Kaçınmalar ve İnanmalar

Sezen, Ukrayna'da yaşayan Gagavuz Türklerindeki halk takvimiyle ilgili yaptığı çalışmasında, Gagavuz Türk çevreleri ve Türkiye'de yaşamakta olan Hıdrellez pratiklerinden bazıları bir araya toplamıştır (Sezen, 2009). Bunlardan Gagavuz çevresinden derlenenlerin karşısına 'G', Türkiye'den derlenenlerin karşısına 'T' harfi konmuştur.

- Hıdrellez öncesi evler sıvanır, eşyaları ile birlikte bütün ev temizlenir (G, T).

- 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayın gecenin sabahında akarsudan nur aka, bu suda yıkananların o yılı sağlıklı geçireceklerine inanılır (T).

- Hıdırellez'den bir gün önce kapalı bir kova ile hiç kimseyle konuşmadan yakındaki çeşmeden su almaya gidilir ve etrafa bakınmadan geri dönülür (G).

- Evlenmek isteyen delikanlı, özel surette yapılmış tuzlu çöreği 5 Mayıs akşamı yiyerek gece uykusuna yatarsa rüyasında evleneceği kızı görü (T).

- Hıdrellez günü kiliseden alınan mumlar evde yakılırsa o yıl uğurlu geçer (G).

- Kısmetinin açılmasını isteyen genç kız veya delikanlı, Hıdrellez günü sabah namazından sonra kıbleye bakan yedi çeşmeden su içerse o yıl evlenir (T).

- Hıdrellez günü fakir olanların dışında herkes kurban keser (G).

- Hıdrellez günü isteyenler kurban keser (T).

- At yarışları düzenlenir, çeşitli oyunlar oynanır, törenler düzenlenir (G, T).

- Cadıların bu gün ortaya çıkıp ineklerin sütünü bereketsiz etmemeleri için avlulara darı saçılır. Cadılar darıyı temizlemekle uğraşacaklarından, kötülük yapmaya fırsat bulamazlar (G).

- Yağ ve ayran yapılan yayıklar (çalkanlar), Hıdrellez günü yeşil dal ve yapraklarla süslenirse o yıl yayıkta yapılan mahsul bereketli olur (T).

Gagavuzlarda Ederlez (Hıdrellez) gününde "Allahlık" kurbanı kesilir. Georgi adını taşıyanlar ise kuzu kurban ederler. Ancak kurban edilen hayvanın kanı ve kemiği mutlaka gömülür (Kuroğlu, 1996:267).

* * *

Erbain (M. 22 Aralık - 30 Ocak) zamanı için yaşlılar "*Soğuk tepeden iner*" ifadesini kullanır. Halk inançlarındaki demonlardan biri olan Koncolosların[5] bu zamanda ortaya çıktığına inanılır.

On İki Gün Arası (M. 31 Ocak - 15 Mart) zamanının kışın en soğuk zamanı olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu zamanla ilgili olarak şu deyiş vardır: "*Bu zaman öyle bir zamandır ki, aşırı soğuklardan komşu komşuya gidemez*".

Hamsin (M. 31 Ocak - 21 Mart) zamanında eskilerin ifadesiyle "*Soğuk yandan gelir*". Hamsin günleri, erbain (zemheri) kadar şiddetli soğuk olmasa da "Hamsin, ocakta tenceren donsun" sözü miras kalmıştır. Bundan başka "*Hamsinde taş taşa kuştu olur*" şeklinde bir deyiş de bulunmaktadır.

Güçük yedisinde (M. 20 Şubat) havaların kararsız oluşunu belirtmek amacıyla "*Ya kar yağar, kar küçük devenin kuyruğuna çıkar ya da sıcak olur, sıcaklık küçük iti solutur*" ve "*Deli güçük kudurdu*" şeklinde iki deyiş vardır.

Kocakarı soğuklarıyla ilgili (berdü'l-acûz), M. 11-18 Mart) ünlü bir anlatı vardır. Çok eski tarihlerde, köyün birinde oğlakları çok sevdiği için koyun yerine keçi besleyen bir nine yaşarmış. Her yaz yaylaya çıkan nine, bir sene zamanı gelmediği halde havaların ısınmasına aldanarak güçük ayının (şubat) sonunda yaylaya çıkar. Bir iki gün yaylada kalır ve havaların sıcak olması hoşuna gider. Bunun üzerine geçip gittiğini düşündüğü kış mevsimiyle alay eder. Kış, kendisiyle dalga geçen kadına öfkelenerek 4 gün, 4 gece kar yağdırıp tipi estirir (Güçük'ün son dört günü). Ancak nine ve oğlakları ölmeyince kış, mart ayından üç gün borç alır. Böylece 7 gün 7 gece fırtına estirir. Nine ve oğlakları soğuktan ölür.

Abril beşiyle ilgili (M. 18 Nisan) "*Korkma Zemheri kışından, kork Abril'ın beşinden, öküzü ayırır eşinden*" şeklinde bir deyiş vardır. Bu deyişle ilgili anlatı şöyledir: "*Bir zamanlar adamın biri, abrilin beşinde öküzlerini alıp çift sürmeğe*

[5] Yurdumuzun farklı bölgelerindeki yaygın bir inanışa göre kışın en soğuk günlerinde insanlara zarar veren bir varlıktır. Kendine has özellikler taşır. Zemherinin (kışın en soğuk zamanı, ocak) ilk on iki gününde sokaklarda dolaşır, rastladığına "Nereden geliyorsun? Nereye gidiyorsun? Adın ne?" diye sorarmış. Verilecek yanıtların içinde mutlaka "kara" sözcüğü olmalıymış (Kara Köy'den geliyorum, Karasu'ya gidiyorum, Adım Kara Hasan vb.). Aksi takdirde Karakoncolos elindeki kocaman tarakla vurarak karşısındakini öldürürmüş. Bu durumdan korunmak için kış günleri evlerdeki taraklar ortada bırakılmaz, saklanırmış. Bu yaratık kış yarısının cini diye de adlandırılır (Boratav, 1976:99).

*gitmiş. Sabah giderken hava iyiymiş, günlük güneşlikmiş. Öğleye doğru hava birden değişmiş. Yağmur, dolu, kar, fırtına, boran birbirine karışmış. Tarla köye biraz uzakmış. Öküzün biri o soğuğa dayanamamış ve ölmüş. İşte bu olay üzerine de bu söz söylenir olmuş. Bu günle ilgili bir başka anlatı da şudur: Bir çiftçinin iki öküzü vardır. Fırtına nedeniyle yemsiz kalırlar. Öküzün biri satılır ve parasıyla diğerine yiyecek alınır*". Abril Beşiyle ilgili bir başka efsane şöyledir: "*Vaktiyle bir köyde bir gayrimüslim ve bir Türk komşudurlar. Yılların birinde kış çok ağır geçer. Türk'ün koyunu, gayrimüslimin de otu çoktur. Türk koyunları kışın çok şiddetli olmasından dolayı dışarı çıkaramaz. Yiyecek de yoktur. Bakar ki koyunlar ölecek. Gidip gayrimüslimden ödünç ot ister. Gayrimüslim: "Kızını oğluma verirsen sana ot veririm" der. Türk, çaresiz kalır, düşünmek ve kızına sormak için birkaç gün zaman ister. Eve gelip durumu kızına anlatır. Kız abdest alıp: "Es vade yeli es, gâvuru Müslüman'dan kes" diye sabaha kadar Allah'a yalvarır. Sabah ılık bir rüzgâr esmeye başlar. Karlar erir ve otlar ortaya çıkar. Bu durumda kız, artık istemediği biriyle evlenmek zorunda kalmaz.*" (Demir, 2012a).

Mayıs Yedisi olarak bilinen gün, M. 20 Mayıs'ta Doğu Karadeniz'de "Çepni Bayramı" olarak da bilinir. Trabzon'da Çepni Türklerinin ağırlıklı olarak veya yer yer yurt tuttuğu Çarşıbaşı, Vakfıkebir, Beşikdüzü ve Şalpazarı yörelerinde bir bayram gibi kutlanmakta, pek çok şenlikler yapılmaktadır. Mayıs yedisi, Ordu'da (şehir merkezi) ve Giresun'da (Aksu çayının çevresi) bilinmekte olup kutlamalardaki uygulamalar umumiyetle birbirine çok benzemektedir (Demir, 2012a).

Şenlikler Ağasar ırmağının denize döküldüğü Beşikdüzü'nde yapılır. Yörede, köylerdeki oturanlar da dâhil, özellikle hastalar, kısmet arayan genç kızlar, çocuğu olmayan kadınlar, yürüyemeyen çocuklar bayramlık elbisesini giyer ve deniz kenarına iner. Yedi dalgaya ayak sokulur veya su ısınmışsa yedi dalganın altından geçilir. Isınmamışsa yedi dalganın üzerinden atlanır. Suyun insanda bulunan uğursuzlukları alıp götürdüğü, ağrı ve sızıların bu yedi dalgayla gittiği kabul edilmektedir. Özellikle hasta çocukların iyileşmesi için deniz kenarına getirilmesi yaygındır. Tekne ve kayıklarla denizde tur atılır, yedi derenin denize döküldüğü ağızlardan ve Deliklitaş isimli kayanın altından geçilir. Hastalıkların ve yılın bütün sıkıntılarının denize kaldığına inanılır. Hasta olanlar, ağrıyan yerlerini deniz suyu ile özellikle yıkarlar.

Ağrıların ve hastalıkların denizde kalacağına inanılır. Eskiden köylerden sığırların sürülüp deniz kenarına indirildiği ve deniz suyu ile yıkandır idi. Çocuğu olmayan bayanlar, özellikle Delikli taşın altından geçerler ve geçerken dua ederler. Akşam eve dönerken deniz suyu getirilir. Uğursuzluğu uzaklaştırması ve bereket getirmesi için bu su, eve ve tarlalara serpilir (Demir, 2012a).

Eyyam-ı bahurda (M. 14-21 Ağustos) denize girenlerin veya ıslak bedenle güneş altında duranların üzerinde mutlaka metal taşıması gerektiği, aksi durumda bedende lekelerin oluşacağına inanılır. Bu zamanla ilgili olarak "*Ağustosun sıcağı, sanki fırın ocağı*" şeklinde bir deyiş vardır. Bu zamanın sıcaklarının kemik kırıklarına iyi geldiğine, kırık kemiğe bu sıcakların vurması gerektiğine yönelik bir inanç da mevcuttur.

Selay Özcan, çalışmasında (Özcan, 2015) halk takvimi ve meteorolojisiyle ilgili atasözlerinin derli toplu bir listesini verir. Özcan, verdiği atasözlerini "Türk Atasözlerinde İklim ve Hava Olayları", "Türk Atasözlerinde Mevsimler ve Aylar", "Halk Takviminde İklim Etkisi İle İlgili Söylenmiş Atasözleri", "Türk Atasözlerinde İklimin Ekonomik Faaliyetlere Etkisi" başlıkları altında listeler.

Tablo 5. Halk takviminde iklim ve hava olaylarına bağlı atasözleri ve deyişler.

| **Karasal İklim Özellikleri** | |
|---|---|
| **1** | Baktın ki kar havası, eve gel kör olası. |
| **2** | Kar kuytuda, para pintide eğleşir. |
| **3** | Kar ne kadar çok yağsa yaza kalmaz. |
| **4** | Kar yağdığı gün tozar. |
| **5** | Kar yılı var yılı. |
| **6** | Mordirek geldi yakın, ağaçlar çiçeği sakın. |
| **7** | Tanrı, dağına göre kar verir. |
| **8** | Hakkın işine, dağın karına karışılmaz. |
| **9** | Yağmur yağsın da varsın kerpiççi ağlasın. |
| **10** | Onmadık yılın yağmuru harman vakti yağar. |
| **11** | Yağmurlar yağdı, yarıklar kapandı. |

| | |
|---|---|
| **12** | Kar yağdı ki ayaklarımız üşüye. |
| **13** | Kış uzun, kıyamet uzun. |
| **Ilıman Nemli (Akdeniz-Marmara) İklim** | |
| **14** | Bulutlar geçerken hava nemlenir. |
| **15** | Bulutlu havalar ıslak olur. |
| **16** | Dumanlı dağlar yağmursuz kalmaz. |
| **17** | Yağışlı havada çift olmaz. |
| **18** | Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak; cümlenin muradını verecek Hak. |
| **19** | Gece yağar, gündüz açar yıl düzgünlüğü; erkek söyler, kadın susar ev düzgünlüğü. |
| **20** | Güneşli havada şenlik olur. |
| **Yağışlı (Karadeniz) İklim** | |
| **21** | Lodosun gözü yaşlı olur. |
| **22** | Sabahleyin yağmur yağarsa gir yoluna, ikindiden sonra yağarsa gir doluna (yuvana). |
| **23** | Havayı yel, insanı sel azdırır. |
| **24** | Rüzgârın ardı yağış, şakanın ardı döğüş. |
| **25** | Kuraklıktan kıtlık olmaz, yağarlıktan kıtlık olur. |
| **26** | Doluyu yedim, yağmura perdem yok. |
| **27** | Kış havasına bakıp yola çıkma, yaz havasına bakıp yolundan kalma. |
| **Genel İklim ve Hava Olayları** | |
| **28** | Gök gürlemeden yağmur yağmaz. |
| **29** | Mısıra yağmur geliyor demişler, sapan birlik mi, demiş. |
| **30** | Abanın kadri yağmurda bilinir. |
| **31** | Gök gürlemeyince yer gülmez. |
| **32** | Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi. |
| **33** | Yağmurdan sonra ekilen darıdan, erinden sonra kalkan karıdan hayır gelmez. |
| **34** | Rüzgârlı havanın kuytusu, yağmurlu havanın uykusu. |
| **35** | Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın. |
| **36** | Rüzgâr esmeyince yaprak oynamaz (dal kıpırdamaz). |
| **37** | Her zaman gemicinin istediği rüzgâr esmez. |

| | |
|---|---|
| **38** | Lodos cehennemden, poyraz cennetten gelirmiş. |
| **39** | Estiği kadar yağsa dağı taşı sel alır. |
| **40** | Akşam bulutu kızarırsa eynine abayı al, sabah bulutu kızarırsa eline yabayı al. |
| **41** | Lodos eser yaz olur, poyraz eser kış olur. |
| **42** | Yağmur yağmadan çift olmaz. |
| **43** | Yağışlı havada çift olmaz. |
| **44** | Lodos yüze buz, kara köz gibi. |
| **45** | Güneş geri batarsa hava açar. |

Tablo 6. Halk takviminde mevsim ve aylarla ilgili atasözü ve deyişler.

| **Mevsimler** | |
|---|---|
| **1** | Zürafanın düşkünü, beyaz giyer kış günü. |
| **2** | Yaz yalan, kış gerçek. |
| **3** | Benzeye benzeye yaz, benzeye benzeye kış olur. |
| **4** | Bir çiçekle yaz olmaz (gelmez). |
| **5** | Bir dönüm güzlük on dönüm yazlığa bedeldir. |
| **6** | Getir bana Hıdırellez'i göstereyim sana yaz'ı. |
| **7** | İşini kış tut da yaz çıkarsa bahtına. |
| **8** | Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşıla. |
| **9** | Kış, kış gerek; yaz, yaz. |
| **10** | Üç elli, yaz belli. |
| **11** | Yazın araması, kışın taraması olmasa herkes besler mandayı. |
| **12** | Yazın başı pişenin kışın aşı pişer. |
| **13** | Yazın gölge hoş, kışın çuval boş. |
| **14** | Yazın harmana sıçan öküzün kışın yemlikte ağzına gelir. |
| **15** | Yazın yanmayan kışın ısınmaz. |
| **16** | Yazın yersen lokumu, kışın yersin bokumu. |
| **17** | Bir bulutla kış olmaz. |
| **18** | Dağ başına kış gelir, insanın başına iş gelir. |
| **19** | İt kışı geçirir, ama gel derisinden sor. |

| | |
|---|---|
| **20** | Kalendere kış geliyor demişler, titremeye hazırım demiş. |
| **21** | Kıbleden geldi kışımız, Allah'a kaldı işimiz. |
| **22** | Kış kışlığını, kuş kuşluğunu gösterir. |
| **23** | Sabahın kızıllığı akşamı kış eder; akşamın kızıllığı sabahı güz eder. |
| **24** | Gurkun cücüğü güzün sayılır. |
| **25** | Yaz cennetin, kış cehennemin nişanesidir. |
| **26** | Yaz gününün yağışı, iki sevgilinin döğüşüne benzer. |
| **27** | Kışın koca öküze bakmazsan, yazın derisini yüzersin. |
| **Aylar** | |
| **28** | Ağustosta beyni kanayanın zemheride kazanı kaynar. |
| **29** | Ağustosta gölge kovan, zemheride karnın ovar. |
| **30** | Ağustosta yatanı, zemheride büğelek tutar. |
| **31** | Ağustosun yarısı yaz, yarısı kıştır. |
| **32** | Ağustosun on beşinden sonra ere kaftan, ata çul. |
| **33** | Hamsin zemheride kemsin. |
| **34** | Onmadık yılın yağmuru harman vakti yağar. |
| **35** | Kasım yüz elli, yaz belli. |
| **36** | Kasım yüz, gerisi düz. |
| **37** | Kasımdan on gün evvel ek, on gün sonra ekme. |
| **38** | Zemheride kar yağmadan kan yağması iyi. |
| **39** | Zemheride yağmur yağacağına yılan yağsın. |
| **40** | Zemheride yoğurt isteyen cebinde bir inek taşır. |
| **41** | Zemheride sür de çalı ile sür. |
| **42** | Yazın gölge çeviren zemheride tırıs gider. |
| **43** | Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır. |
| **44** | Mart yağar nisan övünür, nisan yağar insan övünür. |
| **45** | Mart ayı, dert ayı. |
| **46** | Mart ayların çingenesidir. |
| **47** | Mart çıkmadıkça dert çıkmaz. |
| **48** | Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda. |

| | |
|---|---|
| **49** | Mart kuruluk, nisan yağmurluk. |
| **50** | Mart martladı, tavuk yumurtladı. |
| **51** | Martta sürmez, eylülde ekmezsen sabanı bırak. |
| **52** | Martta tezek kuruya, nisanda seller yürüye. |
| **53** | Martta yağmasın, nisanda dinmesin. |
| **54** | Martta yağmaz, nisanda dinmezse sabanlar altın olur. |
| **55** | Karakışta karlar, martta yağmaz, nisanda durmazsa değme çiftçinin keyfine. |
| **56** | Mart martlığını gösterir, koca öküzün boynuzunu karlatır. |
| **57** | Mart içeri, pire dışarı. |
| **58** | Nisan yağmuru altın araba, gümüş tekerlek. |
| **59** | Yılın eksiğini nisan getirir, nisanın eksiğini yıl getirmez. |
| **60** | Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden. |
| **61** | April apışır, budak yere yapışır. |
| **62** | Nisan ağlar, mayıs gülerse çiftçi sevinir. |
| **63** | Şubatın sonundan, martın onundan kork. |
| **64** | Gücük ya iti soldururum, ya devenin kuyruğuna çıkarım demiş. |
| **65** | Gücük az, mart yaz. |
| **66** | Samanın iyisini marta koy, marta koymazsan koca öküzün derisini avlaya artakoy. |
| **67** | Gücük güç üzer, mart gön yüzer. |
| **68** | Kürkü orak vaktinde, orajı kürk vaktinde. |

Tablo 7. Halk takviminde iklimle ilgili atasözü ve deyişler.

| | |
|---|---|
| **1** | Dut yaprağı açtı, soyun; döktü, giyin. |
| **2** | İncir yaprağı deve tabanı kadar olmayınca yaz gelmez. |
| **3** | Getir bana Hıdırellez'i, göstereyim sana yazı. |
| **4** | Kasım yüz elli, yaz belli. |
| **5** | Karakışta karlar, martta yağmaz, nisanda durmazsa değme çiftçinin keyfine. |
| **6** | Geldik yüze, çıktık güze. |
| **7** | Ağustosun yarısı yaz yarısı kıştır. |

| | |
|---|---|
| **8** | Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda. |
| **9** | Mart kuruluk, nisan yağmurluk. |
| **10** | Şubatın sonundan, martın onundan kork. |
| **11** | Martta sürmez, eylülde ekmezsen sabanı bırak. |
| **12** | Yılın eksiğini nisan getirir, nisanın eksiğini yıl getirmez. |
| **13** | Ağustosun on beşinden sonra ere kaftan, ata çul. |
| **14** | Zemheride sür de çalı ile sür. |
| **15** | Kasımdan on gün önce ek, on gün sonra ekme. |
| **16** | Kasım yüz, gerisi düz. |
| **17** | Kar yılı, var yılı. |
| **18** | Mart dokuzu, dokuzun dokuzu, o da olmazsa otuzu. |
| **19** | Gücük az, mart yaz. |
| **20** | Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden. |
| **21** | Kavak yaprağını tepeden dökerse kış çok olur. |
| **22** | Üç elli, yaz belli. |
| **23** | Hamsin, zemheriden kemsin. |
| **24** | Kürkü orak vaktinde, orağı kürk vaktinde. |

Tablo 8. Halk takviminde ekonomiyle ilgili atasözü ve deyişler.

| | |
|---|---|
| **1** | Yazın başı pişenin kışın aşı pişer. |
| **2** | Rüzgâr eserken harmanı savur |
| **3** | Yazın gölge hoş, kışın çuval boş. |
| **4** | Ekim on, git tarlaya kon. |
| **5** | Ağustosta yatanı zemheride büvelek tutar. |
| **6** | Martta yağmaz, nisanda dinmezse sabanlar altın olur. |
| **7** | Nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç (tahıl yığını) olur. |
| **8** | Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak; cümlenin muradını verecek Hak. |
| **9** | Onmadık yılın yağmuru harman vakti yağar. |
| **10** | Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın. |
| **11** | Kışın koca öküze bakmazsan yazın derisini yüzersin. |

| | |
|---|---|
| **12** | Yağmur yağsın da varsın kerpiççi ağlasın. |
| **13** | Mart martladı, tavuk yumurtladı. |
| **14** | Gurkun cücüğü güzün sayılır. |
| **15** | Her zaman gemicinin istediği rüzgâr esmez. |
| **16** | Kuraklıktan kıtlık olmaz, yağarlıktan kıtlık olur. |

Halk meteorolojisinde büyü temelli inanç ve uygulamalar oldukça çoktur. Bunlar genellikle istenmeyen bir yağmur veya dolu yağışının kesilmesi, durdurulması veya yağmur yağmasını sağlamaya yönelik olarak karşımıza çıkar. Bunlarla ilgili inanış ve uygulamalardan bazıları şöyledir (Sezen, 2009):

- Güneşli havada yağmur yağarsa kurt doğuruyor demektir (T).

- Zararlı yağmuru kesmek için çamurdan yoğrularak yapılan kurbağa, kıbleye bakan bir duvarın deliğine konursa yağmur kesilir (T).

- Çamurdan fare yapılıp ateş yanında kurutulursa yağmur kesilir (T).

- Ay doğarken donuk görünürse yağmur yağar (T).

- Uzunca bir iplik üzerine kırk kelin adı söylenerek düğüm vurulursa yağmur kesilir (T).

- İlk düşen dolu tanelerinden birini, anasının ilk çocuğu olan birisi alıp koynuna koyarsa dolu kesilir (T).

- Pek sıcak aylarda yağmur yağsın diye çamurdan "Germanço" adı verilen çocuk maketi yapılır, süslenir, çiçekler konulur. Sonra çocuklar bir bahçede, bir derenin yanında, cenaze töreni düzenler. Yağmur yağsın diye dualar edilir. Tıpkı bir cenaze gibi ağıtlar yakılarak suya atılır. Çocuklar bir ağızdan:

"Germanço, germanço getir bize bir kara bulut
Yağmurcuk getir
Olsun bereket
Sağlık olsun", diye yalvarırlar (G).

- Hetirceğin[6] üzerine tuz serpilerek kapının önüne atılırsa dolu kesilir (T).

- Miras olarak intikal eden bir bakır kap dışarıya konulursa dolu kesilir (T).

- Sacayağına tuz dökülüp dışarı atılırsa dolu kesilir (T).

- Ezan okunursa dolu kesilir (T).

- Kışın meyveler vakitsiz çiçek açarsa o yıl ölüm çok olur.

Bunlardan başka, doluyu durdurmak için pencereden dışarı demir makas veya bıçak atılması da bir başka örnek. Yağmuru veya doluyu durdurmak için dışarıya demir makas, bıçak veya sacayağı gibi demir nesnelerin atılması, demir kültüyle ilişkili bir inanma ve uygulama olarak karşımıza çıkar. Geleneksel kültürde ve halk inançlarında temel unsurlardan olan su ve ateş dişil, demir erildir. Demir kültü, dişil ateş hâkimiyetindeki anasoylu düzenden, demir hâkimiyetindeki babasoylu düzene geçiş açısından sosyokültürel dönüşümle ilişkili bir kült olarak öne çıkar. Araç kullanan insanın (Homo Faber) demir madenini işlemeğe başlayarak özellikle kas gücüne dayanan ve savaşa yarayan mızrak, çıda, kılıç gibi silahlar yapması, erkeklerin toplumda ön plana çıkmasının, saygınlığının artmasının, kadına üstün olmasının yolunu açmıştır. Yeni düzenin yerleşmesi için eskiyi bir ölçüde yıkması gerektiğinden dolayı, babasoylu demir kültü de yerleşirken anasoylu ateş kültü ile çatışarak ve onu kimi yerlerde olumsuzlayarak bir yerleşme süreci izlemiştir. Örneğin ateşle ilgili bir demon olan Al Karısı, kutsal Umay Ana'nın bu sosyokültürel dönüşüm sonrasında büründüğü yeni varlıktır. Bu durum son derece dikkat çekici ve çarpıcıdır. Umay Ana gibi Türk kültürü ve inançlarında son derece yüksek bir konumda olan kutsal bir varlık, bir demona dönüşmüştür. Bu sosyokültürel dönüşümün arkasında toplumsal cinsiyetle ilgili kültür yatmaktadır. Al Karısı'nın çarpmasına "albastı", "al basması" gibi adlar verilmektedir. Buradaki al sözcüğü dişil ateşe gönderme yapmaktadır. Albastıdan korunmak için kılıç, bıçak, makas gibi demir nesneler, bir erkeğe ait giysi vb. araçlar veya araç parçaları kullanılır. Al Karısı'yla ilgili anlatılarda, memoratlarda bu varlığın fizikî formuyla ilgili olarak, memelerinin çok uzun olduğu ve onları atkı gibi omzundan geri attığı anlatılır. Bu demonu etkisiz hâle getirebilmenin yolu olarak,

[6] Hetircek: Yemek pişirilirken tandırın üzerine konulan demir.

demir bir iğnenin bu demonun omuzlarına kadar uzanan memesine saplanmasıyla mümkün olduğunu bilmekteyiz. Burada eril demirin olumlu, dişil ateşin olumsuz olarak kodlanmıştır. Bu saplamadan sonra Al Karısı, onu etkisiz hâle getiren kişinin kölesi olur ve ev işlerinde çalıştırılır. Burada da toplumsal cinsiyet rollerinin işlenişi, kadının kapalı mekâna ait olması ve o mekânın gerektirdiği işleri yapmakla görevlendirilmesiyle ilgili iletiler yatmaktadır.

Ergenekon anlatısında kurtuluş, demir dağı eriten demirci sayesinde olmuştur. Bu anlatıya tarihsel bakış açısıyla değil de olması gerektiği gibi halkbilimsel bakış açısıyla baktığımızda karşımıza demirin ve onun simgelediği babasoyluluğun, savaşın, gücün, bahadırlığın toplum için önemi ve bunlara bağlı sosyal dönüşümün vurgulandığını görürüz.

Demirin eril yanından başka koruyucu işlevi de vardır. Tepegöz boyunda Basat (farklı varyantlarda Masat), demirle korunmuştur (Ergin, 2014). Yine aynı şekilde demir, kötü ruhları kovan ve öldüren bir araçtır. Kara kışlarda yaşlı kadın görünümüne bürünen tutsak Al Karısı, özgürlüğüne kavuşabilmek için yolda gördüğü bir çocuktan kendisini tutsak eden demir iğneyi çıkarmasını ister. Eğer çocuk bilmeyip de yardım amacıyla o iğneyi çıkarırsa tutsak Al Karısı özgür olur. Burada demirin kötüyü etkisizleştirme işlevi görünür.

Demir, kalıcı ve sabit niteliktedir. Dilimizdeki "demirbaş" sözcüğü bu niteliğin yansımasıdır. Halk inançlarında ise evrenin ortasında olduğuna ve her şeyin kendi çevresinde döndüğüne inanılan yıldızın adının Demir Kazık olması da bu durumun bir başka alandaki örneğidir.

Demir, geçiş törenlerinde eskiyi silip yeniyi koymakta kullanılır. Saka-Yakut Türklerinde şamanlarla ilgili anlatılan bir efsanede şaman adayı, esrime (trans) halindeyken yeraltında demir bir beşik içinde yaşlı bir kadından süt emer ve bu sayede hayatta kalır. Daha sonra şamanlığı öğrenir ve uyanır. Batı Anadolu'daki efelerde ise defne ağacına kama saplanıp tılsımlı sözler söylenerek ağaç çevresinde dönülür. Her dönüşte eskiye ait şeyler kaybolur. Yeni bir başlangıç, efe olarak yeniden doğuş, böylece sağlanır.

Demirin yasaklama ve cezalandırma işlevi de vardır. Dîvânü Lügâti't-Türk'te verilen ve günümüzde de oldukça ünlenmiş bilgiye göre ant içilirken kılıç yere konur ve "*Kök girsin, kızıl çıksın*" sözü söylenerek ant içilir. Yani, sözümde durmazsam bu kılıç bana temiz (gök) girsin, kanıma bunalıp kızıl çıksın, demektir. Bir başka örnek de Eyrek ve Seyrek'te karşımıza çıkar. Karı koca yatarken, bir nedenden dolayı cinsel birlikteliği engellemek için aralarına kılıç koyarlar.

Demirin doğa olaylarının olağan seyrine müdahale yönündeki büyülük işlevi, yağmur ve dolu yağışını durdurmak ve bu yağışlarla oluşan kaosu kozmosa çevirmektir. Dolu yağdığında evden dışarı makas, bıçak gibi demir bir nesnenin atılmasıyla ilgili halk inançları pek çoktur. Yukarıdaki örnekte demir sacayağına tuz serpildiği belirtilmiştir. Buradaki tuz, meniyi simgelemekte, dolayısıyla erilliğe yapılan bir başka vurguyu göstermektedir.

Halk takvimine geleneksel yönden yakın olan 12 Hayvanlı Takvimle ilgili anlatılan en ünlü efsane, yıl adlarında farenin ilk sırada olmasını açıklayan efsanedir. On iki yıllık döngüyü kullanan Buryatlar, döngünün ilk yılının aslında deve yılı olacakken, devenin bu şerefi fareye kaptırmış olduğunu şu takvim mitiyle açıklarlar: Deve ve fare, döngünün ilk yılına içlerinden kimin adı verileceği konusunda birbirleriyle uzun bir münakaşaya girerler ve en sonunda doğan güneşin ışığını ilk kim görürse yıla onun adının verilmesini kararlaştırırlar. Deve bir yere oturur ve doğu ufkunu gözlemeye başlar. Fare, devenin üzerine tırmanır ve batıya doğru bakmaya başlar. Gün doğumuna yakın daha deve güneşin ışıklarını görmeden, fare daha yüksekte olduğundan, batıdaki dağların üzerine vuran ışınları görür görmez yarışmayı kazanarak döngünün ilk yılına adını verir. Bu konuda "Deve kendine çok güvendiği için bir yılı kaybetti" sözü, Buryatlar arasında yaygın bir deyim olarak kullanılmaktadır (Harva, 2014: 165-166).

12 Hayvanlı Türk takvimiyle ilgili DLT'de anlatılan köken miti şöyledir: "Türk hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce geçmiş olan bir savaşı öğrenmek istemiş, o savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar. Onun üzerine bu iş için hakan, ulusu ile müşavere yapar ve kurultayda "Biz bu tarihte nasıl yanıldıksa bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır. Öyleyse biz, şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınca her yıla bir ad koyalım; sayılarımızı bu yılların geçmesiyle anlayalım. Bu aramızda

unutulmaz bir andaç olarak kalsın." der. Ulus, hakanın önerisini onaylar. Bunun üzerine hakan ava çıkar. "Yaban hayvanları Ilısu'ya doğru sürünsünler" diye buyruk verir. Bu, büyük bir ırmaktır. Halk, bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer; bu hayvanlardan avlar. Birtakım hayvanlar suya atılırlar; on ikisi suyu geçer. Her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak konur (Atalay, 1986: 344-347). On İki Hayvanlı Türk Takvimi böyle ortaya çıkmıştır. Bu takvimde yılın başlangıcı 21 Mart, Yenigün, yani Nevruz'dur (Atalay, 1986: 347).

Halk takviminde günlerin uğuruyla ilgili inanmalar da vardır. Veren (Veren, 2010), M.Ö. 8. yüzyıl, 13. yüzyıl ve 17. yüzyıla dayanan 3 ayrı belgeyi aktarmıştır.

Karakuş, iklime bağlı atasözlerini derlediği makalesinde (Karakuş, 2004) "*Aylara ve Mevsimlere Göre Söylenmiş Atasözleri*" başlığı altında 43, "*İklim Elemanları İle İlgili Söylenmiş Atasözleri*" başlığı altında 41 atasözü tespit etmiş ve bunları incelemiştir.

## 2.7. HALK METEOROLOJİSİ

Hayvan, bitki, böcek gibi canlıların alışılmışın dışındaki hareketleri, gökcisimlerinin farklı görünüşleri, tabiat olayları, insanların hayatları hakkında bazı belirlemeler yapmalarına ve kendilerine çıkarımlarda bulunmalarına yardımcı olmuşlardır. Geçmişte, insanların hayatları ve onların hayatta kalmaları doğrudan çevreyle ilgili şartlara ve bu şartlar ile canlılarda görülen davranış değişikliklerine bağlıydı. Bu tür değişikleri gözlemleyen insanoğlu hava ve iklim tahminlerinde bulunmaya başladı ve zamanla bu gözlemlerini ve sonucundaki tahminlerini zenginleştirdi. Nedelcheva ve Doğan, bir bilim dalı olarak gördükleri halk meteorolojisinin halk psikolojisi ve tarımsal meteoroloji ile ilgisi olduğunu vurgularlar. Halk meteorolojisi folklorla olduğu kadar genel etnografik araştırmalarla da bağlantılıdır, psiografi[7]ye göre de kendi karakteristiğine sahiptir (Biray, 2013).

Halk takviminde 9 Mart, resmî takvimde 21 Mart günü ve izleyen günlerin durumuna göre yıllık hava tahmini yapılmaktadır. Buna göre 9 Mart (21 Mart) günü

[7] Psiografi: Dünya yüzeyini inceleyen bilim dalı.

hava nasılsa, mart ayı genelinde de havanın öyle geçeceğine inanılır. 9 Mart gününü izleyen her bir gün, mart ayından sonraki her bir ayı temsil eder. Yani 10 Mart, nisan ayını; 11 Mart, mayıs ayını; 12 Mart, haziran ayını temsil eder. Bu günlerde hava nasılsa, temsil ettiği ayda havanın aynı veya benzer olacağına inanılır. Eğer günün yarısı iyi, yarısı kötü geçerse, temsil ettiği ayın da aynı şekilde yarısının iyi, yarısının kötü geçeceğine inanılır. Son üç ay, yani aralık, ocak ve şubat ayları zaten soğuk geçtiği için bu üç ay sayılmaz. İşte bu şekilde yıllık hava tahmini, öngörüsü yapılmış olur.

Aynı bunun gibi, Kazak Türklerinde her yılın 12 ayındaki tabiat değişiklikleri ile bağlantılı olarak halk arasında kalıplaşmış tahminler ve bu tahminlerle ilgili adlandırmalara amal denir. Bir yıl boyunca insanı etkileyen sıcağı da soğuğu da, kar ile yağmuru, yel ile fırtınayı da halk, amal sözüyle adlandırır. Dolayısıyla bu sözcük yılın her dönemindeki tabiat olaylarının geçici, bazen ani, ama kısa süreli olan değişimini, şeklini ve türünü ifade eder. Amal, nevruz ayında başlar. Özellikle hayvancılıkla uğraşanlar "togıs esebi"ni (dokuz hesabı) bilmek durumundadır. Togıs esebi, Ülker ile Ay'ın bir gün gökyüzünde tam karşılıklı olarak bulunması hesabından yola çıkılarak yapılır. Bir togıs tahminen mayıs ayının 17. gününe rast gelir. Daha sonra üç togıs, beş togıs, yedi togıs, dokuz togıs şeklinde devam eder, gider (Biray, 2013).

Mayıs Yedisi (M. 20 Mayıs), sayılı fırtınalardandır. Mayıs yedisi bulutlu veya yağışlı geçerse yaz mevsiminin iyi geçeceğine ve bolluk olacağına inanılır. Mayıs yedisi çok sıcak geçerse yaz mevsiminin kurak geçeceğine ve kıtlık olacağına inanılır.

Vade Yeli, diğer adıyla bade yel zamanı (M. 3-6 Mart) güneyden (kıble) eser. Bu rüzgârı poyraz karşılarsa 40 gün kış, gündoğusu karşılarsa hastalık, karayel karşılarsa bolluk olacağı söylenir. Bu zamanla ilgili "*Deniz, kıbleyi basarsa bolluk olur, yaz boyu çipintili (yağışlı) gider. Kıble, denizi basarsa kurak gider, kıtlık olur*" şeklinde bir öngörü vardır.

Türk dünyasında her konuda olduğu gibi halk takvimi konusunda da büyük ortaklıklar vardır. Kazak Türkleri son yüzyıla kadar göçer olarak hayvancılığa dayalı ekonomik bir hayat yaşamıştır. Onlar arasında kullanılan bu tür geleneksel kültür

ürünü olan söz varlığına bakıldığında hayvanları gözlemlemeye dayalı olan hava tahminleriyle ilgili kelime, deyim ve atasözünün daha fazla olduğu görülmektedir. Bitkilerden ziyade hayvanlarla ilgili söz varlığının bugüne kadar ulaşması, Kazak Türklerinin hayat tarzları ile ilgilidir. Bugün de kısmen devam eden göçer hayat tarzı, uçsuz bucaksız bozkırlardaki hayat, onların genellikle hayvanlarla iç içe yaşamaları hava tahminlerinde insanların en yakınındaki hayvanların gözlemlenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Kısacası, bitkilerle ilgili deyim, atasözleri ve kelimelerin az olmasında temel geçim kaynağının hayvancılığa dayalı olması etkili olmuştur. Hayvanlar, değişen veya değişecek hava durumunu önceden içgüdüsel olarak algılayabilmekte ve bundan etkilenerek farklı şekillerde tepkiler göstermektedirler. Böylece insanoğlu, hayvanları gözlemleyerek tabiattaki hava değişikliklerini önceden öğrenip hava tahmininde bulunabilmiştir (Demirkaya 2013: 177-179).

Tabiatla iç içe yaşayan toplumlarda, hayat tarzı, yaşanılan bölge/mekân ve oradaki hava şartları ile doğrudan bağlantılıdır. Bu, o toplumu sosyal yönden etkilediği gibi düşünce hayatı yönünden de etkilemekte (Demirkaya, 2013:174), halk, bu etkileşim sonrasında tabiat olayları ile ilgili tahminleri asırlar boyunca kendi tahayyül ettiği sözlerden oluşturduğu ifadelerle kullanmaktadır. Hava ve iklim tahminleri de bunlardan biridir. En kötü hava şartlarında bile istediğini yapan, yolunu bulan ve hayvanını otlatan Türk insanı, göçer yaşadığı zamanlardan itibaren iç içe olduğu tabiatı o kadar iyi tanımış ve gözlemlemiştir ki, seçtiği ifadelerde de bunu görmek mümkündür. Ay veya güneşle ilgili çeşitli değişiklikleri aklında tutarak hava durumu tahmininde bulunmak, halkın astronomi ve meteoroloji ile ilgili tecrübesinin en güçlü yönlerinden biridir (Biray, 2013).

Kazak Türklerinde halk arasında gökyüzü ile yerde olan olayları iyi gözlemleyen ve tahmin edebilen yetenekli insanlar olmuştur. Onlar, bulutlara, canlıların hareketlerine, karakterine bakarak hava durumunu tahmin etmiş ve halka anlatmışlar, onlara bilgi vermişlerdir. Bu tahminler sayesinde halk büyük olaylardan korunmayı ve sağ salim kurtulmayı başarmıştır. Bu tür insanlara Kazak Türkleri arasında juldızşı (yıldızcı) veya esepşi (hesapçı) adı verilir (Biray, 2013). Türkiye'de de halk takvimi adlandırmalarında eski hesap, baba hesabı, ana hesabı, çoban hesabı, sayılı hesap gibi sözcüklerin kullanımı, Kazak Türkleriyle olan kültürel ortaklığı göstermektedir.

Kazak Türklerinde doksan günlük üç ay, "üş togıs (üç dokuz)" terimi ile açıklanır. Bu dönemde jedi, dälüv, üt (aralık, ocak, şubat) ayları yer alır (Biray, 2013). Türkiye'de de Kasım Devresi içinde "üç dokuzlar" adlı özel bir zaman kümesi vardır. Bu da Türkiye ile Kazakistan Türklerinin halk kültüründeki bir başka ortaklık olarak karşımıza çıkar.

### 2.7.1. Kış (Kasım Devresi) İle İlgili Halk Meteorolojisi

Kış, 99 gün sürer. Buna "99 hesap" adı verilir. Karakışın 1'inden başlamak üzere 99 gün sayılır ve 99 hesap bitince "*dağ başı tandır başı*" olur. Yani dağ başı, tandır başı gibi sıcak olur; dışarıda kalan ölmez. Karakışın başlangıcı olan 14 Aralık gününe 99 gün eklenirse, bu süre 21 Mart'a; yani Mart Dokuzuna isabet eder. Zaten 21 Mart'tan sonraki günlerde kışın etkisi geçmektedir. Kış, Abril Beşinden sonra tehlikeli olmaktan çıkar. Mayıs ayının başlangıcı ile bitişi arasındaki bir tarihte sona erer. "*Urumun kışı, ya mayısın sonu, ya mayısın başı*" denilerek, gerçek anlamda kışın mayıs ayı içinde sona ereceği belirtilir. "*Ver hıdrellezi, vereyim yazı*" şeklindeki deyim, bu fikri destekler.

Koç katımında, koç ilk olarak kara koyuna sağerdirse (ilişirse) o yıl kış az olur. Kara koyun, ortalığın kara olmasına; yani karın az olmasına işarettir. Koç eğer ak koyuna sağerdirse o yıl kış uzun geçer. Ak koyun yoğun kar yağışına işarettir.

Güz mevsimi erken gelir, rüzgâr çok eserse o yıl kış uzun sürer.

Güzün yağmur çok yağarsa kış uzun geçer.

Ağaçlar yapraklarını erken dökerse kış çok olur.

Kavağın yaprağı tepeden dökülürse kış uzun, etekten dökülürse kısa olur.

Irmak ve dere kenarları çok yosun bağlarsa kış erken gelir.

Koç ayında soğuk çok olursa o yıl kış uzun ve sert geçecek demektir.

Koç ayında davar sık yatarsa kış uzun ve sert geçecek, seyrek yatarsa hafif geçecek demektir.

Üçüncü cemrenin düştüğü gün hava soğuk olursa kış uzun sürer.

Şubat sonunda karayel eserse, kış mevsimi uzar.

Kork abrulun beşinden, öküzü ayırır eşinden; korkma zemherinin kışından.

Ağyelin ardı kış, şakanın ardı döğüş.

Pelit ağacının kozağı çok olursa kış çok olur.

Zemheride (ocak ayında) havalar sıcak olursa o yıl kıtlık olacak demektir.

Töngel ve pelit kozağı çok olursa o yıl kış çok olur.

Karakış ve zemheri aylarında gök gürlerse kış bölünür.

Ayva bol olursa kış çetin geçer.

Karakış karadan, zemheri aradan, gücük az, mart yaz.

Zemheride (ocak) havalar sıcak olursa o yıl kıtlık olacak demektir (T, G) (Sezen, 2009).

### 2.7.2. Yaz (Hızır Devresi) İle İlgili Halk Meteorolojisi

Bir kuşum var ötmeyişin (ötmeyince), bir otum var bitmeyişin (bitmeyince) gelmem" dermiş. Buradaki kuş körbağ kuşu (baykuş) yahut ibibik; ot ise, üzerliktir. Çünkü üzerlik otu geç yeşerir.

İstersen yazı, bekle Hıdırellez'i.

Ağustosta yatanı, zemheride büvelek tutar.

Yazın ceketini al da kışın ister al, ister alma.

Yaz kırağısı çorağa, güz kırağısı kurağa delalettir.

### 2.7.3. Yağışla İlgili Halk Meteorolojisi

Göllerde kurbağaların topluca bağırması, yağmura işarettir.

Arıların peteğe geri dönüşleri hızlanırsa yağmur yağar.

Bulutlar kuzeye doğru hızla hareket ederse yağmur yağar.

Bulutların batıdan doğuya hareket etmesi yağmura işarettir. Hareket doğudan batıya olursa hava açar.

Serçe kuşları yere fazla çökerse yağmur yağar.

Hayvanların büvelek tarafından fazlaca kovalanması yağmurun yağmasına işarettir.

Akşam bulut kızarırsa havayı hoş bil; sabah bulutu kızarırsa sırtını yaş bil. Yani akşamdan bulut kızarırsa yarın havanın açacağına, sabahleyin bulut kızarırsa o gün yağmur yağacağına işarettir.

Mart kumluk, nisan yağmurluk.

Ay doğarken donuk görünürse yağmur yağar.

Dere özlerine (vadileri) parça parça duman çökerse yağış olur.

Songüzün (kasım) 15'inden sonra deniz üstünde öğleden sonra gökkuşağı çıkarsa kar çok yağar; kar yüksekliği fazla olur.

Zemheri ayında yağmur yağacağına katran yağsa daha iyidir.

Keçiler kuyruk kaldırırsa yağmur yağar.

Koyunlar yüzü kıbleye dönüp yatarsa yağmur yağar.

Öğleden önce hava bulutla kaplanıp kararırsa, arasından güneş ışığı inerse (alamuk) ve batıdan ebemkuşağı (gökkuşağı) çıkarsa hava bir süre yağmurlu gider. Yedi gün yağar veya yedi gün sonra yağar. Eğer ebemkuşağı doğudan çıkarsa kuraklık olur.

### 2.7.4. Ekim Dikim İle İlgili Halk Meteorolojisi

Tohumun tarlaya atılması için üç kez yağmur yağması beklenir. Sonra toprak elde sıkılır. Eğer sıkılan toprak yapışırsa ekin ekilir. Buna halk dilinde ekin derosu denir.

Elik öğürdüğünde ekin ekmeye başlanır.

Aralıkta değil, aralık bulursan ek.

Ağustosta tohum ekilmez, geveze karı kahrı çekilmez.

Ya herk et ya terk et.

Kasımdan on gün evvel ek, on gün sonra çek.

Güzün ekilen tohum dört el atılır; üçü biter, biri çürür. Yazın ekilen tohum üç el atılır; biri çürür, ikisi biter.

Bakla, bezelye vb. ayın eskisinde (dolunayda) ekilir. Ürün verimi iyi olur ve iyi pişer. Ayın yenisinde (hilal) ekilirse iyi ürün vermez ve pişmez.

Kuzey yarı küredeki halkların hemen hepsi, çok eski dönemlerden beri "Büyük Ayı" yıldız kümesinin yerine bakarak, geceleri zamanının akışını hesaplayabiliyorlardı. Doğu Asya'da Büyük Ayı ile mevsimler arasında bağ kurulmuştu. "Büyük Ayı'nın kuyruğu doğuyu gösteriyorsa yeryüzüne ilkbahar, güneyi gösteriyorsa yaz, batıyı gösteriyorsa güz, kuzeyi gösteriyorsa kış mevsiminin gelmiş olduğunu anlıyorlardı. Buna dayanarak mevsim değişim zamanlarını da tahmin edebiliyorlardı. Büyük Ayı'ya "geyik" adını veren Ostyaklar, geyik ufalırsa, yani Büyük Ayı'nın yıldızları birbirlerine yaklaşırsa nehirler donar, geyik büyürse ısınmaya başlar demekti. Aynı inanış, Turuhansk bölgesi halkalrında da vardı (Harva, 2014: 143-144).

# SONUÇLAR

Yukarıdaki verilerin ışığında takvimin onu kullanan bir halk için birçok alanda kendini gösteren yüksek önem derecesi, tüm Türk yurtları arasında halk takvimi bağlamında birçok ortaklığın ve benzerliğin olduğu, zamanın ve dolayısıyla takvimin yaşamın her köşesinde kendini gösterdiği ve kendine yer bulmadığı bir alanın neredeyse bulunmadığı ortaya konmuştur. Takvimin toplumsal uygulamalardan halk inançlarına, geleceği bilmeye ve doğanın olağan seyrini etkilemeye yönelik büyülük uygulamalardan giyinme ve barınma pratiklerine kadar birçok alanda etkin bir kültür aracı olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla böyle önemli bir kültür aracı üzerinde tespit ettiğimiz birtakım kusurları gidermek ve bunu yaparken resmî takvim üzerine halk takvimini entegre ederek yeni bir takvim ortaya koymak, üzerinde düşünmeye değer bir iş olduğu kanısındayız. Kusurları giderilmiş halk takviminin resmî ve uluslararası Gregoryen takvim ile entegresinin her açıdan faydalı bir iş olacağı, çalışmada geçen veriler doğrultusunda kendini kanıtladığını düşünmekteyiz. Böyle bir eylemin aynı zamanda köylü, çiftçi, kentli arasında uluslaşma bağlamında faydalı bir kaynaşma ve bütünleşme sağlayacağı da ortadadır. Bugün eskisi kadar günlük yaşam içinde karşımıza çıkmasa, kullanılmasa ve genç kuşaklarca pek bilinmese bile halk takvimleri hâlâ canlı bir gelenektir. Dolayısıyla eski kuşak ile yeni kuşak arasında kültür ve folklor bağlarının güçlenmesi açısından bu geleneği çağa ve bilime uygun şekilde güncellemek, kuşaklararası bağı güçlendirecektir. Bununla birlikte, kuşaklararası bağların yanında aynı zamanda toplumun farklı sınıfları arasında da aynı etkiyi gösterecektir. Çünkü köylü, taşralı, çiftçi, hayvancı sınıflar halk takvimini hâlâ kullanmakta ve bu kullanımın kentlilere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kentlilerce de bilinen, ancak unutulmuş bir ortak kültür unsurunu çağa ve bilime uyarlayarak yeniden kullanmaya teşvik, özendirme, basın ve medya aracılığıyla bunu destekleme sonucunda sınıflar arası bağlar, herkesin tanıdık olduğu, ancak üzeri tozlanmış bir kültür aracının etkisiyle yeniden kurulacaktır.

Kuşaklar ve sınıflar arası bağlardan başka ulusal bağların güçlenmesinde de halk takvimi ve resmî takvim entegresinden yola çıkılarak bir ortak takvim denemesinin birçok açıdan faydalı olacağı düşünülmektedir. Bunun için başta ay, gün ve devre adlarının ağız ve lehçe farkları dışında ortak bir Türkçe ile belirlenmelidir. Türkiye'de kullanılan resmî takvimde ay adlarındaki ocak, ekim ve aralık adları dışında Türkçe yoktur. Gün adlarından ise pazar dışında hiçbiri Türkçe değildir. Dilde, işte, fikirde birlik ilkesi adına takvim gibi en temel unsurlardan biri olan kültür aracının adlandırılması üzerine bir düzenleme yapılması gerektiği ortadadır. Söz konusu ortak takvim açısından ise tüm dünyada kullanılan, uluslararası geçerliliği olan ve Türk yurtlarınca da kullanılan güneş esaslı Gregoryen takvimi üzerinden, Türk dünyasında kullanılmak üzere 4 mevsimli, 2 devreli, 12 aylı, haftada 7 günlü ve özel zamanlı ortak bir takvim oluşturulmasının Türk yurtları arasındaki gönül köprülerinin kurulmasında oldukça etkili bir adım olacağı değerlendirilmektedir. Türkiye'de halk takvimi ile resmî takvim arasındaki 13-14 günlük fark, resmî takvim temelinde oluşturulacak yeni ve ortak Türk takvimi üzerinden sabitlenmelidir. Takvimdeki tüm adlandırmalar ortak Türkçe olarak belirlenmeli, ağız ve özel durum farkları dışında adlar aynı olmalıdır. Böyle bir ortak çalışma için Türk Dünyasındaki akademisyenler, siyasiler, Türk Keneş'i gibi oluşumlar oldukça etkili olup ilgili makamlara bu öneriyi iletebilir, gerekli baskıyı oluşturabilir. Türk yurtlarında kullanılan halk takvimleri ile resmî takvimlerin önce birbiriyle entegresi, daha sonra tek hale getirilmiş bu takvimlerin bütün Türk yurtlarıyla birleştirilerek ortak bir takvim oluşturulması konusunda, tarihî ve kültürel kökenlerimize anıştırma ve bunları canlandırma açısından 12 Hayvanlı Türk Takviminden de uygun görülen özelliklerin bu ortak takvime eklenmesinin yaratacağı birlik ve beraberlik duyguları, Türk birliği ve ortak çalışma hevesini güçlendirecektir. Bu durum kuşkusuz kültür endüstrisi, kültür turizmi, ekonomik işbirliği gibi alanların da önünü açacak, yeni plan ve projelerin geliştirilmesine bir ilham kaynağı olacaktır.

# KAYNAKLAR


AÇA, Mehmet (2017), Takvim Kitabı. Emine Gürsoy Naskali, Burcu Yanıklar (ed.), Yağan Karla Büyümek ve Yaşlanmak: Har ve Harlıg, İstanbul: Kitabevi.

AKMATALİEV, Amantur (2000), "Kırgız Türklerinde Coşkulu Bir Gün Yeni Gün (Nevruz) Kutlamaları", (Aktaran: M.Sancar Mülazimoğlu), Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Yıl.8, s.19, ss.30-34, Ankara.

ARNAUT, Tudorka (1998), "Gagavuzlarda İlk Yaz Bayramı", Nevruz, (Derleyen: H.Vedat Demirbaş), Ankara.

ARTUN, Emrah (2007), "Türk Halk Kültüründe Hıdırellez", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi.

ATALAY, Besim (çev.) (1986), Dîvânü Lügâti't-Türk Tercümesi I. Ankara: TDK Yayınları.

AYAN, Ergin (2011), "Karaim Takvimi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 4, s. 19.

AYTAÇ, Pakize, "Nevruz Üzerine Bir Sohbet", Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri, Ankara, 1995.

BAŞIBÜYÜK, Adem; AKPINAR, Erdal (2010), "Erzincan Atasözlerinin Coğrafi Analizi". International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5 (2), ss.862-877.

BAUDRILLARD, Jean (2014, Ağustos), Baştan Çıkarma Üzerine. (çev. Ayşegül Sönmezay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BAYKARA, Tuncer (2001), Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

BEYDİLİ, Celal (2004), Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük. çev. Eren Ercan, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

BİRAY, Nergis (2009), "On İki Hayvanlı Türk Takvimi - Zaman ve İnsana Hükmetmek", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı (Ed. Pervin ÇAPAN), Erzurum.

BİRAY, Nergis (2013), "Bugün Hava Nasıl Olacak? Halk Bilgisine Dayalı Takvim ve Hava Tahmini: Kazak Türkçesi Örneğinde", Ankara DTCF Dergisi, 20/2, ss. 1-30.

BORATAV, Pertev Naili (1984), 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

BORATAV, Pertev Naili (2012), Türk Mitolojisi - Oğuzların, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi. Ankara: BilgeSu yayınları.

BOURGOING, Jacqueline de (2015), Takvim Zamanın Efendisi Midir?. İstanbul: YKY.

CUMAKUNOVA, Gülzura (1998), Nooruz Bayramı: Doğa ile İnsanın Bütünlüğünün Simgesi. Nevruz, Derleyen: H.V. Demirbaş, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ÇAĞATAY, Neşet (1978), "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.22, ss.105-138.

ÇAY, Abdülhalûk M. (2012, Mart), Nevruz - Türk Ergenekon Bayramı: Kökeni - Tarihi Gelenekleri. İstanbul: İleri Yayınları.

DAVLETOV, Timur (2000), "Hakas Türklerinde Dinî Bayramlar ve Çılpazı (Yılbaşı)", Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara.

DEMİR, Necati (2012a), "Trabzon Yöresinde Zaman, Halk Takvimi ve Sayılı Günler", Zeitschrift für die Welt der Türken, vol. 4, No. 1, ss. 5-21.

DEMİR, Sema (2012b), "Kültürel Bellek, Gelenek ve Halk Bilimi Müzeleri", Millî Folklor, yıl:24, s.95, ss. 184-193.

DEMİRKAYA, Hilmi (2013), "Antalya'da Geleneksel Hava Durumu Tahmini Yöntemleri", Millî Folklor, Yıl 25, s.98, ss.174-186.

DİNGEÇ, Emine (2009), "Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği Yeni Yılda Hediyeleşme", Turkish Studies, vol. 4/8 Fall.

DOĞAN, Levent (2002, Mart), "Kırgızistan'da Nevruz", Türk Dünyası Tarih Dergisi, s.183.

DOĞANAY, Hayati (1999), Coğrafyaya Giriş. Konya: Çizgi Kitabevi.

DÜZGÜN, Ülkü K. (2014), "Giresun Halk Takvimi, Sayılı Günler ve Bunlara Bağlı İnanış ve Uygulamalar", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Karadeniz Özel Sayısı, Bahar, Giresun.

ELIAS, Norbert (2000), Zaman Üzerine. (çev. Veysel Ataman), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

ERGİN, Muharrem (2014), Dede Korkut Kitabı 1. 9. baskı, Ankara: TDK Yayınları.

ERGİNER, Gürbüz (1984), Uşak Halk Takvimi Halk Meteorolojisi. Ankara: TTK Basımevi.

ESİN, Emel (2001), Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

GÖLGECİ, Meral (1997), Sibirya Araştırmaları. E. Gürsoy-Naskali (Ed.), Sibirya Şivelerinde Aylar, İstanbul: Simurg Yayınları.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza (1998), "Türk Halk İnançlarında Nevruz Motifi", Nevruz, (Derleyen: H.Vedat Demirbaş), Ankara.

HARVA, Uno (2014), Altay Panteonu: Mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar. Çev. Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

HUIZINGA, Johan (2017, Ekim), Homo Ludens. çev. Mehmet Ali Kılıçbay, haz. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İBRAYEV, Şakir (2000), "Nevruz Bayramının Kazak Türklerinde Kutlanması ve Onun Eski Türk Felsefesiyle Bağlantısı", Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İNDİRALİYEV, İsa (1995, 20-22 Mart), "Nevruz Bayramında Nogay Halk Âdetleri", Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri, ss.249, Ankara.

KARAKUŞ, Ufuk (2014), "Türk Atasözlerinde İklim Algısı ve Coğrafya", Millî Folklor, Yıl 26, s. 102, ss.99-109.

KARAMAN, Ramazan (1999, Yaz), "Türkiye'de Nevruz Kutlamaları", Millî Folklor, Yıl.11, c.6, s.42.

KEREYTOV, Ramazan (1995, 20-22 Mart), "Kafkas Nogay Türklerinde Navruz Bayramı", Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri, ss.234, Ankara.

KIRHAN, Tuncer (1995), "Nevruz-Ergenekon Bayramı", Azerbaycan, s.302.

KIYAK, Abdulkadir (2010), "İslâm Öncesi Türk Kültüründe Yıldızlarla İlgili İnanışlar", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s.15:2, Elazığ.

KİRİŞÇİOĞLU, Fatih (1995), "Saha Türklerinin Bahar Bayramı Ihıax", Millî Folklor, IV (25), ss.16.

KİRİŞÇİOĞLU, Fatih (2004), Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi. M. Ö. Oğuz (Ed.), Saha Türklerinin Bahar Bayramı, ss.359-363, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

KUROĞLU, Stepan (1996), "Gagauzlarda İlk Yaz Bayramı", Nevruz ve Renkler (haz. Sadık Tural, Elmas Kılıç), ss. 267, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

NEBİYEV, Azad (1995, Mart), "Azerbaycan'da Nevruz, Nevruz Adetleri ve Nevruz Sofrası", (Aktaran: Lerzan Yağcı), Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Yıl.3, c.2, s.8.

OĞUZ, Öcal (2002), Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi, Ankara: Akçağ Yayınları.

ONG, Walter J. (2014), Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi. İstanbul: Metis Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin (1993), Türk Mitolojisi. c. 1, ss. 291-293, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZARSLAN, Metin (2000), "Anadolu'da Nevruz Kutlamalarında Hazırlanan Yemekler Üzerine", Folklor / Edebiyat, c.6, s.21, ss.230.

ÖZCAN, Selay (2015, Şubat), "Türk Atasözlerinde İklim, Mevsimler, Hava Olayları ve Halk Takvimi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c.8, s.36, ss.179-187.

ÖZKAN, İsa (1995, 20-22 Mart), "Tatar ve Uygur Türklerinde Nevruz Bayramında Şiir Söyleme Geleneği", Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri, ss.177-178, Ankara.

ÖZÖNDER, Hasan (1970, Mayıs), "Mesir Macununun Tarihçesi", Hayat Tarih Mecmuası, s.4, ss.26.

SANDERS, Barry (2016), Öküzün A'sı: Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SEZEN, Lütfi (2009, 25-29 Haziran), Türkiye ve Gagauz Türklerinde Halk Takvimi Uygulamaları, Türkiye-Ukrayna İlişkileri ve VII. Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu, Kiev.

SEZEN, Lütfi (2016), Dr. Lütfi Sezen Armağanı, Ali Fuat Arıcı (Ed.), Erzurum Kars Yöresinde Halk Takvimi Uygulamaları, ss.208-212, Ankara: Pegem Akademi.

ŞAMANOV, İbrahim (1995, 20-22 Mart), "Kafkasyalı Karaçay-Malkar Türklerinin Halk Takviminde Yeni Yıl Nevruz", Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri, ss.197, Ankara.

TACEMEN, Ahmet (1993, Eylül), "Bulgaristan Türkleri İnançlarında İlk Yaz Gündönümü", Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Yıl 1, c.1, s.4, ss.28.

TAVKUL, Ufuk (1999), "Karaçay-Malkar Sosyo-Kültürel Yapısında Nevruz", Kırım Dergisi, 7 (27), ss.36-38.

TAVKUL, Ufuk (2007, Mart), "Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, c.4, s.1, ss.25-45.

TURAN, Mustafa (1998, Bahar), "Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz'un Menşei Meselesi", Millî Folklor, Yıl.10, c.5, s.37.

TURAN, Osman (2016), Oniki Hayvanlı Türk Takvimi. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

UCA, Alaattin (2007a), "Türk Toplumunda Nevruz - I", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, s.32, ss.137-170, Erzurum.

UCA, Alaattin (2007b), "Türk Toplumunda Nevruz - II", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, s.33, ss.151-182, Erzurum.

VEREN, Ergün (2009), Yazılı Kaynaklarda Anadolu'da Halk Takvimi ve Halk Meteorolojisi. Ankara: Türkerler Kitap.

VEREN, Ergün (2010), “M.Ö. 8. Yüzyıldan Günümüze Halk Takviminde Günlerin Uğuru İle İlgili İnanma ve Uygulamalar”.

WEB_1, (2011), Jardenbek TAFİYA, Kazak Kültürü (Қазах мадениеті), https://jakekhankeldi.wordpress.com/2011/07/02/kazak-kulturu-%D2%9B%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85-%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D1%82%D1%96-2/, 21/03/2018.

YILMAZ, Abdurrahman (1948), Tahtacılarda Gelenekler. Ankara: Ulus Basımevi.